

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli **Kitap** Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi
Quarterly Peer Reviewed Journal for Book Review and Review
Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol. 3

Sayı/Issue

4

Ekim/October 2017

dergipark.gov.tr/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİH KRİTİK DERGİSİ

Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review

Essays

Cilt/Vol. 3 • Sayı/Issue 4 • Ekim/October 2017 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Doç. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Vice Editor
Ali ARSLAN

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

MUSAHHİH/Proofread
Yunus ALICI, Serhat DEMİR, Mustafa Hakan YILDIRIM,
Serkan GÖKBULUT

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.gov.tr/tarihkritik>

23 Nisan Mah. 11 No.lı Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No 2 Şahinbey 27070 Gaziantep

Tarih Kritik Dergisi, tarih sahasında yılda dört kez Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında yayımlanan kitap tanıtımı ve incelemeleri dergisidir. Yazılar, derginin değil yazı sahiplerinin görüşünü yansıtır. Yazı sahipleri akademik ve hukuki olarak yazılarından sorumludur.

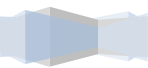
Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal.

Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

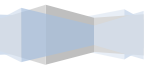
İÇİNDEKİLER/Contents

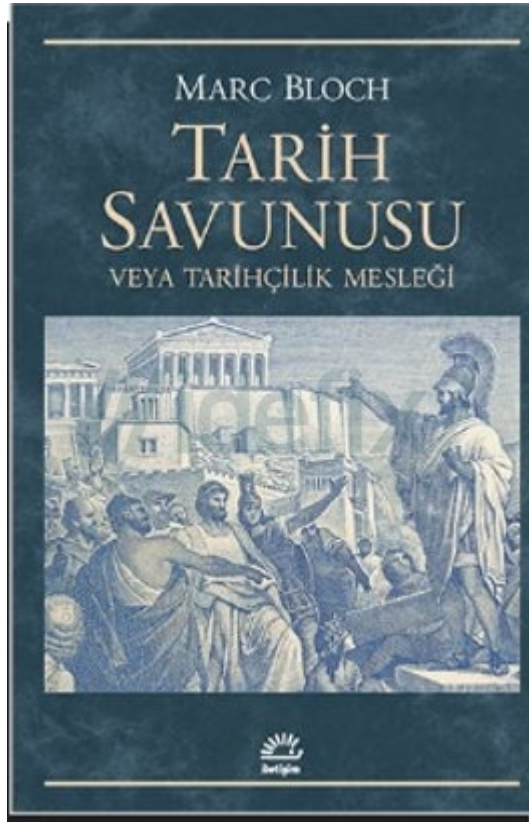
KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	5
Tarih Savunusu, Marc Bloch Murat TURAN	6
Türklerin Tarihi-2, İlber Ortaylı Melike BAYRAM	14
Atam Dedem Kanunu, Fatih Sultan Mehmed, Haz. Abdülkadir Özcan Furkan KÜÇÜKTEPE	17
Türk Fetihleri Tarihi, Vardan Burak SARICI	21
Kanun-ı Kadimin Peşinde, Mehmet Öz Emre ÖZDEMİR	25
Sultanın Casusları, E Sefa Gürkan Havva YILMAZ NURCAN	32
Osmanlı Sultanları, Spandunis Kübra Nur KAPÇIK	36
Balkan Tarihi-1, Jelavich İlyas AK	40
Osmanlı Suriyesinde Bitmeyen Mücadele, Selim Han Yeniacun Ümit ÇALIŞKAN	45
Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları, Tahsin Paşa Fatih ERBAŞ	49
Selim Sırrı Tarcan – Hatırat, Haz. Erhan Çifci Kadir Kaan GÜLER	52
Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, Yahya Kemal Taştan Kemal TÜRK	55
Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, Edward Hallett Carr Abdullah KÖKTÜRK	59
Ömer Muhtar, Ahmed Ağırakça Zafer SARAÇ	65
Karabekir'in Kavgası, Cemil Koçak Ahmet Cengiz KARAGÖZ	69
Cumhuriyet Devri Kars Tarihi 1923-1950, Selçuk Ural- Oran Arslan Salih BAŞKUTLU	74
Soğuk Savaş, John Lewis Gaddis Hümeyra TÜFEKÇİ	79

KİTAP İNCELEMELERİ/REVIEW ESSAYS	84
Avrupa'nın Unutulmuş Devlet Adamı Âli Paşa (Ali Pascha – Europas vergessener Staatsmann), Rasim Marz Mustafa GENÇER	85
Drina Köprüsü, Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif Tuğrul Oğuzhan YILMAZ	100
KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIEWS	112

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği

Marc Bloch, Çev. Ali Berktaş

İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, 221 sayfa, ISBN: 978-975-051-227-8

Murat TURAN*

Sanayi Devrimi'nden itibaren artan bilgi birikimi ve buna bağlı olarak gelişen bilimsel yöntem bilgisi, XIX. yüzyıla gelindiğinde önemli bir noktaya ulaşmıştı. Bilimsel bilginin daha kolay elde edilebilmesi için öncelikle bütünün parçalara ayrılması ve daha sonrasında tek tek incelenmesi gerektiğine inanılmaktaydı. Bu da zamanla farklı disiplinlerin oluşumunu sağladı. Disiplinlerin ayrılması ve gözleme dayalı bilimsel etkinliklerin artmasıyla birlikte yeni araştırma yöntemlerinin gelişimi hız kazandı. Bu yöntemlerden en belirgin olanı pozitivist dünya görüşüydü. Pozitivizm düşüncesi zaman içerisinde tüm disiplinleri etkisi altına aldı. Pozitivizme göre sadece gözlemlenebilen ve aralarında

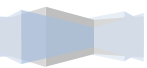
* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, muratturan1923@hotmail.com

bağlantı kurulabilen olguların oluşturduğu yasalar vardı. Bu yöntemle ele alınan konular sebep-sonuç ilişkisi bağlamında incelenip, genel yasalar çerçevesinde değerlendirildi.

Bilimsel dünyanın farklı disiplinler şeklinde ayrıştığı ve her dalın kendine göre metodolojik yöntemler belirlediği bu evrede, tarihçiler de kendi yasalarını oluşturmaya çabaladılar. Kendi disiplinlerini inşa ederken, yüzyıla damgasını vuran pozitivist dünya görüşünün etkisinden kurtulamadılar. Birden fazla değişkenin yer aldığı, zamana ve zemine göre farklı özellikler taşıması muhtemel olan tarihi olayları pozitivist yöntemle açıklamaya çalıştılar. Dönem tarihçileri, bilgiye ve olgulara ulaşmanın en doğru yolunun, yönetim tarafından veya yönetime yakın kişilerin tuttuğu kayıtların incelenmesi olarak gördüler. Bu dönemde kaleme alınan çalışmaların içeriğini devlet, siyaset ve yöneticilerin faaliyetleri oluşturmaktaydı. Böylece tarihsel olayların temel öznesi olan insan ve toplum faktörü geri planda kaldı.

Annales Okulu/Dergisi, Avrupa merkezli tarih yazımına karşı geliştirilmiş bir tür tepki hareketi olarak 1929 tarihinde kuruldu. Annales'in çalışmaları, Lucien Febvre ve Marc Bloch gibi aydınlar tarafından Fransa'da başlatıldı. Tarih çalışmalarında araştırmanın merkezine devletin oturtulması ve bu noktaların ana belirleyici olarak tanıtılması, Annales yazarlarının eleştirdikleri konuların başında gelmekteydi. Annales yazarlarına göre tarihin belirleyeni insan olmasına rağmen, insanın silik olduğu soyut anlatım şeklinin sürdürülmesi artık mümkün değildi. Siyasal olanın toplumsal olana galip geldiği bir tarih yazımının tasfiye edilmesi gerekmektedir. Tarih yazımında diğer disiplinlerden de istifade edilmeli ve insanı anlamakla tarihi olayları anlamak eşitlenmeliydi.

Kurucuları arasında Marc Bloch'un da bulunduğu Annales Okulu yazarlarının temel problemi, tarihi çalışmanın merkezinde neyin nasıl yer alacağı sorunuydu. Konuların çözümlenmesinde sadece tarihi çalışmaların yeterli olmadığı düşünülmekteydi. Tarihe ek olarak, sosyoloji, iktisat, antropoloji, arkeoloji, ekonomi, felsefe ve psikoloji gibi disiplinlerden de faydalanılmalıydı. Onların birikimlerinden yararlanılması tarihçilerin konularına hangi sorularla yaklaşmaları gerektiği konusunda oldukça yardımcı olacaktı. Konu insan ve toplum olduğu için bu çalışmalarda kullanılacak verilere ulaşmak ancak disiplinler arası birliktelikle mümkündü. O güne kadar sadece resmi arşivlerden elde edilen belgelerle yapılan tarihçilik mesleği bir kısır döngü halini almıştı. Artık geleneksel tarihçilik anlayışı yerine toplumun merkeze alındığı bir anlayış benimsenmeliydi. Yüzlerce yıldır yapılan çalışmalarda sosyal yapı, toplumsal katmanlar, coğrafya faktörü ve iktisadî düzen gibi birçok konu görmezlikten gelinmişti.

Bloch'un yazılarına bakıldığında, tarihi konuları yargılama kolaylığına düşmeden anlamaya çalıştığı ve mutlak doğrular şeklindeki açıklamalardan kaçındığı görülmektedir. Bloch'un kurucusu olduğu Annales Dergisi'nde kaleme aldığı yazılarının asıl hedefinde pozitivist anlayışla tarih yazıcılığını sürdüren tarihçiler bulunmaktadır. Bloch, tarihin pozitivist olmadığını ama bilimsel bir disiplin olduğunu ifade etmektedir. Tarihsel olguların biriktirilip incelenmesinin yetmeyeceğini verilerin daha genel bir perspektifle, tek bir noktaya indirgemenin ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Tarihçilik bir bilim olarak gelişmek niyetindeyse mutlaka sağlam yöntemlerle ilerlemelidir. Bloch'un öngörüsünde tarihin konusu insan ve onun tüm faaliyetleridir. Söz konusu insan ve toplum olduğu için tek bir neden yerine çok katmanlı açıklamalar üretilmelidir.

Bloch'un bu yazıda konu edilen *Tarih Savunusu* veya *Tarihçilik Mesleği* adlı eseri onun ölümünden sonra gene Annales ekolünden gelen Lucien Febvre tarafından 1949'da yayınlanabildi. Bloch bu eserini hazırlarken 1943'te Alman ordularının Fransa'ya yapmış olduğu askeri harekât sırasında esir alınıp kurşuna dizildi. Bloch'un eserinin giriş bölümünde değindiği konu, tarihçiler açısından her zaman güncelliğini koruyan bir tartışma konusudur. Bloch burada savaş kuşağının içinde bulunduğu bunalımlı günlerde tarih disiplinin "yararsız" görüldüğünü şu sözlerle ifade etmektedir:

" 'Baba, tarih ne işe yarar, bana açıklasana.' Beni yakından ilgilendiren bir delikanlı, birkaç yıl önce tarihçi babasına bunu soruyordu... Sürekli büyüme krizi içinde yaşayan hüznü topluluklarımız ne zaman kendilerinden kuşku duymaya başlasalar, acaba geçmiş mi suçlu diye soruyorlar; ya bu geçmişin kendilerini aldattığını, ya da kendilerinin o geçmişi sorgulamayı bilmediklerini düşünüyorlar... Ben, dramın tam ortasında, onun (tamamen) kendiliğinden yankısını işittim. Haziran 1940'ta, yanlış hatırlamıyorsam, Almanların Paris'e girdiği gündü. Ordusuz kalmış genelkurmayımızın aylak aylak oturduğu Norman bahçesinde, felaketin nedenleri hakkında konuşup duruyorduk içimizden biri, 'yoksa tarih mi bizi aldattı?' diye mırıldandı. Böylece yetişkin adamın boğuntusu, daha acı bir üslupla da olsa, delikanlının basit merakıyla buluşmuştu. Her ikisine de cevap vermek gerekir. Bununla birlikte 'yaramak' kelimesinin ne anlama geldiğini bilmekte de fayda var." (s.47-50)

Bloch, tarihin "yararlılık" tartışması üzerinden değerlendirilmesini pozitivist dünya görüşünün etkisinde kalınmasıyla açıklamaktadır:

"Bugün artık hiç kimse, kurallara katı bir biçimde uyan pozitivistler gibi, bir araştırmanın değerinin eyleme yararlı olma kabiliyetiyle ölçüldüğünü söylemeye cesaret edemez sanyorum. Tecrübeler bize görünürde en ilgisiz spekülasyonların bile bir gün pratiğe şartıcı ölçüde yardımcı olup olamayacaklarına önceden karar vermenin olanaksızlığını öğretmekle kalmaz. Her türlü refah kaygısından uzakta, sadece entelektüel açlığını gidermek için araştırma yapmak hakkını reddetmek, insanlığı tuhaf bir biçimde kötürüm bırakmak anlamına gelir."(s.52-53)

Bloch'a göre tarih disiplininin amacı salt bilgiye ulaşma ve öğrenmeyi gerçekleştirme değildir. İnsanoğlu yaratılışı gereği öğrendiğini tahlil etmek ve yorumlamak istemektedir. Bu sebeple sadece tasnif yeterli değildir:

“İdrakimiz doğası gereği bilmek istediğinden çok, anlamak isteğine yönelir... Demek ki tarih, hatta davranışa uygulanabilme konusundaki her türlü olasılıktan bağımsız bir şekilde, bağlantısız ve hemen hemen sınırsız bir basit dökümün ötesine geçip akılcı bir tasnif ve giderek artan idraki bize verdiği ölçüde, gerçekten zahmete değecek bilgiler arasındaki yerini talep etmeye hak kazanacaktır.” (s.53)

Bloch'a göre tarihçilik fayda getirsin diye yapılmamalıdır. Bu çalışmadan belki fayda elde edilebilir ancak tarihçinin araştırmaya başlarken böyle bir ön kabulü olmamalıdır:

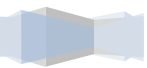
“Fayda kelimesi dar, ‘pragmatik’ anlamında alındığında, tarihin faydası problemi, tamamen entelektüel alana ait olan onun meşruiyeti sorunuyla aynı şey değildir. Zaten bu tarz fayda ancak ikinci sırada yer alabilir: Mantıklı bir şekilde davranabilmek için önce anlamak gerekmez mi? Ama bu problem de sağduyunun en dayatıcı çağrışımlarına ancak yarı yarıya uyulmadığı sürece aydınlatılamaz.” (s.54)

Bloch, tarihçiliğin süreklilik arz eden geniş ve sonsuz bir faaliyet sahası olduğunu düşünmektedir. Öyle ki hem birikim sağlayan hem de gelecekte daha iyi ürünler verme ihtimali olan bir disiplindir:

“Uzun süre sınanmış el hünerleri bir bir sayıldığında hakkında yeterli bir özet verildiği düşünülebilecek uygulamalı sanatlardan biriyle karşı karşıya olsaydık, iş belki de basit olabilirdi. Ama tarihçilik, saatçilik veya marangozluk değildir. Daha iyi bilme yönünde bir çaba, dolayısıyla hareket halinde olan bir şeydir. Bir bilimi o anda yapıldığı şekliyle tarif etmekle yetinmek, her zaman ona biraz ihanet etmek anlamına gelir. Kendini adım adım nasıl oluşturmayı, nasıl değiştirmeyi umut ettiğini söylemek daha önemlidir.” (s.55)

Bloch'un kitabının birinci bölümü “kökenler putu, tarihsel zaman, geçmiş ve şimdiki zaman, tarihçinin tercihi, tarih ve insanlar” gibi başlıklardan oluşmaktadır. Bloch bu bölümde tarihçinin çalışmasına başlamadan önce kuramını belirlemesi gerektiğini şöyle ifade etmektedir:

“Tarihçinin muazzam ve karmaşık gerçeklik karşısında araçlarını hangi belirli noktaya uygulayacağını belirleyip o noktayı bütünden ayırmak zorunda olduğu da bir vaktadır; daha sonra da o gerçeklik içinde örneğin biyoloğunkinden farklı, tamamen tarihçiye özgü bir tercih yapmak durumunda kalacaktır. Bu, sahici ve tüm incelememiz boyunca peşimizi bırakmayacak bir eylem problemidir.” (s.65)

Bloch'a göre yapılan yanlışlardan birisi de geçmişe ait tüm olguların ve gelişmelerin tarih diye tanımlanmasıdır. Ona göre tarih, insanlık birikiminin bütünüdür:

“Bazen şöyle denmiştir: ‘Tarih geçmiş bilimidir’ Bu kanımca yanlış bir ifadedir... Tarihin konusu, doğası gereği, insandır. Daha doğrusu: insanlardır. Kelimenin soyutlamaya daha elverişli olan tekil halini kullanmaktansa göreliliğin gramatik hali olan çoğul kullanmak bir çeşitlilik bilimine daha uygun düşer.”(s.65-68)

Bloch, tarihçinin temel çalışma konusunu insan ve toplum olarak tanımladığı için insanla ilişkili tüm verilerin tarihçiler tarafından kullanılabilmesini düşünmektedir. Bu ise disiplinler arası bir işbirliği ile mümkündür:

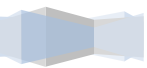
“İnsanın söylediği veya yazdığı, imal ettiği, dokunduğu her şey onun hakkında bilgi verebilir ve vermelidir. Bizim işimize yabancı insanların, bu olasılıkların genişliğini ne kadar kusurlu bir şekilde değerlendirdiklerini görmek şaşırtıcı olmaktadır. Çünkü onlar bilimimiz hakkında artık bayatlamış bir fikre bağlanmaya devam etmektedirler: Bu fikir, sadece bilinçli tanıklıkların okunmasının bilindiği gibi bir çağa aittir.” (s.107)

Kitabın ikinci bölümü “*tarihsel gözlemin genel nitelikleri, tanıklıklar, tanıklıkların aktarılması*” gibi başlıklardan oluşmaktadır. Bloch'a göre tarihsel bir araştırmanın temel niteliği tarihçinin sarf ettiği emekle şekillenmektedir. Emek verilip tüm imkânlar kullanılmasına rağmen, yine de istenilen sonuç elde edilemez ise bu durum açıkça dile getirilmelidir. Söz konusu bu durum tarihçiye zayıflık vermediği gibi tam tersine çalışmasını ileriki evrelerde yeni bulguların yardımıyla tekrar gözden geçirmesini sağlamaktadır:

“Şöyle söylemek her zaman tatsızdır: ‘Bilmiyorum, bilemem.’ Bunu ancak enerjik bir biçimde, umutsuzca araştırma yürüttükten sonra söylemek gerekir. Ama öyle anlar gelir ki bilim insanının en vazgeçilmez ödevi, her yolu denedikten sonra, bilmediğini kabullenmek ve bunu dürüstçe itiraf etmektir.” (s.101)

Bloch, “*tanıklıklar*” bölümünde tarihçinin belge ve arşive yaklaşım şeklinin onun başarı ölçüsünü nasıl belirlediğini konu edinmektedir. Ona göre belgelerin de bir dili vardır ve tarihçinin o dili iyi bilmesi gerekmektedir. Tarihçi, belgelerin söylediği şey kadar söylemediği şeylerin de anlam taşıması gerektiğini bilmelidir:

“Metinler ve arkeolojik belgeler, görünüşte en sarıh ve en tatminkârları bile söz konusu olsa, ancak onları sorguya çekmeyi biliyorsanız konuşmaya başlar... Mesleğe yeni başlayan birine verilebilecek en kötü

öğüt, bariz bir tevekkül tavrı içinde ilhamı belgeden beklemektir. Bu yüzden bir çok iyi niyetli araştırma başarısızlığa veya anlamsızlığa mahkûm olmuştur. Haliyle bu açıklamalı sorular tercihi aşırı esnek, yolda ilerlerken birçok yeni maddeyi de yüklenmeye, her türlü sürprize açık olmalıdır. Bu arada da belgeye yaklaştığı anda onun üzerindeki demir tozlarını çeken bir miktusa benzemelidir. Kâşif harekete geçerken oluşturduğu güzergâha adım adım uymayacağını en baştan bilir. Bununla birlikte elinde böyle bir yol haritası olmazsa, sonsuza dek tesadüflerin peşinde dolanma tehlikesiyle karşı karşıya kalır.” (s.106)

Kitabın üçüncü bölümü, eleştiri başlığı altında “*bir eleştirel metot tarihi taslağı, yalanın ve hatanın peşinde*” gibi konulardan oluşmaktadır. Bloch’a göre tarihçi eleştirel metot ilkesinden taviz vermeden çalışmasının sonuna kadar gitmelidir:

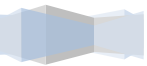
“Tarihçi, eğer dikkat edilmezse bazı giriş kitaplarının sevimsiz imgesini kolayca kabul ettirecekleri o asık suratlı sorgu yargıcı değildir veya bundan giderek uzaklaşmaktadır. Kuşkusuz kolay kandırılır birisine de dönüşmemiştir. Tanıklarının yanabileceklelerini veya yalan söyleyebileceklerini bilmektedir. Ama her şeyden önce, onları anlayabilmek için konuşturmakla uğraşır. Başlangıç ilkelerinde hiçbir şey değiştirmeden araştırmayı sürdürmeyi başarmış olmak, eleştirel metodun en güzel özelliklerinden biridir.” (s.129)

Kitabın dördüncü bölümü ise “*yargılamak mı, anlamak mı, beşeri olguların çeşitliliğinden bilinç birliğine, nomenclatura*” gibi konu başlıklarından oluşmaktadır. Bloch, “*yargılamak mı, anlamak mı?*” isimli başlıkta tarihçinin yargıçlık rolüne öykünmemesi gerektiğini şöyle ifade etmektedir:

“...O zaman iki problem hemen gündeme gelir: tarihsel tarafsızlık sorunu; tarihin bir yeniden canlandırma girişimi mi yoksa bir analiz girişimi mi olacağı sorunu... İki türlü tarafsızlık biçimi mevcuttur: âlimin tarafsızlığı ve yargıcın tarafsızlığı. Ortak bir kökleri vardır: Hakikate namusluca boyun eğmek. Âlim, en sevdiği kuramlarını belki de yerle bir edecek deneyi kayda geçirir, hatta bu deneyi kışkırtır. Gönlünden geçen gizli dilek ne olursa olsun, iyi bir yargıç olguları nasıl olmuşsa öyle öğrenmekten başka bir kaygı gütmeyen tanıkları sorguya çeker. Bu, iki taraf açısından da tartışma götürmez bir vicdani yükümlülüktür. Bununla birlikte bir an gelir, yollar ayrılır. Âlim gözlem ve izah yaptıktan sonra işi bitmiştir. Yargıcın ise hükmünü bildirmesi gerekir. Hükmünü, her türlü kişisel eğilimini bastırarak kanuna göre vermiş midir? O zaman tarafsız kaldığına kanaat getirir. Gerçekten de yargıçların anladığı manada tarafsız olacaktır. Ama âlimlerin anladığı manada tarafsız değildir. Çünkü hiçbir pozitif bilimin alanına girmeyen bir değerler manzumesinden yana taraf olmadan herhangi bir mahkûmiyet veya aklama kararı verilemez. Bir adamın bir diğerini öldürmesi bir olgudur, ama tabii ki kanıt ister. Fakat caniyi cezalandırmak, caninin suçlu sayılmasını gerektirir; ama bu, tüm uygarlıkların üzerinde anlaşmışları bir görüş değildir.” (s.171-172)

Bloch’a göre geleneksel tarihçiler, tarihi olayları önce yargılayıp sonra dünyayı algılayış biçimlerine göre hüküm verme gibi bir hataya düşmüşlerdir:

“...Ama tarihçi uzun süre bir tür cehennem yargıçlığı yapmış, kendini ölmüş kahramanlara övgü veya yergi dağıtmakla yükümlü görmüştür. Bu tavrın güçlü kökleri olan bir içgüdüye dayandığına inanmak

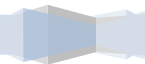
gerekir... Yargı ancak açıklamadan sonra gelseydi, okur sayfayı istediği gibi çevirip bundan kurtulabilirdi. Ne yazık ki yargılama öne çıktıkça sonunda hemen hemen kaçınılmaz olarak açıklama zevki bile yitirilir. Geçmişin tutkuları yansımalarını şimdiki zaman içinde tutulan taraflara karıştırdığından, bakış iflah olmaz bir şekilde bulanır ve tıpkı Mani'cilerin dünyasında olduğu gibi, insani gerçeklik siyah ve beyaz renklerden oluşan bir tabloya dönüşür. Montaigne bu konuda bizi uyarıyordu: 'Yargı bir tarafa doğru meylettiğinden beri, anlatımı bu eğime göre saptırıp çarpıtmaktan kaçınılamıyor.' Aynı şekilde, kuşaklar tutan bir zaman aralığının bizden ayırdığı yabancı bir bilince nüfuz etmek için insanın kendi beninden neredeyse arınması gerekir. Onun hakkında ne düşündüğünü söylemek için ise insanın kendisi olarak kalması yeterlidir. Bu çaba kesinlikle daha kolaydır." (s.172-174)

Bloch, tarihçilerin mutlak suretle anlama yetisine sahip kişilerden oluşması gerektiğini düşünmektedir:

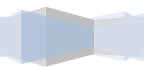
"Bir kelime bizim incelemelerimize egemendir ve onlara ışık tutar: 'anlamak.' İyi tarihçinin tutkulara yabancı olduğunu söyleyemiyoruz; en azından anlama tutkusu vardır. Bu kelimenin güçlüklerle dolu olduğunu gizlemeyelim, ama aynı zamanda umutlarla da doludur. En önemlisi de dostlukla doludur. Eylemelere varıncaya dek, fazlasıyla yargılıyoruz. 'Götürün sehpa'ya' diye haykırmak rahat geliyor. Asla yeterince anlamıyoruz. Bizden farklı olan herkes - yabancı, siyasi hasım - hemen her zaman kötü diye kabul ediliyor. Kaçınılmaz mücadeleleri yürütürken bile, ruhları biraz daha anlamak, en çok da henüz vakit varken onlardan uzak durabilmek için gerekir. Tarih, kendi sahte başmelek havalarından vazgeçmek koşuluyla, bu derdimize derman olabilir. Beşeri çeşitlilikler konusunda uçsuz bucaksız bir deneyim, uzun bir insanlar arası karşılaşma sürecidir. Bu karşılaşmanın kardeşçe olması hem hayatın hem de bilimin yararına." (s.176)

Marc Bloch, tarihsel eleştirisini anlamak üzerine inşa eden ve büyük bir çalışkanlıkla belgeleri tasnif edip ama bunun tek başına asla yetmeyeceğini de belirten önemli bir isimdir. Bloch'un, *Tarih Savunusu* veya *Tarihçilik Mesleği* eserinde vurguladığı prensipleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Tarihi araştırmasına başlamadan önce yöntemini belirlemelidir.
- Tarihinin belli bir metodolojisi olmalıdır.
- Tarihi topladığı materyale eleştirel bir bakışla yaklaşmalıdır.
- Tarihin asıl konusu insan ve toplum olduğu için diğer disiplinlerden faydalanılması gereklidir.
- Tarihi olayları sadece belgelerden yola çıkarak yorumlamamalıdır. Çalışmasını teklikten koparıp, zamansal bir bütünlük içerisinde konumlandırabilmeli ve bütünü içerisinde değerlendirmelidir.
- Tarih bilimi ne geçmiş zamanın hikayesi olmalı ne de gelecek tasarısı için kullanılmalıdır. Tarihin amacı sadece anlamaya çalışmak olmalıdır.
- Tarihi zamanı kategorileştirmemelidir. Zaman kavramı devletlere ve siyasal sistemlere göre bölünmeden bütüncül biçimde ele alınmalıdır. Tarihsel konular hem dünden hem bugünden yola çıkılarak yorumlanmalıdır.
- Tarihi araştırmasında bütün imkânlarını sonuna kadar kullanmalı ve neticeyi ancak ondan sonra açıklamalıdır.

- Tarihçi yalın ve anlaşılır bir üslup kullanmalıdır.
- Tarihçi bilimsel ahlaka sahip ve tutarlı olmalıdır.
- Tarihçi pozitivistler gibi sadece olguları bir araya getirip neden-sonuç bağlamında kalmamalıdır.
- Tarihçi olayları ve dönemi tasvir etmekle yetinmemeli, konuya yönelik doğru sorular sorup cevaplar aramalıdır.
- Tarihçi bir konunun nedenlerini açıklarken çok katmanlı ifadeler kullanmaya özen göstermelidir.
- Tarihçi kronolojik tespitlerle uğraşmayıp, farklı zamanlar arasından gidip gelecek kadar üst kültür yapısına sahip olmalıdır.
- Tarihçi tarih yanılığısına düşmemeli, çalıştığı dönemin değerlerini ve yapılarını iyi bilmelidir.
- Tarihçi, incelediği mekânın kültürel yapısı hakkında mutlaka ön çalışma yapmalıdır.
- Tarihçi sadece yerel çalışmalarla yetinmemeli, yerelin bütün içindeki yerini de saptamalıdır.
- Tarihçi konularını karşılaştırmalı bir yöntemle ele almalıdır. Bu yöntemle iki veya daha fazla olgunun benzerliklerini ve farklılıklarını belirtmeli veya birbirini etkileyen noktaları tespit edebilmelidir.

Türklerin Tarihi 2

İlber Ortaylı

İstanbul, Timaş Yayınları, 2016, 288 sayfa, ISBN: 978-605-08-2221-2

Melike BAYRAM*

İlber Ortaylı, 1947 yılında doğdu. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Chicago Üniversitesi'nde master tezini Prof. Halil İnalçık ile yaptı. "Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler" adlı tezi ile doktor, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu" adlı çalışmasıyla da doçent oldu. Viyana, Berlin, Paris, Princeton, Moskova, Roma, Münih, Strasbourg, Yanya, Sofya, Kiel, Cambridge, Oxford ve Tunus üniversitelerinde misafir öğretim üyeliği yaptı ve konferanslar verdi. Yerli ve yabancı bilimsel dergilerde Osmanlı tarihinin 16. ve 19. yüzyılı ve Rusya tarihiyle ilgili makaleler yayınladı. 1989-2002 yılları arasında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde İdare Tarihi Bilim Dalı Başkanı olarak görev yapıp, 2002 yılında Galatasaray Üniversitesi'ne geçmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi'nin 2005-2012

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü, mlkbyrmm@gmail.com

yılları arasında başkanlığını yapmıştır ve halen Milli Saraylar Bilim Kurulu Başkanı'dır. İlber Ortaylı, Uluslararası Osmanlı Etüdüleri Komitesi Başkan yardımcısı ve Avrupa İnanoloji Cemiyeti üyesidir.

Türk tarihini anlatırken Osmanlı'dan bahsetmemek olmaz. Türkler' in siyasi bir topluluk olarak tarihe ilk çıkış sahnesinin Hun İmparatorluğu ile olduğunu varsayıyoruz. Devamı ise tabii ki Osmanlı Devleti'nin kurulması ile ilerliyor. Ecdadımız, yeni tabirle atalarımız olan Osmanlı, dünya tarihinde önemli bir yer edinmiş, tarihe yön vermiş bir imparatorluk. Bu imparatorluk yaklaşık 650 yıl yaşamış ve üç kıtada hâkimiyet sürmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu; 13. yüzyıl sonlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine değin varlığını sürdüren Türk devleti. Anadolu'da kurulmuş, sınırları tarihi boyunca çok değişmekle birlikte pek çok yerde hüküm sürmüş bir devlet. Başarıları hem topraklarının büyümesinin, hem de beyliğin gücünün yavaş yavaş arttığına göstergesi olmakta.

Marmara'da küçük bir beylik olarak kurulan, gelişen ve akabinde Balkanlar'da ve Ege'de hâkimiyet kuran, Akdeniz dünyasının son muhteşem imparatorluğu olan Türk İmparatorluğu üç kıtaya yayılmıştır. Avrupa, Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da, sayıları yirmiyi aşan çeşitli dil, din, ırk ve siyasi rejime sahip ülkenin ortak tarihini Osmanlı İmparatorluğu oluşturmuştur.

Osmanlı'dan bahsettik mi işte bu noktada devreye İlber Ortaylı giriyor. Türk tarihi denilince akla gelen ilk isimlerden olan hoca, Türklerin Tarihi 2 adlı kitabı ile tarih severlere güzel bir eser sunmuş. Bir proje çalışması olarak oluşturulmuş iki kitabı kapsayan mini bir serinin ikinci kitabı. İlk kitap olan Türkiye Tarihi kitabında; *Orta Asya'nın Bozkırlarından Avrupa'nın Kapılarına* alt başlığını teması olarak seçerken, ikinci kitap olan incelediğimiz bu eserde; *Anadolu'nun Bozkırlarından Avrupa'nın İçlerine* temasını seçmiş.

Kitap, ilk kitabın bittiği yerden, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan başlayıp II. Mehmed yani Fatih Sultan Mehmed'in vefatına kadar olan kısımdan bahsediyor. İlk kitap gibi soru-cevap şeklinde düzenlenmiş bir tarih kitabı. Hocanın röportajları derlenerek yapılmış. Akademik bir tarih kitabı değil, daha çok halkın her kesiminden, bir doktorun, bir mühendisin, bir avukatın yani tarihçiler ve tarih öğrencileri dışında herkesin rahatlıkla sıkılmadan okuyabileceği, tarihe dair bir şeyler öğrenebilecekleri bir serinin devam kitabı. Akademik olarak incelenirse okuyucuya çok fazla şey katamayacağı da aşikâr. Olaylara farklı açılardan bakmak ve değerlendirmeler yapmak için güzel bir eser. Tarih öğrenmek için kesinlikle bir başvuru kitabı değil, bir başucu kitabı.

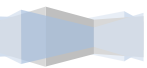
Serinin ilk kitabı gibi işlenen tarz bozulmadan, metodik bir tarih anlatımından ziyade soru-cevap şeklinde gayet akıcı olarak ilerleyen İlber Hoca'nın birikiminden istifade edebileceğimiz bir eser. Hatta ilk kitaba göre daha da akıcı bir dile sahip. Hoca bu kitapta pek fazla yabancı kelime kullanmadığı için sözlükle okumak gereksinimi oluşmamakta. Tarzından vazgeçmeden, sorulara yanıt verirken cevabın ne olduğunun yanında neden öyle olduğunun da yanıtını vermesi ve cevapların öylesine dolu olması, yalnızca sorulan sorunun cevabının değil, bilmediğimiz başka şeylerin de cevabının verilmesi okuyucu için başlarda ilgi çekici, öğretici, eğitici ve merak uyandırıcı olurken,

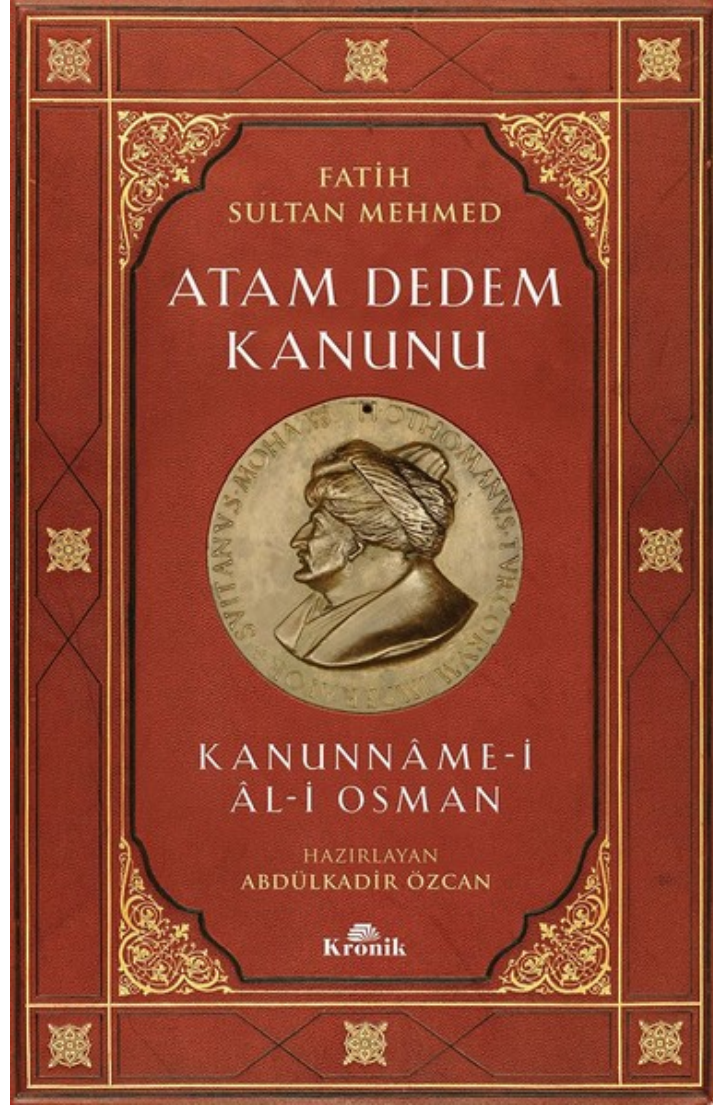
tüm kitap dâhilinde bunun fazlaca uygulanması bir müddet sonra okuyucuyu yorabilir. Burada da hocanın sorularda bir konudan başka bir konuya geçtiğinin aslında bilgi birikiminden, insanlarla daha fazla şeyi paylaşmak istediğinden kaynaklandığını savunabiliriz. Hoca'nın anlatım tarzını sevenleri tatmin edecek bir kitap kanaatimce. Çok daha derin bilgi isteyenleri hayal kırıklığına uğratabilir. Tarihle alakalı belli bir alt yapıya da sahip değilseniz bazı konuların da havada kalma olasılığı mevcut. Hoca, kitapta yer yer günümüz gençliğine, Türk vatandaşlarına öğütlerini ve tavsiyelerini vermeyi de ihmal etmemiştir. Aslında bu tarz okuyucuyu sıkmayan, yoğun tarihe boğmayan kitaplar temel seviye bilgisi olmayan okuyucular için iyi bir başlangıç kitabı olabilir.

2. kitap bir öncekine göre daha düzenli bir konu bütünlüğünde ilerlemiş. Osmanlı'nın Kuruluş Dönemi hakkında verilen çarpıcı bilgiler çok hoşuma gitti. Seri ilk kitapta bitirdiğimiz yerden genel bir Türk Tarihi tahlili ile başlayıp devletin imparatorluk sürecine geçişi çok güzel bir üslup ile anlatmış. Osmanlı'nın fetih politikası, aldığı topraklardaki faaliyetleri, o coğrafyadaki Türkleştirme ve Müslümanlaştırma politikaları gayet anlaşılır ve mantığa uygun şekilde anlatılmış. Anadolu'dan Avrupa'nın içlerine ilerleyişinin ele alındığı kitap, dönemin önemli askeri ve siyasi olaylarından bahsetmiş.

Hoca bazı noktalarda padişahlara ve politikalarına da eleştirel yaklaşımlarda bulunmaktan kaçmamış. Özellikle, Osmanlı'nın aslında Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğunu söylemesi ve bir balkan imparatorluğu olduğunu dile getirmesi benim için dikkat çekici noktalardan.

Sonuç olarak serinin ilk kitabı yer yer uzmanlık bilgileri gerektirmesiyle okuyucu da bazı kopuşlara neden oluyorken, bu kitap, anlatıldığı dönem etkisi ile de olabilir hem daha kolay okunuyor hem de merak uyandırıyor. Fakat kitap genelinde sık sık rastladığımız bir durum olan, sorunun cevabının tam açıklanmadan başka bir konuyla alakalı soruya cevap verilmesi sonucu aslında her şeyi tam manası ile öğrenemiyoruz. Böylelikle olayların tadı damağımızda kalıyor. Ayrıca bazı sorularda birinci kitabın tekrarına düşülmüş. Aynı sorulara bu kitapta da yer verilmesi iyi olmamış. Kitap içinde de aynı durum bazı yerlere söz konusu. Okuduğunuz cümle için “ Az önce bunu okumuştum sanki” diye içinizden geçirebilirsiniz.

Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman

Fatih Sultan Mehmed, Haz. Abdülkadir Özcan

İstanbul, Kronik Kitap, 2017, 102 sayfa, ISBN 978-975-2430-12-9.

Furkan KÜÇÜKTEPE*

Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman adlı kitap Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN tarafından hazırlanmıştır. Kronik Kitap tarafından basılan eser 102 sayfadan meydana gelmektedir. Eser içerisinde bölümler mevcuttur. İlk bölümü Abdülkadir Özcan'ın girişi

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, fkucuktepe@fsm.edu.tr

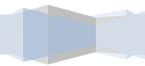
ve bibliyografyasından, diğer bölümleri ise Kanunnâme-i Âl-i Osman'ın transkripsiyon yapılmış metni, tıpkıbasımı, lügatçe ve indeksten meydana gelmiştir. Araştırmacı giriş kısmında bazı başlıklara yer vererek konunun kapsamı ve sınırının okuyucu tarafından anlaşılmasını sağlamıştır.

Abdülkadir Özcan eserinde Türklerin tarih yazımı ile ilgili olarak, Çin ve Bizans kaynaklarının olması Osmanlı kuruluş devrinin anlaşılmasında büyük öneme sahip olduğunu ifade etmektedir. Osmanlı tarihinin kuruluş yıllarını anlatan eserlerin uzun yıllar sonra kaleme alınması dönemin tarih yazımı açısından bizleri yabancı kroniklerden faydalanmaya itmiştir. Fatih Sultan Mehmed tarafından hazırlatılan Kanunnâme bu sebeple büyük önem arz etmektedir. Yazar, Kanunnâme-i Âl-i Osman'dan bahsederken Osmanlı Devleti'nin protokol kuralları, saltanat adetleri ve elkap örneklerinin bu eserde mevcut olduğunu söylemektedir.

Araştırmacı, Kanunnâme'nin Sıhhati Meselesi ve Nüshaları başlığında, eser hakkında ortaya atılanların sahih olmaması veya Fatih'e izafe edildiği gibi bazı problemlere, görüşlere karşı elde edilen yeni bilgilerin olduğunu, varılan neticeyle de dönemin sadrazamı Karamâni Mehmed Paşa zamanında tertip edildiğini belirtmektedir. Fatih devrinde yazılmış olan Tursun Bey'in *Târih-i Ebü'l-feth*'i, II. Bayezid devrinde yazılan İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Bihişt*'i gibi bazı eserlerin varlığından söz ederken, özellikle Heşt Bihişt'te ilk kez Kanunnâme-i Âl-i Osman'ın muhtevasından bahsedildiğini Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi'nin de bu eserden alıntılı olduğunu söylemektedir.

Kanunnâme'de Arz Odası ve Has Oda inşasından bahsedilmesi de ilk rastlanan bir durumdur. Öte yandan bu eserin varlığı hususunda müellif, ilkin Viyana Milli Kütüphanesi'nde sadece bir nüshanın varlığı söz konusu iken, araştırmalar neticesinde Koca Müverrih Bosnalı Hüseyin Efendi'nin *Bedâyiü'l-vekayi* adlı eserinde daha eski metnin bulunmasıyla Fatih Sultan Mehmed tarafından bu kanunnâmenin hazırlatıldığı kesinleşmiştir.

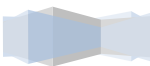
Özcan, Kanunnâme'de geçen “*Bu Kanunnâme atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur*” ifadesinin, Osmanlı Devleti'nde câri olup, o zamana kadar tedvin edilmemiş kanunların derlenmesinden oluştuğu anlamını taşıdığını söylemektedir. Padişahın verdiği emirlerin hepsinin bu eserde yer almadığı, Fatih Sultan Mehmed'e kadar gelen devlet geleneklerinden bahsedilmesi eserin hangi konuları kapsadığının ve kaynaklarının neler olduğu sorusunu yanıtlamaktadır.

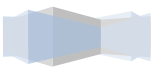
Kanunnâme'nin dilinin en bariz özelliğinin, sade ve açık bir üslupta yazılmış olmasıdır. “Muhtevası ve Üslûbu” bölümünde Özcan bu konuda örnekler sunmaktadır.

Tarihçilerin sıkça tartıştığı hususlardan biri olan “Kardeş Katli” meselesi ile ilgili olarak daha önceki makale ve demeçlerinde açıklamalarda bulunan Abdülkadir Özcan burada meseleyi kaynaklarıyla daha geniş bir şekilde ele almıştır. Bu meselenin açıklandığı bölüm olan “Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”ne araştırmacı bizzat Fatih Sultan Mehmed'in ağzından *“her kimesneye ki evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katl itmek münâsibdür. Ekser-i ulemâ dahi tecvîz itmişdür. Ânınla âmil olalar”* ifadesiyle başlamaktadır.

Araştırmacı bu konuyla ilgili olarak, meselenin hukuki değil siyâsi olduğunu belirtmektedir. Siyasi olmasından dolayıdır ki Kanunnâme içerisinde ikinci babda yer almaktadır. Bu bölümde tahta çıkışlarla ilgili olarak farklı dönemlerden ve padişahlardan bahsedilmektedir. Ortaya çıkan kargaşa ve iktidar mücadelelerini kısaca özetleyen Özcan, Fatih Sultan Mehmed'in bu maddeyi geçmişteki tecrübelerden hareketle Kanunnâme'ye koydurduğunu ifade etmektedir. Ülkenin bölünmezliği ilkesinin en büyük savunucusu II. Mehmed olmuştur. Öte yandan iktidar mücadeleleri sonucu çıkan çatışmalar ve yaptırımlara bakıldığında siyâsi istikrarın bozulmaması, devletin bekası ve İslam'ın yaşatılması gerektiği düşüncesiyle saltanat varisleri arasında savaşlar, anlaşmazlıklar, ayrılıklar görülmüştür. Bütün bu sebeplerin bir araya gelmesi II. Mehmed'i böylesi bir karar almaya sevk etmiştir. Fatih'in babası II. Murad devrinde meydana gelen Düzmece Mustafa ve Şehzade Mustafa isyanlarından ders alması, kardeşler arasında tahta sahip olma yarışının ölünceye dek devam etme ihtimali ülkeyi zora sokacağından II. Mehmed'in mutlak hakimiyet fikriyle uyuşmamaktaydı. O da “Cemiyetin selâmeti için ferd feda edilir” düsturuyla kardeş katli maddesini kanunlaştırmış olabileceği düşünülse de, araştırmacı bu konuda isyana kalkışmamış bir şehzadenin katlini, nisbî adaletle bağdaştırmanın zor olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan vermiş olduğu Kur'an-ı Kerim ve tefsir yazılarından alıntılar ile İslam hukuku çerçevesinde olaya bakış açısı kazandırmaktadır. Böylesi farklı yaklaşımları ve yorumlamaları, “Niçin Öldürürlerdi?” başlığı altında bahsedilen şehzadelerin öldürülmelerindeki nedenlere bakarken de görmekteyiz. Çeşitli kaynaklara dayanarak çıkarımlarda bulunuyor olması müellifin objektif bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Adeta okuyucuya hadiseye nasıl bakması gerektiği gösterilmekte, çıkarımları ise bu ışık doğrultusunda kendisine bırakmaktadır.

Sonuç olarak Kanunnâme-i Âl-i Osman'ın son derece mühim bir kaynak olduğu, Atam Dedem Kanunu denmesinden de anlaşılacağı üzere, muhtevası itibariyle kadim bir eser olduğu, kuruluştan beri uygulanagelen kural ve kaideleri içerdiği, esas kısmının Fatih Sultan Mehmed'in döneminin sonlarında yazıldığı ve saltanat kanunlarını ihtiva ettiği söylenebilir. Böylesi müstesna bir eserin sağlam bir metninin ortaya çıkmasında ve daha anlaşılır hale gelmesinde en büyük ve en değerli emeği Abdülkadir Özcan'ın verdiğini görmekteyiz.

Türk Fetihleri Tarihi

Müverrih Vardan, Çev. Hrant D.Andreasyan, Haz. İlhan Aslan

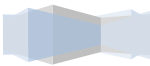
İstanbul, Post Yayın Dağıtım, 2017, 128 Sayfa, ISBN: 978-605-9444-29-3

Burak SARICI*

Müverrih Vardan eserinde genel tarih anlamında Ermeni, Katalikosların, Gürcülerin, Rumların tarihsel dönüm noktalarını ve yöneticilerin topluma bıraktıkları etkilerden bahsetmekte; bu gruba krallıkları, cihangirlikleri, imparatorlukları dâhil edebiliriz. Dinsel ve psikolojik anlamda Ermeniler bahsinde ilginç alametlere yer verilmiştir, ancak bunu inancı açısından da kilisenin etkisine bağlayabiliriz. Katalikosların mukaddes makamına ve orada oturanların ilan ettikleri bazı uygulamalara dair bilgileri okuyabiliriz.

Gürcülerin bu günkü Karadeniz'den Hazar mıntıkasına kadar olan bölgeye etkileri (geleneksel,kültürel) hakkında kabaca bilgi sahibi olmuş olacağız. Vaspurangan (Van) bölgesinin hâkimiyetine sahip kralların avantajlarında bahis açılmış, bunu konuyu Rum bölge hâkimiyetinde sağladığı yararlar konusuna yorum getirmiş oluruz. Hâsılı Havadanek Kalesinden (Sivas'ın

* Araştırmacı - Yazar, Osmaniye, buraksarici@gmail.com

güneybatısı), Vaspurangan'a kadar Rum mıntikasına dadenk düşmesi hâkim kralların anılarıyla anlatılmış.

Ani'nin tarihsel egemenliğinden detaylı bahsetmiştir. Ani'nin Rumlara vesayet olmasından sonra o yörede vuku bulan mucizelere ve batıniler; sosyal, ahlaki sorunlar ve kıtlıklardan bahsedilir. Velhasıl yörede 12 vi layetin harap olması ile ilgili bir şeyler söylenebilir. Konu hakkında Gürcüler ve Ermeniler cephesinde sos yal ve daha çok dinsel konularda takdir edilen olaylara yer verilir. Ani'deki krallıkların yıkılışı tarihsel kro nolojiye göre eserde parçalar ayrılarak anlatılmıştır.

Türkler bölümüne Türklerin güçlenme döneminden başlamıştır, o devir Abbasilerin son halifesi Cafer El Mütevekkil düşmesinin sonuçları olduğunu bildiriyor. Horasan bölgesindeki Türkler konuya dâhil olur. Sultan Mahmud'un Arslan Yabgu'yu esir almasından Dandanakan mevzuuna kadar hem Türkler hem de Ermeniler ve Gürcüler açısından cereyan eden gelişmeler aktarılır. Sultan, oğlu Mesut'a Rey'i, Kezvin'i, Kahistan'ı vermesinden sonra Mesut'un yine o topraklardan sürülmesi babasıyla yaşadığı dramatik anılarıyla anlatılır.

Selçukluların başı Selçuk'un beş yeğeni hakkında ilginç bilgiler yer alır. Vardan'ın bu tür bilgileri birinci kişi ağzı ile anlatması konuyu daha mühim kılmıştır. Selçuklu bahsinde Rey'in Tuğrul Beğ'e verilmesiyle saltanatı elinde bulundurması ki bunda fatih olması ve halifenin onu tanımmasının etkisi dillendirilir. Tuğrul Beğ hakkında birçok malumata değinilmiştir. Alparslan'dan sonra tahta çıkan Melikşah'ın Gaspıç Denizi'nden Pontus Denizi'ne kadar on iki hükümdarlığı fethettiğine değinilir. Babasına tuttuğu sözden de ötürü yazar tarafından vefakâr olarak anılacaktır. Melikşah zehirlendikten sonra kardeşi Tutuş'un Rum bölgesinde oğlu Berkıyaruk'un taht mücadelesinde Katalikos tehdidinin ne derecede Ermenilere katkı sağladığı değerlendirilir. Keza mücadelenin Tutuş'un ölümüyle sonuçlandığını biliyoruz. Sözde emellerini elde eden Katalikos Teodoras Hani'nin sonu ve amaçları destekleyicileri açısından olumlu bitmemiş.

Çağrı Beğ'in oğlu Tuğrul Beğ'in amcazadesi Alparslan'dan daha çok kan dökücü kimliği ile oğlu Melikşah'tan ise barışçıl ve merhametli kimliği ile öne çıktığını bildirir. Bunun sonucunda hangi hükümdarın devleti nasıl etkilediğini kendince yazdığı değerlendirmelerle sıralamıştır, bu bölümde Yazar Vardan'ın olumsuz niyette olduğunu düşünebiliriz. Örneğin, Çağrı Beğ'in Ermenistan'ı zapt etmesindeki konuda yazar Vardan yanlışa düşmüştür ki bu eseri hazırlayan tarafından dillendirilmiştir. Ermenistan'ın zaptında, kaçan Ermeni Vasak eserde kahraman olarak nitelendirilir. Yazar Vardan, Türkler cephesinde bu seferin hangi Türk komutanın öncülüğünde geliştiğini tahayyül edememiş.

Haçlılardan Bizans İmparatorluğundan Romanos Diojen'in, dönemin sultanına baskıları ve aralarında geçen ilginç mevzulara değinilir, bu konuda ana fikir olarak Sultan'ın mıntikasında Ermenileri Rumlara safına çekmeleri için birçok bahsine değinilir ki Yazar Vardan'ın bu konudaki görüşü özet olarak İmparatorun 'dinsel yozlaşma' planı olarak değerlendirir. Haçlı seferlerine, etki altına aldıkları yerlere ve talan ettikleri yerlerin son durumlarına değinilmiştir. Yazarın, haçlı

ordularının başındaki komutanlara ilginç yüceltici ifadeleri dikkat çekecektir. O döneme müteakip batınilerin ve savunucularının hedefleri sıralanmış, hedef aldığı topluma etkileri eserde çok kısa açıklanır. Haçlıların seferleri dönemlerinde hâkim olan yöneticiler detay verilerek anlatılır. Bunu, yazarın eseri kaleme alırken o dönemde bu bölgeye yakın olması olarak değerlendirebiliriz.

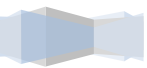
Tatarların; Gürcü ve Ermeniler üzerine yaptığı akınlar eserde yer almaktadır. Ancak yazar yorumladığı, o zamanki Tatar akıcılarının ait olduğu boy ve budun açıklaması tartışmalara neden olacak derecede sorunludur. Bu kitabı okuyanlar hazırlayanın düzenlemesi sayesinde bazı hataları kavrayabilecektir. Tatarların; İran, Albanya, Ermenistan, Gürcistan ve Ermeniler, Rumların, Araplar ve mesken Rum memleketi olan yerlerdeki icraatlarını bu eserde okuruz. Örneğin, başlangıç olarak Tatar komutanlardan Noyanlardan Baycu Noyan'ın Rum, Gürcistan ve Ermenistan bölgelerindeki fetihlerinden söz açılır. Mengü Han, kuzeyin büyükhükümdarı Batu Han ve oğlu Sartak, İlhan unvanlı Hulagü Han, Berke Han, Cengiz Kagan'la devam edecektir.

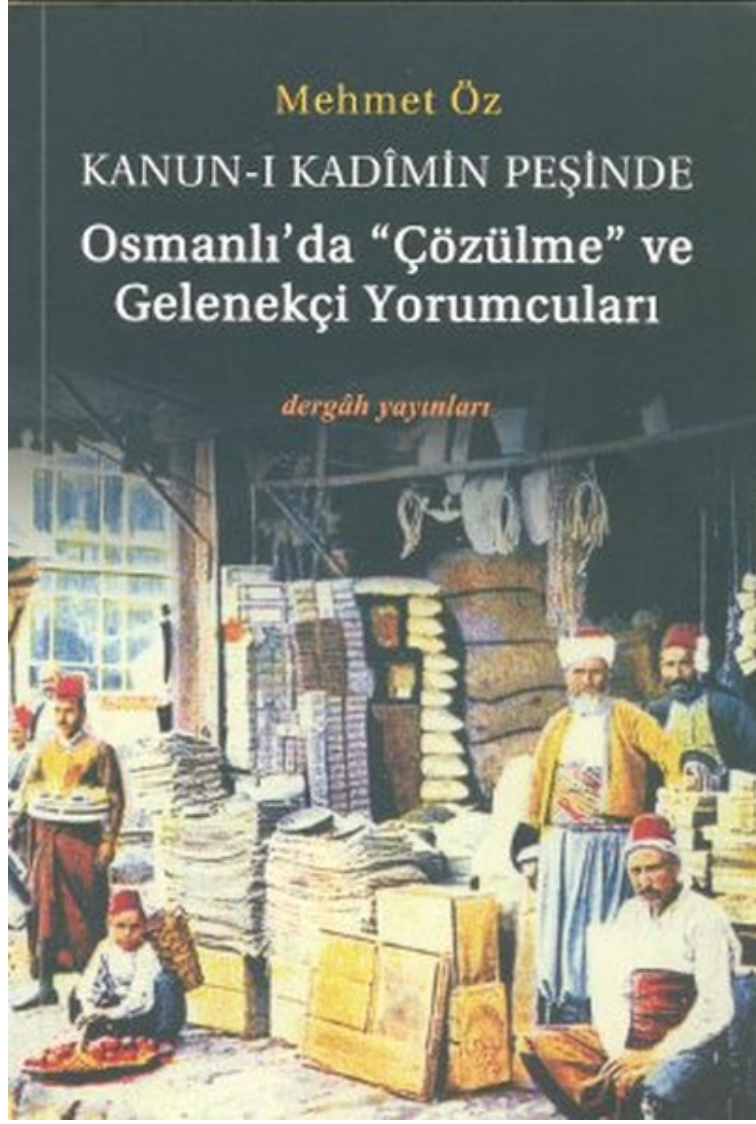
Eserin son bölümlerinde Yazar Müverrih Vardan'ın Hulagü ile görüşmesi kendine yer bulur. Görüşme döneminin kurultay ayına denk gelmesi neticesiyle gerçekleşen kurultay ile ilgili birinci ağızdan bilgiler verilir. Burada Tatarların yaşam tarzlarını, sosyal aktiviteleri daha iyi öğrenebiliriz. Vardan'ın Hulagü ile karşılıklı sohbetine yer verilmiştir. Burada öğrenilecek bilgilerin yorumlanmasında fayda vardır. Vardan, Türklerden bahsederken Hun, Tacik, İskit ve ok atan millet adlandırmalarını kullanmıştır. Ermenilerden bahsederken genelde 'bizimkiler' ifadesini kullanır. Celalüddin Harzemşah'tan '*muzaffer komutan*' olarak bahseder, Melik Eşref ve Alâeddin Keykubat ile mücadelesindeki bazı ayrıntıları yazmıştır. Türklerin dahil olduğu fetihleri, bozkırda yaptığı savaşları; ekonomik, psikolojik, kültürel ve dinsel anlamda ilginç değerlendirmelere imza atarak bu bölümde okuyucu ile arasında tartışma ortamına olanak verecektir.

Ermenistan tarihi eserde kendine geniş yer bulmuştur. Yer yer Türklerle ilişkileri de değerlendirilir. Büyük yöneticilerinden Şahiarmen'in Erzurum Emiri Saltuh ile İldeniz Atabeyi'nin Ermenistan siyasetinden de yeteri derecede uzak durarak birçok alanda birbirleriyle hâkim bölgeleri için yararlı ilişkiler kurduklarına değinerek bölgeye sağladıkları olanaklar sıralanmıştır. Eserinde yazdığı hatırat bu bahsi açıklamaktadır. Eyyub oğlu Selahattin Eyyubi'nin kişiliği hakkında malumatlarının yanında hükümdarın Kudüs'deki etkisi ve zaptı vurgulanmıştır. Eserin Ermeni dimağından ve bilgi verici Ermeni kaynaklardan yazılmış olduğunu düşünürsek, bazı konularda anlatımda hasar söz konusu olabilmektedir. Olağan dışı ya da bir rivayetten ve alametten öteye gitmeyen olaylar tarihsel olgu olarak anlatıma girmiştir. Eser tarihsel kronolojiye göre yazılmaya çalışılmıştır. Aynı başlık altında anlatılan olaylar, çok derin bir kopukluk yaşanmadan eserin ileriki bölümlerinde sonuçlandırılabilmiştir. Eserin isminden de anlaşılacağı gibi daha çok fetihlerin neden ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Gelişen diğer olaylar, yöneticiler, katalikoslar, imparatorluk, krallar, emirler ve kağanlar nezdinde etkileri kaleme alınmıştır. Savaş edilen bölgelerin hakkında verilen

malumatlar anlatılan dönemler hakkında o dönem konuşulan rivâyetten hakkında detay verilmesi göze çarpacaktır.

Vardan yazdığı kitâbın o dönemde ele geçirildiğine değinmiştir. Kısaca, kitâbın 125 sayfadan oluşan bir özet veya toparlama anlatım olduğunu anlarız. Vardan, eseri kısa ve kapalı bir anlatımla yazmıştır. İhtimaldir ki çeviren Hrant D. Andreasyon'un kitâbın dilinde etkisi olmuştur. Cümle sonu yargıları yer yer tartışmaya yol açabilecek farklı anlamlara uzanan yargılar içermektedir. Tarihsel bilgilere ve zaman kavramlarına oldukça fazla önem verilmiş, ancak eserde bazı tarihlerin tespiti konusunda başarıya ulaşıldığı söylenemez. Söylemeliyim ki eser hakkında gözle görülür Müverrih Vardan yanlışları, eseri hazırlayan İlhan Aslan tarafından düzeltilmiştir. Yazar yorumlarında rivâyetten öteye gitmeyen bazı değerlendirmelerin olduğunu gözlemledim. Yazar, eserinde Türkî ahaliyi ilgilendiren olaylarda ön yargılı tavır taşındığını ara ara belli etmiştir. Okuyucunun bu tarih anlatımında yer yer kopukluk hissedeceğini düşünüyorum. Eserde genel olarak bilgi verici ve kanıtlanabilir olaylar aktarılır. Eserin çok eski bir tarih yazımı olduğu neticesiyle nitelikli bir okuyucunun tarih anlatımı bakış açısıyla olası değerlendirmeleri yapabilmesi açısından okunması gereken eserdir.

Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları

Mehmet Öz

İstanbul, Dergah Yayınları, 2015, 229 sayfa, ISBN: 9759953898

Emre Özdemir

Okuduğum ve size biraz sonra bahsedeceğim kitap, Osmanlı'nın gerileme dönemi olarak bildiğimiz dönemini anlatıyor. XVI. yy'da bozulan düzeni anlatan kaynaklardan yararlanılarak dönemin tartışmasını yapıyor ve aslında gerilemenin olup olmadığı üstünde

duruyor. Osmanlı'nın kendi devlet adamlarının kaleme aldığı eserlerde Osmanlı'nın kötü gidişinin sebepleri ve bu gidişin nasıl düzeltilebileceği? sorusuna cevap aranıyor. Bu dönemde yazılan 12 eseri seçip kitaba dahil ediyor ve hepsini ayrı başlıklar altında inceliyor. Bu eserlerin incelendiği bölüm kitabın ikinci ana bölümünü oluşturuyor. Kitap 32 sayfalık giriş kısmı ve 3 ana bölümden oluşuyor. Bu bölümler: Birincisi; Osmanlı'da bozulmanın sebepleri. İkincisi; 12 kaynak ışığında Osmanlı'da yaşanan değişim ve bozulma. Üç; değerlendirme ve sonuç kısmı. Kitap ana üç bölümden oluşuyor fakat kendi içinde baya fazla bölümlere ayrılmış faziyette. Bende kitap tanıtımını yaparken bölümlere ayırarak incelemeye çalıştım. Yukarıda birinci ve ikinci bölümlerden bahsettik, üçüncü bölümü ise yapılan incelemenin değerlendirmesi ve sonuç kısmı olarak belirtiliyor. Kitabın tanıtımını ayrıntılı olarak yapacağımdan burada fazla uzatmak istemiyorum ve biraz kitabın yazarı Mehmet Öz'den bahsetmek istiyorum.

Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı uzmanlığına sahip olan yazar, uzmanlık tezini bu kitapla yapmıştır. Doktorasını Cambridge Üniversitesinde yapmış ve daha sonra Hacettepe Üniversitesine gelip Prof.'luğa kadar yükselmiş ve tarih bölümü başkanı olmuştur. Prof.'luğu Yeni Çağ olsa da o, genelde iktisadi konularda ve Osmanlı'nın Kuruluşu konularında eserler piyasaya çıkartmıştır.

Bu bölümde kitabın içeriğinden bahsedeceğim ve bu paragrafta da giriş kısmını ele alacağım. Giriş kısmında, kullanacağı kaynakları, neden onları seçtiği ve kaynakların içeriğinden ziyade yazarı, dönemi hakkında kısa bilgiler veriyor. Kitabın daha ilk sayfaları nasihatnamenin anlamı ve tarihteki yeriyle başlıyor. Genelde, şimdiki İran bölgesinde zerdüşiliğe inanan kavimler tarafından kullanılmış olduğunu ve daha sonra İslam'ın yayılmasıyla İslam Devletlerine, daha sonra da Türk devletlerine de geçmiş olduğunu yani yalnızca Osmanlı'ya özgü bir şey olmadığını anlatıyor. Nasihatname olarak ilk kez Osmanlı'da kullanılsa da daha önceki devletlerde siyasetname olarak adlandırıldığından ve Türk devletlerinde bilinen ilk eserin *Kutadgu Bilig* olduğunu söylüyor.

Kitabın birinci bölümünde çözümlenin modern tarih yazımına göre hangi sebepler neticesinde başladığı ve nasihatnamelerde bahsedilip bahsedilmediğinden söz edilmiştir. Modern tarihe göre Osmanlı çözülmesi nasihatnamelerin yazıldığı tarihte daha başlangıç seviyesindeydi fakat nasihatnamecilere göre XVI. yy. son çeyreğinde bozulmalar artık sebepleri ve çareleri konuşulacak kadar büyümüştü. Modern tarihçiler Osmanlı çözümlenmesini 3 ana başlık altında toplayıp incelemişlerdir. Bunlar 1. Siyasi açıdan, 2. İktisadi olarak, 3. Nüfus artışı ve Barutlu

silahların kullanımı, olmak üzere ayırılırlar. Bu bölümde bunların gerekçeleriyle birlikte kısa bir anlatım yapılmıştır.

Siyasi Açıdan; Halil İnalçık, Lewis ve Bowen gibi modern tarihçiler Osmanlı'nın, XVI. yy. sonunda ulaşabileceği en büyük topraklara ulaştığını ve hem coğrafi hem de siyasi açıdan ilerlemesinin mümkün olmadığını savunmuşlardır. Batıda Habsburg hanedanı, Kuzeyde Ruslar, Doğuda İran(Safeviler), Güneyde Afrika'nın aşılması güç çölleri ve denizlerde de üstün güö olarak Portekizliler vardı. Osmanlı devletinin can damarı ve kuruluşundan beri temel ilkesi olan fetih politikası artık durmuştu. Bu olay toprak kazanılmadığından Osmanlı'yı askeri, ekonomik ve sosyal açıdan da etkileyecek. Artık kazanılmayan savaşlar, savunma savaşlarına geçişi sağladı o da padişahın artık aktif olmasının sona ermesine ve kendi görevlerini yapacak kişiyi seçip sefa sürmeye çekilmesine neden olmuştur.

İktisadi Açıdan; XVI. asırda yapılan uzun ve kazanç getirmeyen savaşların nedeni sadece toprak değildi. Yine modern tarihçilere göre bu savaşlar ticaret yollarını elde tutmak için yapılmış ve keşfedilen yolların, Osmanlı üzerindeki ticaret yollarının yerini almaması için yapılmış ve bir süre başarılı olmuştur. Bu başarı 1 asır, keşiflerin sonuçları iyice belli olana kadar sürmüştür. Daha sonra Hint ticaret yolu ve İran ipeği için Osmanlı Portekiz savaşları yaşanmış ve İran'ın da onlarla ittifak yapmasıyla Osmanlı'nın ticaret kontrolü zayıflamıştır. Yeni ticaret yolları ve Amerika'nın keşfiyle ilgili III. Murad'a Emir Hüseyin bir kitap yazmış olsa da bu pek bahsedilmediğinden fazla bilgiye ulaşamıyoruz.

Yeni toprakların ele geçirilememesi insanların topraklarının küçülmesine ve artık yetmemesine yol açmıştır. Bu da Osmanlı devletinin toprak ve gelir sistemi Tımar'ı etkilemiştir.

Tarihçiler yapılan araştırmalar sonucunda XVI. asrın sonunda dünya genelinde bir nüfus artışından bahsediyorlar. Bu artış Osmanlı topraklarının bir bölümünde %100 olarak belirleniyor. Bunun bir kısmı göç de olsa çoğunluğu normal olarak gerçekleşiyor. Artan nüfus iş ve para için göç ediyor veya bir beyin askeri olmaya yelteniyor ya da medresede öğrenim görmeye gidiyor. Barutlu silahların kullanımının artmasıyla Osmanlı bunları kullanmayı bilen asker aramasına koyuluyor ve köylerdeki gençleri eğitiyor. Bu arada gözden iyice düşen sipahiler de isyan hareketlerine giriyorlar ve Osmanlı yeni kullandığı paralı askerlerden oluşan ordusuna nakit sıkıntısı yaşayınca veya savaşta ganimet veremeyince bu iki grup asker birliği Anadolu'da Celali isyanlarını başlatıyorlar. Zaten zora giren Osmanlı toprakları, isyan sonucu köyünü bırakıp giden insanlarla daha da sıkıntıya düşüyor. Osmanlı devleti nakit

ihtiyacı için kullandığı tımar sistemini de özel kişilere kiralayıp parasını peşin almaya çalıştı ve buna iltizam sistemi dendi. Sisteme göre bu görevli ihalede devlete en fazla parayı verirse ihaleye girdiği bölgenin vergilendirmesi ondan sorulacaktı. Bu sistemle halkın iyice zor durumda kaldığı ve iltizam görevlilerinin daha fazla gelir için vergileri arttırdığı bilinmektedir.

İşte bu etkenler Osmanlı devletinin modern tarih yazımı çerçevesinde çözülmesini anlatmıştır.

İkinci bölümde çözülmenin Osmanlı devlet adamları tarafından nasıl görüldüğü ve ne tür tedbirlere başvurulduğu incelenmiştir. Osmanlı devlet adamlarının da, daha önceki islam devletlerindeki devlet adamlarının da devleti yöneten tek bir otorite olması gerektiğini düşünmesi ve bu otorite hem Allah'ın kanunlarını hem de örfi kuralları kullanıp devletin yönetiminin sağlanmasını gerektirdiğine inanılıyordu. Bu nedenle devletin bozulması en üst makamdan başladığına da inanılıyordu. Mesela Lütfi Paşa Asafnamesinde padişah herkesle içli dışlı olmamalı ve göreve tayin edeceği kişileri iyi seçmelidir. Seçtiği kişileri kendisi teftiş edip görevlerini iyi yapıp yapmadıklarını kontrol etmesinin gerektiğini belirtmiştir. Bazı nasihatnameciler de padişahı suçlu bulmuş bazıları belki korkusundan bir şey söyleyememiştir.

Nushati's Selatin(Gelibolulu Mustafa Ali)

Sultanlara tavsiyeler anlamına gelir ve özel bir padişaha yazılmamıştır. İlk örneklerden olduğu için daha çok kaba taslak bozulmadan bahsedilmiştir. Yazarın(Ali) kitabında kötümser olmasının o dönemde kıyametin kopacağına inanılmasına bağlandığının altını çiziyor. Bu kitapları dönemin şartlarını göz önüne almadan incelemenin yanlış olacağından bahsediyor.

Nasihat anlamında kitabın içeriğine gelecek olursak, her nasihatname gibi bazı ana konuları tekrarlamıştır mesela adalet, fukarayı zor durumda bırakmamak gibi. Kitap genel olarak önceki döneme özlem duymaktadır ve bunu *Kanun-ı Kadim* olarak adlandırmıştır. Devlet yönetiminin kesinlikle padişahın bizzat kontrolünde gerçekleşmesi gerektiği görüşüne sahiptir. Bunu da padişahın yakın çevresini seçerek ve atamasını yaparak sağlayacağı kanaati hakimdir. Devleti eski kanunlara döndürmek için 17 tane şart saymıştır bunlardan bazıları: 1- padişah kendini halka sevdirecek. 2- sözü doğru müshap seçecek. 3- dindar ve dürüst casuslar tutup devlet memurlarını teftiş ettirecek. 4- faiz yiyene, alana ve verene hakkıyla ceza verecek. 5- kim olursa olsun görev dağılımında ayrıcalık sağlanmayacak, gibi şartlarla devletin eski haline döneceğine inanılıyordu ve Kuran'da geçen "Bir kavim kendini

değiştirmedikçe, Allah da onları değiştirip bozmaz'' ayetiyle dinden uzaklaşıldığına işaret ediyordu.

Hırzû'l-mülük

Hükümdarların tılsımı anlamına gelmektedir. III. Murad'a yazıldığı tahmin edilmektedir ve yazarının kimliği belli değildir. Kitap orijinalde 8 bölümdür ancak bu kitapta 4 bölümü ele alınmıştır. Birincisinde padişahın durumu; ikincisinde vezirlerin durumu; üçüncüsünde beylerbeylerinin, diğer emirler ve askerlerin durumu ve dördüncü bölümde şeyh ve seyyidlerin durumu ele alınmıştır.

Kitabın içeriğinde, halifeliğin kutsallığı ve Peygamberimizden geldiği vezirlerin de 4 halife makamlarındakiler gibi olduğunu söyleyip o makamlardaki kişilerin mal düşkünü olmayan ve halka hizmet edip devlet hazinesini dolduracak adamların olması gerektiğini söyler. Yazar Fatih ve Yavuz'dan övgüyle bahseder ve dini düşünce kitapta ağırlıklı yer tutar. Devletin devamı için adaletli sultan ve faydalı askerle olur. Padişah adaleti dinle yapar ve eğer adaletliyse faydalı askeri de kazanır. Rüşvetin yaygınlaşması ve hak sahiplerinin haklarını alamayıp haksız olanların göreve gelmeleri devlet düzeninin en önemli sonuçlarındandı. Ulemaya, Şeyhlere gereken önemin verilmemesi medrese sisteminde de aksaklıklar yaşanmasına ve kaliteli insan yetişmemesine neden oldu.

Hasan Kafi Nizam-ı Alem

Devlette 1574 yılından beri sürdüğünü belirttiği bir gerileme olduğunu söylüyor. Bu gerilemenin 3 ana sebebi olduğunu şu maddelerle anlatıyor: 1- adalet; devlet işlerini hakkına teslim etmemek. 2- devlet adamlarının kedilerini en yetkili kabul edip ulemayı küçümsemesi. 3- askerlerin üst rütbesini muhatap almaması ve rüşvetin çok yaygınlaşması olarak belirlemiştir. Toplumda *erkan-ı erbaa* yani asker, ulema, tüccar ve reaya olmak üzere dört kısımdan oluşan bir tabaka var, bunların da birbirlerinin kısmına karışmaması ve herkesin kendi kısmında kalması gerektiğini savunmuştur. Bu gidişin yine padişahın adaletiyle sağlanacağını kabul etmiş ve ilk kez Avrupanın silah teknolojisi olarak ileride olduğunu ve onları taklit etmemizi geri kalmamamızı tavsiye etmiştir.

Habname

Veysi tarafından I. Ahmed'e vermek amacıyla yazılmıştır. Rüyasında İskender'i gördüğünü idda etmiş ve onun ağzından kendi düşüncelerini aktarmıştır. Alemdeki bu karışıklıkların yeni

olmadığını Adem'den beri var olduğunu ve tekrarlandığını belirtmiştir. Bozulmanın başında padişahı gösterir ama sadece onu suçlu tutmaz halkında suçlu olduğunu belirtir. Veysi de diğer nasihatçiler gibi dine sarılmanın ve görevlerin hakkıyla dağılması sonucu devletin çöküyor olsa bile bu çöküşün uzun süreceği konusunda fikir vermiştir, bu uzunluk dünyanın sonu olarak kabul edilebilir.

Kitab-ı Müstetab

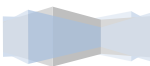
Yazar bozulmanın III. Murad'ın zamanında başladığını ve daha sonra yayıldığını kabul etmiştir. O zamana kadar idarecilerin şeriata ve örfe bağlı olduğunu ancak padişahın gevşekliği yüzünden seçilen idarecilerinde işlerinde ciddiyetsiz olduklarını ve sadece bugünü düşünüp yarına fazla bakmayan kişiler görev almıştır. Bu idareciler rüşvete çok alışmışlar hatta açıktan komisyon gibi almaya başlamışlardır. Bu işleme son verilmezse devletin kısa sürede temellerinden sarsılıp yıkılacağını ve bu gidişin ancak ehil kişilerin idareye getirilip, halka iyi bir yaklaşımla son bulacağını idda etmiştir.

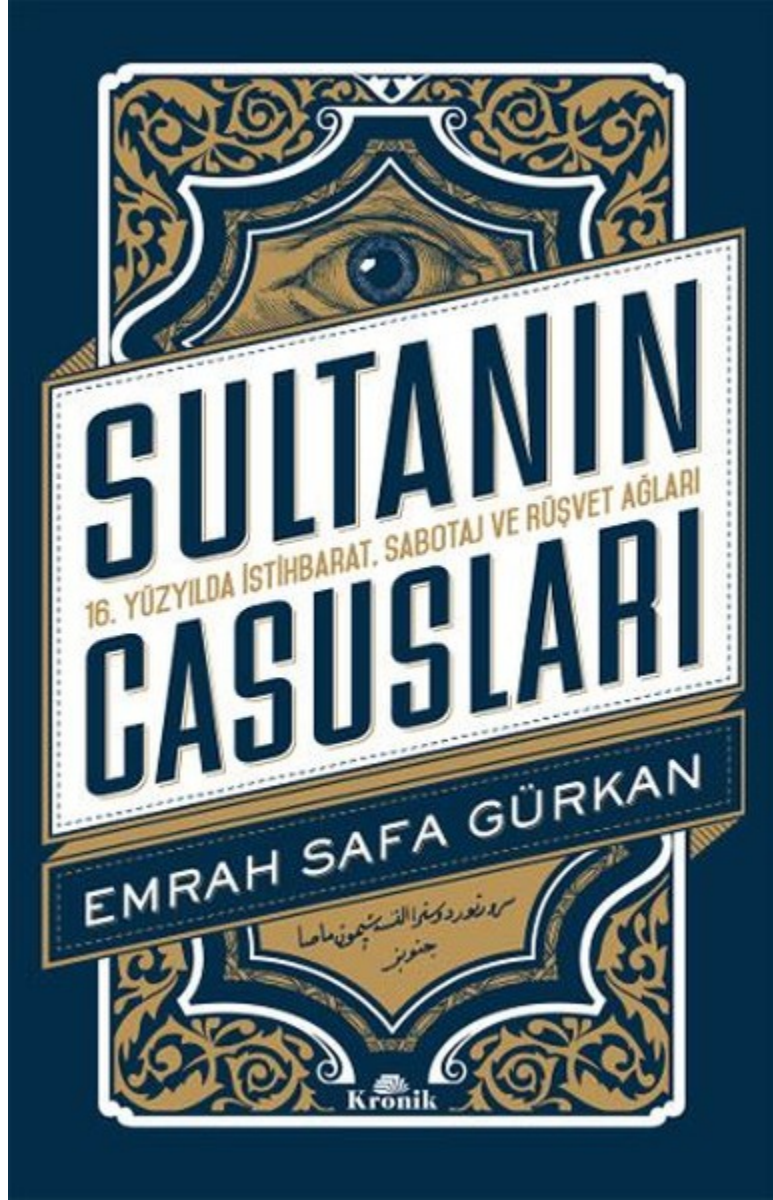
Bu eserler gibi daha 7 tane var ancak hepsini tek tek ele almak çok uzun olacağından isimlerini verip ana konularıyla bütün hepsini ortak bir paragrafta birleştireceğim. Bunlar: 6- Koçi bey risalesi 7- Veliyüddin telhisleri 8- Kanun name-i sultani 9- Kitabı mesalihi'l müslimin 10- Düsturül amel 11- telhisül beyan fi kavanini ali osman 12- Nesayihül vüzera vel ümera'dır. Bu eserler de yularıda ayrıntılı bahsetmiş olduğumuz eserler gibi çözüşmeyi tesbit edip durdurulması için alınacak önlemlerden bahsetmişlerdir.

Eskiden 50.000 olan yeniçeriler artık 90.000 civarına çıkmış ve savaşa gitmeyip deftere kayıtlı olanların çoğunluğu kapsadığından söz edilmiştir. Devletin en üst memuru vezirden en alt memuruna hatta padişaha kadar rüşvetin yayıldığı ve düzgün adam yetiştirme sıkıntısına düşüldüğünün altı çizilmiştir. Devlete devşirme olarak alınan yabancı çocuklar yerine artık türk kökenli ailelerden veya zengin ailelerin çocukları alınmış ve devletin sarayın harem kısmı dahil her yerinde artık ciddiyetsizlik baş göstermiştir. Hatta sahte seyyidler bile piyasaya çıktığı olmuştur, her türlü konuda devlet istismara uğratılmıştır.

Tabi bu konularda şikayet eden yazarlar Kanuni Sultan Süleyman ve önceki döneme dönülmesinin sağlanması için padişahın devereğe girmesi ve dine sıkıca sarılmanın lazım geldiği konusunda hem fikir olurlar. Eski padişahların devletin her işini elinde tuttuğu ve yeni padişahlarında öyle yapıp, güçlü ve emin şekilde devleti yönetmeye kalkarsa bunun düzelme ihtimalinin olduğunu düşünüyorlar.

Sonuç olarak Osmanlı'da yaşanan çözümlenin o dönemde yaşayanlar tarafından da anlaşıldığı ve önlemlerin alınmaya çalışıldığı görülüyor. Yapılan tenkitlerde her ne kadar yanlı olursa da günümüze ışık tutan ve o dönemin sıkıntılarını anlatan olaylar aktarılmıştır. Bu kitap bana Osmanlı tarihini daha iyi anlamayı ve XVI. yüzyıl konusunda farklı bakış açıları kazanmama sebep oldu. Klasik olarak bildiğimiz Osmanlı gerilemesinin aslında gerileme değil de bir bocalama ve devlet sisteminin bozulması olduğu fikrine ulaştım. Kitabı, tüm Osmanlı çözümlerini merak edenlere ve tarih öğrencilerine tavsiye ediyorum. Sıkıcı olmayan ender akademik kitaplardan olduğunu düşünüyorum.

Sultanın Casusları

Emrah Safa Gürkan

İstanbul, Kronik Yayıncılık, Nisan 2017, 300 s., ISBN 978-975-2430-00-6

Havva YILMAZ NURCAN*

Dünyanın en gizemli ve ilgi çekici mesleği hangisidir diye sorulacak olsa, cevapların başında şüphesiz casusluk mesleği gelecektir. Bu meslek aynı zamanda dünyanın en eski

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, <mailto:havvanurcan@hotmail.com>

mesleklerinden biridir. Bilgi güçtür düsturuyla hareket eden büyük devletler sahip oldukları konumlarını muhafaza etmek ve diğer devletlerin askeri-ekonomik potansiyeli ile olası hedeflerini öğrenmek için istihbarat faaliyetlerine ehemmiyet vermişlerdir.

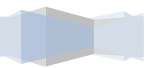
İncelemekte olduğumuz eser, 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki casusluk faaliyetleri ile ilgili okuyucuya doyurucu bilgiler sunmakta ve bu alanda yaşanan akademik boşluğu başarılı bir şekilde doldurmaktadır.

Eseri kritize etmeden önce yazarımızla ilgili biraz ön bilgi vermek yerinde olacaktır. Emrah Safa Gürkan, 2003 yılında Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olmuş ve aynı üniversitenin Tarih Bölümü'nden 2006 yılında yüksek lisans derecesini almıştır. Doktora çalışmasını ise 2012 yılında Georgetown Üniversitesi'nde tamamlamıştır. 2016 yılında doçent olan Gürkan, halen 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. Elimizdeki eser müellife ait, *Espionage in the 16th century Mediterranean: Secret Diplomacy Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman- Habsburg Rivalry* adlı doktora tezinin Osmanlılar ile ilgili kısmının mufassal halidir.

Eserin takdim yazısında Prof. Dr. Feridun M. Emecen, Osmanlı'nın ilk dönemlerindeki bazı önemli istihbarat faaliyetleriyle ilgili verdiği bilgiler akabinde eserle ilgili şu değerlendirmede bulunuyor:

“Osmanlı İstihbarat mensuplarının kimlikleri ve belli bir sistem içinde bulunup bulunmadıkları konusunda son derece tatminkar ve sistematik malumat vermesi yanında sorgulama tutanaklarından hareketle farklı bir dünyanın kapılarının Osmanlı Tarihi nokta-i nazarında olabildiğince aralamaktadır.(s.15.)

Eserde göze çarpan hususlardan biri ve belki de en başta geleni; Osmanlı'nın dış dünya ile ilgili nasıl bir bilgi kaynağı olduğu, bu bilgiyi nasıl değerlendirdiği ve hangi somut adımlar atarak dış dünyaya mukabelede bulunduğudır. Yazar daha önce Osmanlı tarihçileri tarafından cevaplanamamış bazı sorulara kitabında yer vermiş ve araştırmaları neticesinde ortaya çıkan cevapları da izâhatıyla beraber okuyucusuyla paylaşmıştır. Vüzûha kavuşturmaya çalıştığı cevabı aranan soruları şöyle sıralayabiliriz: Osmanlı istihbarat metotları nasıldı, kaynakları nelerdi? Ajan profili nasıldı? Ajanların performansı nasıldı? Kurumsallaşmış bir Osmanlı istihbarat teşkilatı incelenen dönemde tesis edilmiş miydi? Osmanlı casusları nasıl bir geçmişe sahipti? Bu casuslar sahada ne tür operasyonlar gerçekleştirmişlerdi? İstanbul, kendisine karşı girişilecek olan casusluk faaliyetlerini engellemek için nasıl bir strateji takip etmişti? Bütün bu soruların cevapları belgeler ışığında okuyucuya sunuluyor.

Sultanın Casusları beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm “İki İmparatorluk Bir Deniz: Bahr-ı Sefid’de Osmanlı-Habsburg Mücadelesi” adını taşıyor. Dönemin iki büyük imparatorluğu ve aralarındaki kıyasıya rekabet bölümün konusunu oluşturuyor. Kanuni ve Şalken’in hikayesine bir göz attıktan sonra iki imparatorluğun Akdeniz’deki mücadelesine tanık oluyoruz. Bu bölümün en dikkat çeken isimlerinden biri olarak karşımıza Uluç Ali Reis[†] çıkıyor. Bu isme diğer bölümlerde de sıkça rastlayacağız.

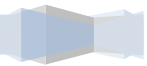
İkinci bölümün ana başlığı “Osmanlı Casusları ve İstihbarat Operasyonları”. Yukarda bahsi geçen soruların önemli bir kısmı bu bölümde cevaplanıyor. Osmanlı ajanlarının geçmişleri ve sahip olmaları beklenen özellikler. Ayrıca rüşvet, şantaj ve ajitasyon gibi operasyonlarda kullanılan yöntemler ve elde edilen başarılar bu bölümde aydınlatılıyor. Mesela Osmanlı ajanlarının daha çok mühtedilerden seçildiğini öğreniyoruz: *Müslümanlığa geçmiş mühtedi casusların terk ettikleri hak din’e geri dönmeye niyetli olduklarını söyleyip yetkilileri kandırdıkları ve böylece rahatlıkla düşman topraklarında faaliyet gösterdikleri de olurdu. İstanbul Avrupa’nın birçok yerine böyle casusular göndermiştir.* (s.68) Osmanlı casuslarının faaliyet alanları, en çok hangi meslekle kamufle oldukları ve ikili oynayan casuslar bu bölümün ilgi çekici konuları arasında bulunuyor.

“1622 yılında Sicilya Kral Naibi Emanuele Filiberto’yu öldürmek için Messina’ya varan ve Osmanlılar hesabına çalışan iki suikastçinin hikayesi bize İstanbul’un elinin ne kadar uzun olduğunu göstermektedir. Biri Venedikli diğeri ise Teslisci (Kutsal Teslis Tarikatı) olan bu iki suikastçinin farkına, Habsurgular ancak talihin bir cilvesi sayesinde varabileceklerdir... (s.91)

Üçüncü bölümün konu başlığı “Osmanlı İstihbaratının Kaynakları” adını taşıyor. Şifreli casus mektupları ile zenginleştirilmiş olan bu bölümde, Osmanlı’nın bilgi almak için diplomasiden nasıl faydalandığına tanık oluyoruz. (s.137) “On Altıncı Yüzyılda Osmanlı İstihbaratının Kurumsal Yapısı” ve “Osmanlı Karşı İstihbaratı (Kontrespiyonaj)” adlı başlıklar eserin son iki bölümünü oluşturmakta.

Eserin ağırlıklı konusu Osmanlı’nın istihbarat faaliyetleri olsa da, Osmanlı- Habsburg özelinde Akdeniz’deki Müslüman-Hristiyan karşıtlığı ve bu karşıtlığın bir medeniyetler çatışması gibi kimi batılı tarihçiler tarafından telakki edilmesi de müellif tarafından analiz edilmiştir. Gürkan, bu iddiaların aksine İslam ve Hristiyan dünyasındaki sınırların aşılmaz

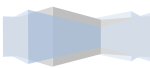
[†] Sultan II. Selim, İnebahtı Savaşında gösterdiği yararlılıktan ötürü Uluç Ali Reis’in adını Kılıç Ali olarak değiştirmiş ve kendisini kaptanıderyalığa getirerek Paşa ünvanı vermiştir.

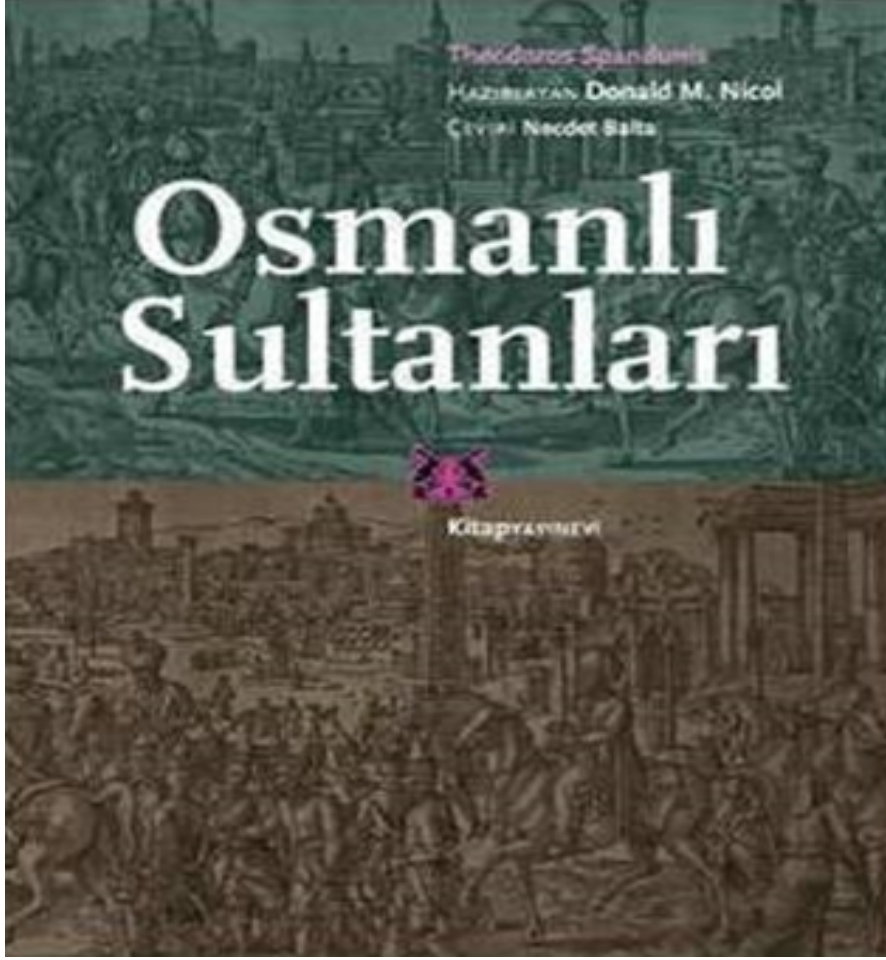

olmadığını; askerler, seyyahlar, maceraperestler ve casusların kolayca bir diyardan diğerine geçebildiğini ve istihbarat ağları için gerekli olan insan gücünü sağladıklarını savunuyor.

Üç kıtaya yayılmış cihanşümul bir imparatorluğun etrafındaki dünyadan bîhaber olarak yüzyıllarca ayakta kalması mümkün değildir. Oryantalist tarih yazımının aksine bu eser, Osmanlı'nın etrafındaki askeri ve siyasi gelişmeleri yakından takip ettiğini ortaya koymaktadır. Osmanlıca, İtalyanca, Almanca, Portekizce, Venedikçe, Latince ve Fransızca arşiv belgelerinin incelenmesiyle hazırlanan bu eser on yıllık titiz bir çalışmanın ürünüdür.

Akademik eserlerin, özellikle arşiv çalışmasıyla hazırlanmış olan eserlerin her kesim tarafından rağbet görmediği, ağır bir anlatıma sahip olduğu eleştirisi bilinen bir gerçektir. Fakat bu eserin bir istisna olduğuna, çok akıcı bir üsluba hatta yer yer eğlenceli bir anlatıma sahip olduğuna dikkat çekmek isterim. Okuyucuyu bilgilendirirken, aynı zamanda konuyla ilgili merak da uyandıran Emrah Safa Gürkan'ın incelediğimiz eserini Osmanlı tarihiyle ve istihbarat tarihiyle ilgilenen herkese tavsiye eder, keyifli okumalar dilerim.

Osmanlı Sultanları

Theodoros Spandunis

İstanbul, Kitap Yayınları, Ekim 2015, 164 sayfa, ISBN: 978-605-105-147-5

Kübra Nur KAPÇIK*

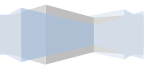
16. yüzyıl Batı Avrupa’da Osmanlı tarihini konu alan çalışmaların ilk kez 1550’de İtalya’da basılan ve Bizans kökenli Theodoros Spandunis’in kaleme aldığı “Osmanlı Sultanları” eseridir. Spandunis, Bizans İmparatorluk ailesi Kantakuzenosların soyundan geliyordu. Spandunis’in annesi Evdokia, İtalya’ya göç etmiş ve Bizans sığınmacısı Matteos Spandunis ile evlenmişti. Theodoros Spandunis,

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, kubra.2356@hotmail.com

annesi vefat edince Makedonya’da varlıklı bir dul olarak yaşamını sürdüren büyük halası Mara’nın gözetimine verilmişti. Mara, Osmanlı Sultanı II.Murad ile evlendirilen bir Sırp prensesiydi. II. Murat 1451’de vefat ettiğinde oğlu Fatih Sultan Mehmed, sevip saydığı üvey annesi Mara’ya bir çiftlik bağışlamıştı. Theodoros Spandunis çocukluğunun bir evresini böyle seçkin bir ortamda geçirdi. Theodoros, Bizans İmparatorluğunun Balkanlar’da ve Doğu’da kalmış ve buralarda Müslüman olan kimselerde bulunmaktaydı. Bunlardan biri, Hersek Dükü Ladilas’ın II. Mehmed’e rehine olarak verilmiş erkek kardeşiydi. Bu rehine daha sonra Hersekzade Ahmed Paşa olarak bilinecek ve Anadolu Beylerbeyliği katına kadar yükselecekti. Bir diğeri ise II. Mehmed’ in 1480’ Rodos’a gerçekleştirdiği başarısız saldırıda yer almış Paleologos soyundan gelen Mesih Paşa idi. Mesih, Theodoros’un büyükannesinin kardeşlerinden biriydi. Sultan II. Mehmed’in nedimi olmuş Has Murad Paşa adında bir de kardeşi vardı. Theodoros, Türkleri tanıyor ve Türkçeyi biliyordu. Osmanlı yönetimi altındaki Konstantinopolis’te yaşamıştı. Theodoros Spandunis, yıllar içinde gözden geçirerek, yeniden yazarak ve yeni bölümler ekleyerek çalışmasının birçok versiyonunu hazırladı ve bunların hepsi İtalyanca yazılmıştır. Ünlü Bizans tarihçisi Donald M. Nicol’ün İtalyancadan İngilizceye çevirip hazırladığı eser işte bu kitaptır. Türkçe’ ye çevirisini ise Necdet Balta yapmıştır. Eser, 5 bölümden meydana gelmektedir. Başta Giriş, Soy Tablosu, Kısaltmalar Listesi, Yunanistan ve Ege Haritası olmak üzere genel bilgiler verilmektedir. Kitabın ana kısmı son bölüm olan Osmanlı Sultanları oluşturmaktaydı. Bu bölüm de kendi içinde 5 bölüme ayrılmıştır. Eserin kaynakçasında birincil ve ikincil kaynaklar bulunmaktadır. Temel kaynakça Yunanca, İtalyanca ve Türkçe kaynaklardan yararlanılmıştır. Eserin son kısmında ise dizin kısmına yer verilmiştir.

Büyük halası Mara ve Katarina’nın himayesindeyken biraz Türkçe öğrenip Osmanlıların ve hükümdarlarının tarihine, geleneklerine ilgi duymaya başladı. Sadık bir Hristiyan olsa da Rönesans İtalya’sındaki yeni hümanizm onu heyecanlandırıyordu. Türklerin Avrupa’daki zaferlerinin, Tanrı’nın Hristiyan âlemindeki prensleri açgözlülükleri ve bencillikleri yüzünden cezalandırılmasının işaretleri olduğu konusuna vurgu yapmıştır. Giriş kısmının sonunda “Metin ve Kaynakları” adlı başlıkta eserin hangi kaynaklardan yararlandığını ve bu kaynakların nerede olduğu bildirilmiştir. Theodoros Spandunis’in soyağacı ise ayrıntılı bir şekilde soy tablosunda kaynaklarıyla birlikte sabitlenmiştir. Jacopo Gastaldi’nin 1575’teki Yunanistan ve Ege haritasından faydalanılmıştır.

“Osmanlı Sultanları” adlı başlığında ise, Türklerin tarihini yazan Osmanlı hanedanının kökenlerini ele alan tarihçileri incelediğinde Osmanlı’nın Tataristan çobanlarının Oğuz soyundan geldiğini anlamaktadır. Konstantinopolis’in yenilmez fatihi II. Mehmed, Türk tarihçilerinin de belirttiği gibi kuşkusuz ki ailesinin Tataristan’dan göçmüş çobanlardan geldiğine insanları asla inandıramazdı. Mehmed kökenlerinin Konstantinopolis İmparatoru Komnenos’tan geldiğine inanıyordu. Osmanlı hanedanının kökenleri üzerine yaptıkları çeşitli ve birbirinden farklı incelemeleriyle bu konuya açıklık getirmiş değillerdir.

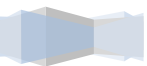
Konstantinopolis'te hüküm süren Paleologos hanedanının ilk imparatoru Mihail Paleologos zamanında yakın çevrede dört Türk beyi bulunuyordu. İlkinin adı Mihal, ikincisinin adı Turahan, üçüncüsünün Evrenos sonuncusu da Osman'dı. Dağınık, bölünmüş olduklarından hep yapageldiklerinin aksine düşmana saldıramadılar, bunun yerine kendilerini savunmayı düşündüler. Günün birinde içlerinden biri bey seçmek üzere toplandılar. Her biri sözünü söyledi fakat hepsi de otorite, cesaret ve karakter kuvveti bakımından hiçbirinin Osman'a denk olmadığına fikir birliğine vardılar. Ve böylece Osman'ı seçtiler o da Türklerin ilk imparatoru oldu ve kırk dokuz yıl hüküm sürdü. Muhteşem tören düzenleyerek onlara inançlarını yayma ve Hristiyanlara boyun eğmemek üzere harekete geçme cesaretini aşıladı. Zihinlerini büyük hedeflere çevirdiler. Adil bey olan Osman çok iyi şeyler yaptı; Türkiye'de hâlâ uyulan yararlı yasalar getirdi. Merhametli ve cömertti ama aynı zamanda savaşçı olması ona Türkler var oldukça sürülecek bir ün kazandırdı. İşte bu nedenle Türkler imparatorluklarını seçtiklerinde "Allah, Osman kadar başarılı kılsın" derler.

Türlere karşı ülkesini savunmaktan çok Hristiyanlarla savaştı. Böylece Osman Bursa şehrini kuşatıp bir kara savaşıyla ele geçirme cesaretini buldu. Vefat edince yerine 24 yaşındaki oğlu Orhan geçti. Orhan döneminde büyük başarılar elde etmiş atak, mükemmel bir beydi. Kimi Hristiyan yazarlar Orhan'ın rakesiz kalmak için üç kardeşini öldürdüğü görüşündedir. Türk tarihçiler bundan söz etmez. Makamını korumak için kendi kardeşlerini öldürerek elini ilk kana bulayanın, oğlu Murad olduğunu söylerler. 56 yıl hüküm sürmüştür. Orhan Yunanistan'a geçişinden 3 yıl sonra vefat etti. Osmanlı Sultanları bölümünde Osmanlı'nın kuruluşundan Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar anlatılmaktadır. Osmanlı hanedanının kökenleriyle imparatorlarının eylemlerini anlattıktan sonra saraydaki hizmetleri, gelirleri, askeri güçlerinin yapısını, yaşam ve yönetim biçimlerini, Hristiyan dünyasının prensliklerinden ayırdıkları pek çok yönlerini açıklamaktadır.

İlk olarak paraları; Sultani dedikleri, değerce ve ağırlıkça Venedik dukasına eşit dukaları var. Bir de akçe dedikleri bir sikke kullanıyorlar. Alışverişin çoğu akçeyle yapılıyordu. Her sultanın kendi sikkesini bastırması gelenek olduğundan eski akçeler geçerliliğini yitirip dolaşımdan çekiliyor. Sultanlar Hz. Muhammed'in resim ve görüntüleri yasakladığından sikkelerine Hristiyan prensler gibi resimlerini bastıramazlar; yalnızca unvanlarıyla, dini sözler içeren ibarelerine yer verirler.

Yönetim yapısı; devletin tüm yönetimi vezirlere bağlanmıştır. Selim zamanına kadar sultanların sadece iki beylerbeyi vardı. Biri Avrupa'da olan Rumeli, diğeri Asya'daki Anadolu beylerbeyiydi. Ordugâhta ve savaş düzenindeki beylere tanınan ayrıcalıkların çerçevesi şöyledir: Rumeli Beylerbeyi en tepededir. Şehzadeler ordugâhta oldukları zaman beylerinin emri altına girer.

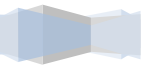
Sultan'ın Gelirleri; bu kısımda yazar bilgileri aktarmadan önce verdiği verilerin doğrulukla kaydedildiğinden söz etmektedir. Doğrulukları kanıtlanabilir ve tüm rakamların duka cinsinde olduğunu bildirmiştir. Hristiyanlardan alınan haraç yılda 1.500.000 getirmektedir. İspenç vergisi olarak Hristiyanlar için kişi başına otuz akçe, Müslümanlar için yirmi beş akçe ödenirdi.

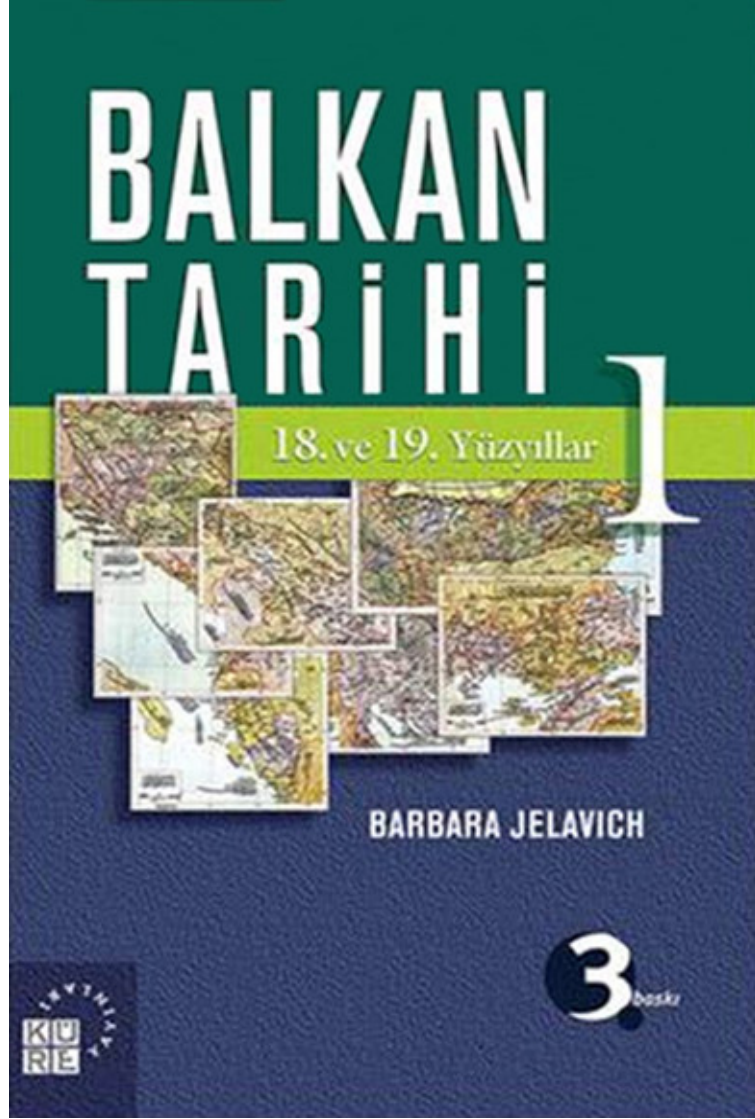

Konstantinopolis'teki Türk Sarayı ve Resmi Kabul Salonu; girişte mermerle şekil verilip bezemiş, Arap harfleriyle süslenmiş ana kapı durur. Arkasında geniş avlu uzanır. Kapının yanında Ayasofya'ya bitişik eski bir klişe vardır. Avlunun sağında hünkârın bahçesine uzanır. Sonra aynı oranda süslü ikinci bir kapıya gelinir.

Donanma ve donanma için para sağlanması, gemi yapımı, hazırlanmaları, Türklerin toplumsal gelenekleri, cenaze, düğün ve dinsel kurallarını ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır.

Yazar, hem gayrimüslim olup hem de Türk olmaması hasebiyle Osmanlı'ya farklı bir bakış açısıyla bakmıştır. Bilgilerini kaynaklarla sabitlemiştir. Osmanlı'yı yakından tanımıştır, gözlemlerinden izlenimlerinden yola çıkarak okuyucularını aydınlatmıştır.

Balkan Tarihi 1- 18. ve 19. Yüzyıllar

Barbara Jelavich, Çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç

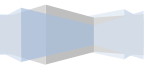
İstanbul, Küre Yayınları, 2013, 431sayfa, ISBN: 978-975-661-437-2

İlyas AK*

Balkan Tarihi 1-2, Amerikalı Profesör Barbara Jelavich'in kaleme aldığı iki ciltlik bir eserdir. Profesör ilk ciltte, Balkan tarihini 18.ve 19. yüzyıllarda ele alırken, 20. yüzyılda Balkan tarihini ise ikinci ciltte incelemiştir. Birinci cilt^{†*}, "Karlofça Antlaşması'nın imzalandığı 1699 yılından, Rusya ve Habsburg

* Doktora Öğrencisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat, ilyas.ak19@gmail.com

† Balkan Tarihi 1, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, 3. baskı

İmparatorluğu arasında Balkanlarla ilgili mutabakat antlaşmasının imzalandığı 1897 yılına kadar gelişen olayları” iki kısım; yedi bölüm ve toplam 431 sayfada anlatmaktadır.

“*Giriş*” kısmında (1-40. Sayfalar), çalışmaya kaynaklık eden Balkan yarımadasının doğal sınırları, gerek yalın anlatımla gerekse de haritalarla desteklenmesi bölgeyi anlamayı kolaylaştırmış ve eseri okuyucunun metinle bütünleşmesini sağlamıştır. Bölge, tasvir edilirken özellikle stratejik önemi vurgulanmıştır. Asya, Afrika ve Avrupa’nın kavşak noktasında konumlanan Balkan coğrafyasındaki dağların, Balkan halklarının birbirinden soyutlanmalarına ve farklı görüşlere sahip olmalarına katkıda bulunmasının bir avantaj, yabancı istilalara karşı bir savunma vazifesini görememesini de dezavantaj olarak belirtmektedir. Unutulmamalıdır ki, Kırım, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları’nın kökenleri bu coğrafyadan beslenmiş olup yarımada “*Avrupa’nın barut fıçısı*” olarak da nitelendirilmiştir.

Yazar, “*Tarihi Arka Plan*” (4-40 sayfalar) başlığında, Balkan uluslarının tarihsel serüvenini, Demir Çağı’ndan başlayıp 18. yüzyıla kadar özetlemiştir. Fakat sadece siyasal (kendi aralarındaki hâkimiyet ve dış mihraklı istilalar) ve Ortodoks-Katolik kiliseleri arasındaki ekümenlik mücadelesi esas alınmış dil, kültür, etkileşim ve yaşam tarzı gibi halkların folklorunu oluşturan sinir uçlarına çok az dokunulmuştur. Diğer taraftan Osmanlı fethinden önce ve sonra, Balkanların siyasi konjonktürünü ortaya koyan yazar, bu resmi bize sunarken sadece Batı’daki siyasi kargaşadan dolayı Osmanlı fetihlerinin kolay olduğunu vurgulayıp, Osmanlı askeri üstünlüğünü göz ardı etmiştir. Ayrıca, “*Muhteşem Süleyman*” ve saltanat dönemini kusursuz bir inkişaf dönemi olarak değerlendirmiştir. Son yıllarda yapılan çalışmalar II. Süleyman Dönemi’nin aslında bir nevi inkıraz döneminin başlangıcı olduğunu ortaya koymuştur.

Kitap iki kısma ayrılmıştır. Birinci Kısım: “*18. Yüzyıl*” ana başlığında olup üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümde, 18 yüzyılda Osmanlı ve Habsburg hanedanlarının yönetimi altındaki Balkan ulusları tahlil edilmiştir. İkinci Kısım: “*İsyan Yılları, 1804-1887*” adını taşıyor ve Balkan yarımadasında çıkan ulusal isyanları, Balkan ulus hükümetlerinin kuruluşunu, Habsburg yönetimi altında yaşanan milliyet sorunu gibi muhtelif konular hakkında geniş ve doyurucu bilgileri okuyucuya sunulmuştur.

Jelavich, bibliyografyada bu ciltte yer alan konular hakkında daha fazla bilgi isteyen okuyucuya rehber olması için seçilmiş eserler sunması ve bibliyografya çalışma önerileri, Balkan Tarihi konusunda araştırma yapmak isteyenler için bir rehber niteliği taşımaktadır. “*Genel Balkan Tarihleri*”, “*Millet ve İmparatorluk Tarihleri (Balkan Ulusları)*”, “*On Dokuzuncu Yüzyıl: 1914’e kadar Ulus Devletlerin Oluşumu (Ekonomik, Diplomasi, Ulusal Gelişmeler)*”, “*Balkan Edebiyat Tarihleri*” başlıkları altında ve “*Yunanlar, Arnavutlar, Bulgarlar, Rumenler, Sırplar, Hırvatlar ve Slovenler, Osmanlı İmparatorluğu, Habsburg İmparatorluğu*” gibi Balkan uluslarını sınıflandırarak vermesi okuyucuya ayrıntılı bir envanter sunmaktadır. Kronolojik-tematik usule göre hazırlanan eserde akıcı bir dil

kullanılmıştır. Ancak Dipnotlar, sayfanın altlarına değil de bölümün sonunda verilmesi, bilgi-kaynak ahengini bozmuştur.

Yazar, birinci kısımda bölümün amacını ortaya koyduktan sonra, “*Osmanlı Sistemi*” (43-53. sayfalar) başlığı altında,

“Osmanlı devleti cihad kavramı üzerine inşa edilmişti; amacı, İslam topraklarını genişletmek ve savunma gücünü artırmaktı. Dünya, müminlerin hâkimiyet alanı olan darülislam ile savaş alanı darülharp olarak iki parçadan müteşekkildi. Hükümdarın görevi, İslam yönetimini, mümkün olduğunca geniş bir alana yaymaktı.” (s.43)

şeklinde tanımlarla Osmanlı yönetim sistemini ve onun beslendiği dini ve örfi hukuku ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Devlet sistemini, piramidinin başında bulunan padişahın kutsallığını (Teoride, sultana yetkiyi sadece Tanrı’nın vermesi, gücünü Tanrı’dan alan mutlak iktidara sahip olan) görev ve yetkilerini, toplumun üst kesimi ile (askeri ve ulema sınıfı) alt kesimi arasındaki (reaya) görev taksimatı ve seviyeler arasındaki iniş çıkışın zorluğuna dikkat çekilerek özetlenmiştir.

Profesör, Osmanlı Devleti’nin gayrimüslimlere bakış açısını şöyle ifade etmektedir: “*Bununla birlikte, herhangi bir eşitlik söz konusu değildi. Gayrimüslimler ekstra vergi verir; çok sayıda özel sınırlamaya tabi kalır ve statü itibarıyla daha aşağı muamele görürlerdi.*” (s. 44) Evet, Jelavich’in yorumu böyle! Ancak *devşirme* sistemini anlatırken “*Köle statüsünün kaçınılmaz olarak aşağılayıcı bir statü olmadığı vurgulanması gerekir. Sultanın kölesi olmak bir onurdu ve hem yüksek toplumsal mevki hem de maddi kazanç temin etmekteydi.*” (s.46) Toplumun en alt seviyesinde olan gayrimüslim bir çocuk (8-20 yaş arası) *devşirme sistemi* ile sadrazamlık görevini ifa edebilirdi. Profesör, devşirilen çocukların hangi kefedede ve statüde olduğunu belirtmemiştir.

Osmanlı askeri sistemine kaynaklık eden yeniçeriler ve sipahilerin istimaleti (kullanım) ve askeri sistemin nasıl çözüldüğünü (50-53 sayfalar) neden ve sonuç bağlamı ekseninde geniş olarak tahlil etmiştir. Yazar, 18. yüzyılı Osmanlı Devleti için kasvetli bir yüzyıl olarak görmektedir. Bunun gerekçelerini de, toplumun en üst kesimindeki yöneticiden tutup, köyde çiftçilik yapan bir hane reisinin, 18. yüzyıl boyunca geçirdiği siyasal ve sosyal evrimi kapsayacak şekilde ortaya koymuştur. Yönetim sistemindeki bozulmalara verdiği örnekler cezbedicidir. Bunlardan birini şöyle aktarmaktadır:

“Diğer yüksek memurluklar gibi patriklik de, en yüksek ücreti ödeyen adaya verilmeye başlandı. 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde bir seçimin fiyatı (patriklik seçimi kastedilmektedir) aşağı yukarı 20 bin kuruş veya 3 bin altın pounda mal olmaktadır ki, bu miktar 1727 yılında 5 bin 600 pounda ulaşıktan sonra düşüşe geçti.” (s.56)

Akabinde yüzyıl içerisinde gerçekleşen savaşlara ve artık müdafaa durumuna geçen Osmanlı yönetimine karşı, Habsburg hanedanının ve bilhassa da, Rusya’nın muhteris politikaları, kronolojik ve dünyadaki gelişmelerle de bağlantılı olarak, doğu-batı (İran-İngiltere) yönündeki anlatı, bir siyasi tarih havasında içerisinde sayfalarca sürmektedir.

Profesör, Balkan uluslarının tarihini anlatılırken, dikkatleri iki önemli noktaya çekmektedir. Bunlardan ilki kilisedir (Ortodoks Kilisesi). Kilise sadece dini bir unsur olmayıp halkın gündelik yaşamına dahi tesir ettiğini ve Hristiyanlığı nasıl canlı tuttuğunu bakın nasıl açıklamaktadır: “*cemaatine, Osmanlı İmparatorluğu’nun zaferinin Hristiyanların günahları yüzünden Tanrı’nın verdiği bir ceza olduğunu öğretti. Kiliseye göre Müslümanların yönetimi geçiciydi: çok geçmeden Hristiyanların muzaffer konum elde edecekleri yeni bir dönem gelecekti.*” (s.58) İkincisi ise Osmanlı Devleti’nin teoride merkezi bir mutlakiyetçi devlet olmasına rağmen, Babıali’nin Balkan Hristiyanlarının yaşantısı üzerinde tam hâkimiyet kuramaması odak noktasıdır. Ayrıca, Balkan halklarının durumunu inceledikten sonra, Osmanlı ve Habsburg yönetimi altındaki Balkan halklarının statüsünü mukayese ederek aktarması eserin güçlü yanlarından biridir.

“*İşyan Yılları 1804-18007*” başlığını taşıyan ikinci kısımda Balkan yarımadasının 1804 ila 1887 yılları arasındaki dönemde, başta Sırp ve Yunan isyanları olmak üzere, ulusal isyanları ve yeni yönetimlerin kurulması konuları etrafında geçer. Balkan isyanlarının arka planında yatanları aktarırken: Tarih ve dili kültürel canlanış olarak değerlendirmektedir. Bu isyanların tetikleyici ise Osmanlı Devleti’nin yaşadığı ekonomik sıkıntılardır. Bunların yanında Jelavich, ilk Balkan ulusal isyanlarının sebeplerini şöyle özetlemektedir:

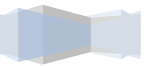
“*Her ne kadar Avrupa ideolojisi, entellektüeller arasındaki ulusal bilincin canlanması, bir Ortodoks tüccar sınıfının yükselişi ve büyük güçlerin Yakın Doğu’da rekabet eden hedeflerinin hepsi birden hikayemizde rol oynasalar da, ilk devrimlerin esas nedenleri, tamamına yakını 18. yüzyılda ortaya çıkmış olan yarımadadaki dahili koşullardır. Bunlardan en önemlisi Osmanlı hükümetinin kırsal kesimde hukuku ve düzeni korumadaki ve hem Hristiyan hem de Müslüman itaatsiz ve silahlı unsurları kontrol etmekteki yetersizliği idi. Bu durum barıştan yana olan Hristiyan ve Müslüman nüfusu kendi savunmalarını organize etmeye yöneltti. Böylece yerel hükümet merkezleri ortaya çıktı ve bu merkezler sakinlerine sadakat ve itaati emretti.*” (s.217).

Jelavich, “*İlk Ulusal İşyanlar*” (s.195-259) başlığında Sırp ve Yunan isyanlarının arka planını tartışırken duygusal yönünü göstermiştir. Yeri gelince, “*Ortodoks dünyası söz konusu olduğunda, bir grup yeniçerilerin İstanbul patriğini ve bazı piskoposlarını Paskalya arifesinde asmaları en fena canavarlıktı.*” (s. 238) sözleriyle Babıali’ye ve bilhassa da yeniçerilere; yeri gelince de, “*Genelde Osmanlı eylemleri Avrupa’da tamamen bilinirken, Hristiyan vahşeti görmezlikten gelinmekteydi.*” (s. 242) gibi yerinde eleştirilerle durumu egale ederek tarafsız yazar durumunu korumayı amaçlamıştır.

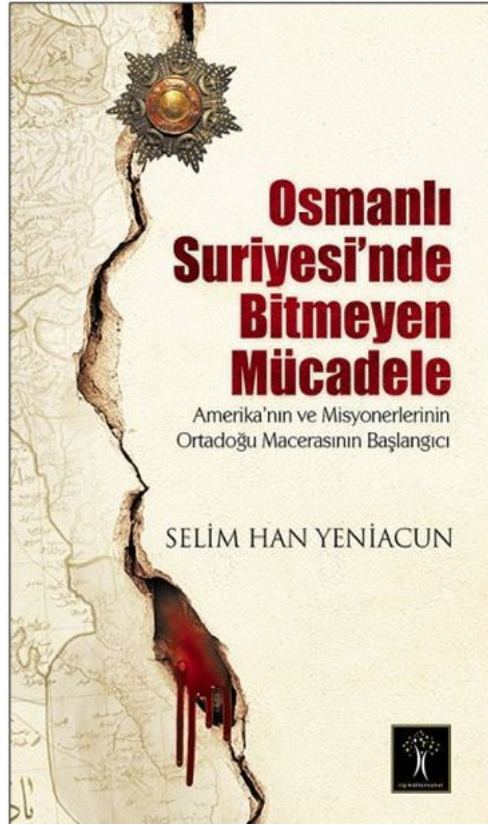
“*Ulusal Hükümetlerin Teşekkülü*” (s. 261-325) bölümünün ana vurgusu: Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Tuna Presnlikleri’nde (Eflak ve Boğdan; bugünkü Romanya toprakları) merkezi yerel hükümetlerin kuruluşu, siyasi organizasyon sorunları, mezkur devletler ile büyük güçler arasındaki ilişkiler ile toprak ve köylü sorunları üzerinde yoğunlaşmıştır. 19. yüzyılda Balkan uluslarının milliyetçilik hareketleri, milli bağımsızlık ya da özerkliğe giden süreci “*Sonuç*” kısmında ele alınmıştır.

Kitabın içeriğinden sonra üslup ve dil olarak bakacak olursak: Barbara Jelavich’in gayet sade bir dil kullandığını ve üslubunun akıcı olduğunu söyleyebiliriz. Çevirmenlerin de katkısıyla hızlıca

okunabilecek bir eser ortaya çıkmıştır. Modern Balkan devletlerinin[§] iki asırlık tarihine dışarıdan bir gözle bakıldığı için gerek Osmanlılar gerekse de Balkan ulusları ve bölgede hak iddia eden devletlere (Habsburg İmparatorluğu ve Rusya) yerinde eleştirilerde bulunarak, objektif bir anlatı sunmuştur. Dil engelinin olması Balkan deneyiminin birçok yönünü ayrıntılı olarak incelemeye engel olsa da, bölgenin öneminden dolayı yakın zamanlarda yapılan çalışmalar artmıştır. İncelediğimiz eser bu açığı kapatabilecek nitelikte olup okunmayı -Balkan Tarihi derslerinde, ders kitabı olarak da okutulmayı- incelenmeyi ve Balkanlara ilgisi olanlar için bir başucu kitabı olmayı fazlasıyla hak ediyor.

[§] Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Yunanistan, Romanya, Sırbistan.

Osmanlı Suriyesi'nde Bitmeyen Mücadele

Selim Han YeniAcun

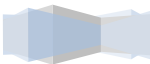
İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2017, 197 sayfa, ISBN: 978- 605- 202- 200- 9

Ümit ÇALIŞKAN*

Osmanlı Suriye'sinde Bitmeyen Mücadele kitabının yazarı Selim Han YeniAcun akademik kariyerinde emin adımlarla ilerleyen, Bengütürk Tv'de programlarını takip ettiğimiz, muhtelif dergilerde yazılarını okuduğumuz değerli bir araştırmacı yazardır. Marmara Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünü bitiren Sayın YeniAcun aynı üniversitede Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını onur derecesi ile tamamladıktan sonra şu anda Kudüs İbrani Üniversitesi'nde İsrail çalışmaları üzerine ikinci yüksek lisansını yapmaktadır.

Kitabın hemen başındaki 2 sayfalık teşekkür yazısında isim isim emeği geçenler zikredilerek adeta bir vefa örneği sergilenmiştir. Öncelikle misyonerlik kelimesinin köküne ve anlamına değinmek

* Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrencisi, umitaliskan71@gmail.com

gerekecektir: “Misyonerlik kelimesi her ne kadar günümüzde Hristiyanlıkla özdeşleşmiş bir kelime olarak algılansa da dil bilimi açısından Latince kökeni ‘mittere’ olan ‘göndermek’ kelimesinden türetilmiştir.”(s. 33.) Birçok insanın merak ettiği misyonerlik kelimesinin neden Hristiyanlıkla özdeşleştiğinin cevabı da kitapta yer alıyor: “Misyoner ve misyonerlik kelimelerinin Hristiyanlıkla özdeşleşmiş olan algılanışı ise kilisenin ve Hristiyanların bu kelimeyi İncil’i uzak diyarlara götürme amacıyla kullanmaları sonucunda oluşmuştur.”(s. 33.)

Eser, misyonerlik çalışmalarını ve özünü anlatarak başlamaktadır: “Misyonerlik çalışmaları genel itibariyle misyoner kurumları tarafından belirlenmiş bir hedef kitleye yönelik olarak; mensup oldukları dinin yahut mezhebin yayılmasını amaçlayan bir dizi teoloji, kültür, sağlık ve eğitim alanlarında faaliyetleri kapsamaktadır.”(s. 19.) Dost başa düşman ayağa bakar misali İmparatorluk sarsıntılar geçirmeye başladığı andan itibaren akbalar gözünü buraya çevirmiştir: “İmparatorluğun iç ve dış sorunlarının kendi egemenlik ve hâkimiyet kabiliyetini kötü şekilde etkilemeye başladığı 17. yüzyıldan itibaren ise misyonerlik faaliyetlerinin de paralel biçimde artış gösterdiği gözlemlenebilmektedir.”(s. 20.) Eser alanında Türkiye’de pek de çalışılmamış bir konuyu ele almaktadır. Birincil kaynaklardan yararlanılarak meydana getirilen eserin bu noktada gelecek araştırmalar için önemli bir kaynak teşkil ettiğini belirtmeliyim. Başlarda İngilizlerin himayesinde bölgede barınan Amerikan misyonerler yıllar geçtikçe bu görevi diğer ülkelerin misyonerleri için kendileri üstlenmiştir.

ABD, Monroe doktrini ile kolonyal sistemin bir parçası olmayı reddedip, Kıta Avrupa’sının hiçbir kolonisine müdahale etmeyeceğine dair taahhüt verirken, ikinci uyanışla birlikte Amerikan Protestan misyonerler o günün deyimiyle “ruhani diplomasi” ile başka toplumlarda nüfuz alanı edinmeye çalışmıştır. Misyonerler, gittikleri coğrafyalara nüfuz etmek amacıyla geldiklerini gizlemek için genelde eğitim ve sağlık alanlarını paravan olarak kullanmıştır. Böylelikle misyonerlik faaliyetleri kilisenin duvarları arasından çıkartılmıştır. Bunun için: “Ayrıca halkla doğrudan iletişim halinde olabilecek öğretmenlik, doktorluk, eczacılık vb. meslekler misyonerler için toplumda kabul görür bir şahsiyet portresi çizme yönünde ciddi bir artı olarak sayılmaktaydı.”(s. 35.) Misyonerliğin özü şu şekilde özetlenebilir: “Misyonerlik din gerekliliklerini sade bir bildirim şeklinde halka vaaz etmekten daha öte bir yapılanmadır. Misyonerliğin özünde dinsel bir katman bulunsa da yörelerinde kültürel dönüşüm, toplumu değer-yargı çerçevesinde bir Hristiyan medeniyeti kalıbına sokma çabası ve Hristiyan dünya misyonunun gerçekleştirildiği ortamı bütünleştirme gayesi yatmaktadır.”(s. 37.) Kitapta tebliğ ile misyonerlik arasındaki farka da değinilmiştir; tebliğinin belli bir programa bağlı olmadan ve resmi herhangi bir kuruluş ile ilişkisi olmadan gönüllülük esasına dayanan bir faaliyet olduğu belirtilirken, misyonerlik programlı, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlara nüfuz etmeyi içeren, idari makamlar ile ilişki içerisinde olan örgütlü bir yapılanmadır.

Eserde misyonerlik faaliyetleri açısından çok önemli bir noktaya da değinilmektedir, bu konu misyonerliği güdüleyen manevi değerlerdir: “... misyonerlik faaliyetlerini güdüleyen manevi değerler

sadece dini motivasyon içerikli olmayıp Amerikan milliyetçiliği ve ulusal çıkarları ile de harmanlanmış olduğu görülebilmektedir.” (s. 41.) Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında misyonerlik faaliyetleri için neden Kudüs’ün seçildiğini de eserden öğreniyoruz: “Kudüs’e yönelimin neticesinde ise Yahudilerin üzerinde gerçekleştirilecek inanç reformlarıyla ve onlarla etkileşim halinde ortaya çıkacak çalışmalarla Hristiyanlığın en parlak bin yılının yaşayacağına inanılıyordu.”(s. 42.) Osmanlı’ya da ilk misyonerleri gönderen American Board of Commissionars for Foreign Missions gibi teşkilatlar ABD’de 1810’lu yıllardan itibaren kurulmaya başlamıştır.

Misyonerlerin Osmanlı coğrafyasında gerçekleştirdiği faaliyetlere dair kitaptan rakamlar vermek gerekirse: “1831 – 1915 yılları arasında sadece basın-yayın çalışmaları için 2,804,104 Amerikan doları harcanmıştır. Bunun yanı sıra misyonerlik faaliyetlerinde 1916 yılına kadar toplam 450 Amerikalı misyoner görev almış ve bunlara da yaklaşık 4.500 kadar Osmanlı tebaası, misyoner kurumlarında görevli olarak destek vermiştir.”(s. 47.) Levant(Osmanlı Suriyesi) bölgesindeki misyonerler bütün imkânsızlıklara rağmen 1. Dünya savaşı ve sonrasında bölgede kurumlarının varlığını devam ettirerek ABD çıkarlarına hizmet etmek ve ABD’nin bölgedeki etkin elemanı olmayı sürdürmeyi istemektedir. Amerikalı misyonerlerin işlerini ne kadar ciddiye aldığını da şu satırlardan öğrenmekteyiz: “Amerikan misyonerleri kendi faaliyetlerini kayıt altına aldıkları gibi bölgenin siyasal, kültürel ve coğrafi özelliklerini de uzun uzun tasvirlerle değerlendirmişlerdir.”(s.53.)

“Levi Parsons, 12 Şubat 1820’de Filistin misyonu kapsamında bölgeye ilk adımını atan Amerikalı misyoner olarak tarihteki yerini almıştır.”(s. 57.) Amerikalı misyonerler ilk iş olarak ise Malta’da kurdukları matbaa da basılan İncilleri dağıtmakla başlıyorlar. Eserde o döneme dair kaynaklardaki verilerden verilen sayılara baktığımızda Kudüs’te Müslüman nüfusun hayli fazla olduğu gözükmektedir. Bu da yıllar içerisinde sosyal olarak nasıl bir tahribat yapıldığını gözler önüne sermektedir. Levant coğrafyasındaki sosyal grupların Avrupa devletleri tarafından himaye edildiğini anlıyoruz: “... Amerikan misyonerlerin faaliyetlerine karşı Maruni cemaati Fransa vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu üzerinde siyasi baskı kurmaya çalışmıştır.”(s.72.)

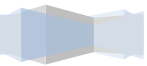
Avrupalı devletlerin kendi aralarında çekişmeleri olsa da Osmanlı, Türklük ve İslam söz konusu olduğunda nasıl birlik duygusuyla hareket ettiklerini şu satırlarda görüyoruz: “... Amerikalı misyonerler bölgedeki çalışmalarında diğer Hristiyan cemaatler ile çekişme yaşasa da Hristiyanlık dışı unsurların değerlendirilmesinde ortak İseviliğin bakış açısıyla yorumlama yapmışlardır.”(s.73.)

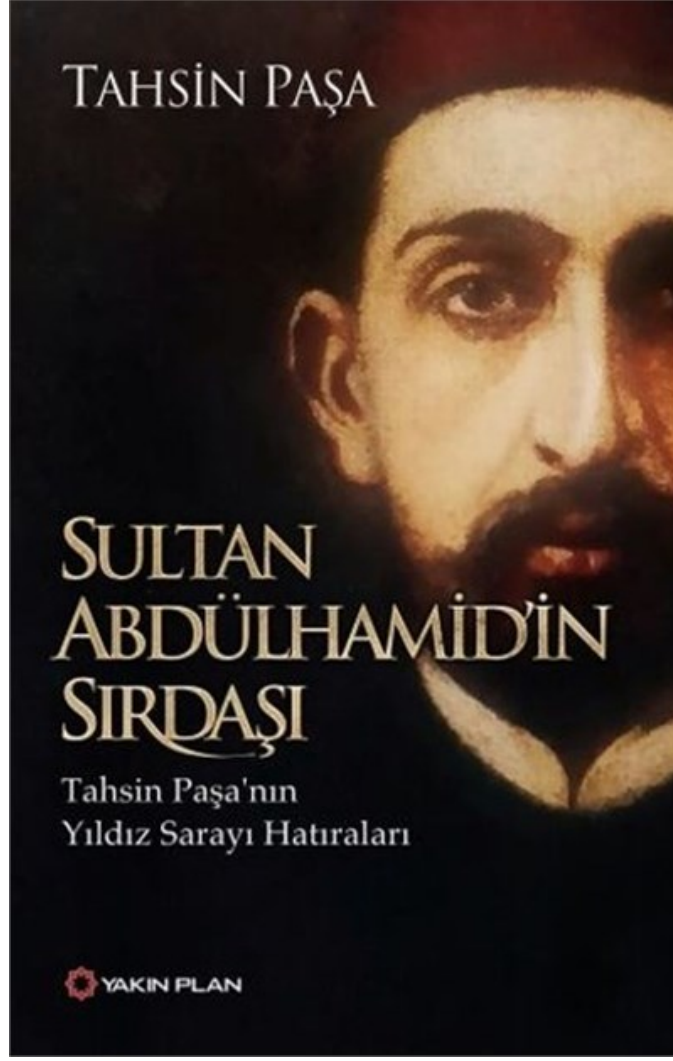
Misyonerlik faaliyetlerinin ABD’de içsel meşruiyeti sağlama şekilleri ise şu satırlardadır: “Bölgedeki eğitim faaliyetleri açısından Amerikalı misyonerlerin parlak bir grafik çizmiş olması bunun ABD’de bir nevi reklam faaliyeti olarak kullanılmasını sağlamıştır.(s. 79.) Protestan misyonerlerin gerçek amacı ise: “ABCFM merkezinden Plinny Fisk ve Levi Parsons’a gönderilen 1 Aralık 1833 tarihli mektupta yazan; ‘Bu mukaddes ve vaat edilmiş topraklar silahsız bir haçlı seferi ile alınacaktır.’”(s.124.) Amerikan kolejlere dönemin ünlü isimlerinin çocuklarından, torunlarından

gidenlerde vardır: “ İstanbul’daki Amerikan Kız Koleji’nin öğrencilerinden birisi de Vezir-i Azam Kamil Paşa’nın torunudur.”(s.145.)

Protestanların neden toplum tarafından çok tepki çekmediğinin nedenlerinden birisi ise şudur: “Protestanlık mezhebinin gündelik hayat içerisinde Ortodoks ve Katolik cemaatlere göre daha liberal unsurlar içermesi ise Amerikan misyonierlerin Hristiyanlık içi ve dışı unsurlar tarafından ılımlı karşılanmasını sağlamıştır.”(s. 157.)

Eserde bazı cümlelerde özne – yüklem uyumsuzlukları, cümle düşüklükleri gibi küçük hatalar dışında sorun edilecek nokta bulunmamaktadır. Robert Koleji ile misyonierlik faaliyetleri çerçevesinde kurulan Suriye Protestan Koleji’nin kuruluşundaki ortak noktayı da öğrenmek istiyorsanız bu eseri okumanız gerekmektedir.

Sultan Abdülhamid'in Sırdaşı – Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları

Tahsin Paşa

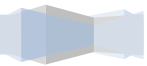
İstanbul, Yakın Plan Yayınları, Mart 2017, 352 sayfa, ISBN: 978 975 2487 04 8.

Fatih ERBAŞ*

Tahsin Paşa, 1894 yılından 1908 Ağustos ayına kadar Sultan II. Abdülhamid'in Mabeyn Başkatipliğini (Özel Kalem Müdürü) yapmış, Türk tarihinin hakkında en çok konuşulan pâdişahlarından birinin en yakınında bulunmuş önemli bir zâttır. İşte bu kitap, Tahsin Paşa'nın Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile son bulan on dört senelik vazifesi sırasındaki gözlemlerinden oluşmaktadır.

Tahsin Paşa, Sultan Abdülhamid'in azlinin ardından, görevden alınarak Sakız Adası'na sürüldü. Bir süre sonra affedilerek yurda döndü. Cumhuriyetin ilanından sonra Tekel Tütün Deposu'nda kâtiplik

* Uluslararası Güvenlik Stratejileri Doktoru, fatiherbas@gmail.com

yaptı. 1930 senesinde vefat etti. Hatıraları 1930-31 yıllarında Milliyet Gazetesinde tefrika halinde yayımlanmış, bilahare 1931’de Muallim Ahmet Halit Kitabevi tarafından kitap haline getirilmiştir. Söz konusu hatıralar 1999 yılında da Boğaziçi Yayınları tarafından basılmıştır.

Aslında kitaba “Tahsin Paşa’nın Hatıraları” isminden ziyade, “Tahsin Paşa’nın Hatırladıkları” nev’inden bir isim belki daha münasip olurdu. Çünkü Paşa’nın da ifade ettiği gibi, bu kitap Tahsin Paşa’nın Mabeyn Başkatipliği görevi sırasında yaşadıklarından hatırladıklarını ihtiva etmektedir. Böyle olunca yazılanların kat’iliğine bir başka gözle bakmak uygun olacaktır. Hâtıralar, bizatihi subjektiflik içeren yazılardır. Bir de buna yaşandığı zamandan sonra kaleme alınması eklenince kitapta anlatılanları ona göre değerlendirmenin, üzerindeki zaman tahribatı ve yazıldığı zamanının tesirini de dikkate almanın uygun olacağı düşünülmektedir.

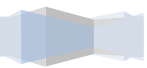
Tahsin Paşa’nın hatıraları 352 sayfadan oluşmaktadır. Kitapta, “içindekiler” bölümü yer almadığı gibi anlaşılır bir bölümlenme de söz konusu değildir. Paşa, hatıralarına Saray’a girişini anlatarak başlamaktadır. Görev yaptığı sarayı, sarayın teşkilatını, müdavimlerini, şehzadeleri, paşaları ve ille de Sultan Abdülhamid’i tanıtarak devam eder. İlk bölümden itibaren anlattığı ve kitabın sonuna kadar defalarca hakkındaki gözlem ve fikirlerini ifade ettiği karakterlerin başında, Sultan Abdülhamid tarafından dokuz defa Sadrazam yapılan Said Paşa gelmektedir. Tahsin Paşa’ya göre Said Paşa, jurnalciliğin yerleşmesini sağlayan ve Abdülhamid’deki vesveseyi tahrik eden baş aktördür. Hatta yazar o kadar ileri gitmektedir ki, ona göre Said Paşa’nın yerinde pâdişaha bu kadar yakın başka bir insan olsa idi, Abdülhamid’in başka türlü bir pâdişah olacağını iddia ediyor.

Osmanlı Bankası baskını ve bu çerçevede Ermeni komitelerinin faaliyetleri ve isyanları kitapta önemli yer işgal etmektedir. Padişaha suikast ihbarları, suikast girişimleri ve bunların Sultan Abdülhamid üzerindeki etkileri ele alınan mühim hususlardandır.

Balkan Siyaseti, Alman İmparatoru ile ilişkiler, İngiltere ile meydana gelen sorunlar, Yahudi Devleti kurma gayretlerinde yaşananlar, Mısır Hıdivi ile ilişkiler, Yabancı basın faaliyetleri ve onlarla ilişkiler, iç ve dış isyanlar, harp durumları ile meşrutiyetin 1908’de ilanına kadar geçen sürede meşrutiyet öncesi iç ve dış gelişmeler ana başlıklar olarak sayılabilir.

Dış politika ile ilgili anlattığı hadiselerden biri, donanmanın bir diplomasi ve caydırıcılık aracı olarak kullanıldığı Sisam ayaklanması ile ilgili olanıdır. Sisam’da karışıklıklar olması üzerine Sultan Hamid, Bahriye Nazırı’na emir vererek Mesudiye zırhlısının ve üç gambotun hazırlanmasını emreder. Hazırlıklar tamamlandınca tespit edilen gemiler Sisam’a gider ve demirler. Asilerin söz dinlememesi üzerine gemiler bombardımana başlar ve isyan sona erer. Kitapta buna benzer başka hadiseler de yer bulmaktadır.

Buna ilave olarak özellikle II. Abdülhamid’in iktidarı söz konusu olunca en çok konuşulan konulardan biri olan jurnalcilik meselesi kitapta dağınık olarak ve büyük yer tutacak şekilde ele alınmış vaziyette. Aslında “jurnal” meselesi ile ilgili olarak da II. Abdülhamid’in karakteri, alışkanlıkları, onun üzerinde tesiri bulunan insanlar, saray etrafında kümelenmiş karakterler ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Tek bir kişinin gözlem ve hatırladıkları ile II.Abdülhamid hakkında sağlıklı bir karar verilemez ancak, bu kişinin padişahın en yakınındaki bir kişi olması, hatıraları önemli ve değerli kılıyor.

Daha önce de arz edildiği gibi, kitabın en zayıf tarafı, hatırlananlardan oluşmuş olması. Öte yandan hatıraların cumhuriyet kurulduktan sonra kaleme alınmış olmasının kitap üzerinde tesiri olduğu düşünülmektedir. II.Abdülhamid bir dönemin ve hatta günümüzün de en çok eleştirilen padişahlarından biri olduğu için 1930'larda onun hakkında olumlu şeyler yazmanın kolay olmayacağını kabul etmek gerekir. Doğrudan kitabın konusu ile ilgisi yokken Sultan Vahideddin'in saltanatı ve kişiliği ile ilgili yazılan paragraf, İsmet İnönü hakkında kullanılan övücü cümleler ve dönüp dönüp Sultan Abdülhamid'in istibdadı ve benzeri konulardan bahsedilmesi dönem tesirinin göstergelerindedir.

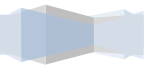
Öte yandan, her ne olursa olsun, II.Abdülhamid'in çok güvenerek yanında on dört sene boyunca vazifelendirdiği Tahsin Paşa'nın gözlemlerinin de çok önemli olduğu kabul edilmelidir. Bu yazılanlardan padişahın hataları, takıntıları, zayıf noktaları, merhameti, zekâsı, cömertliği, zevkleri, hayat biçimi, güvensizliği, her şeyi kontrol altında tutma isteği gibi yönleri hakkında bilgi edinilmiş oluyor.

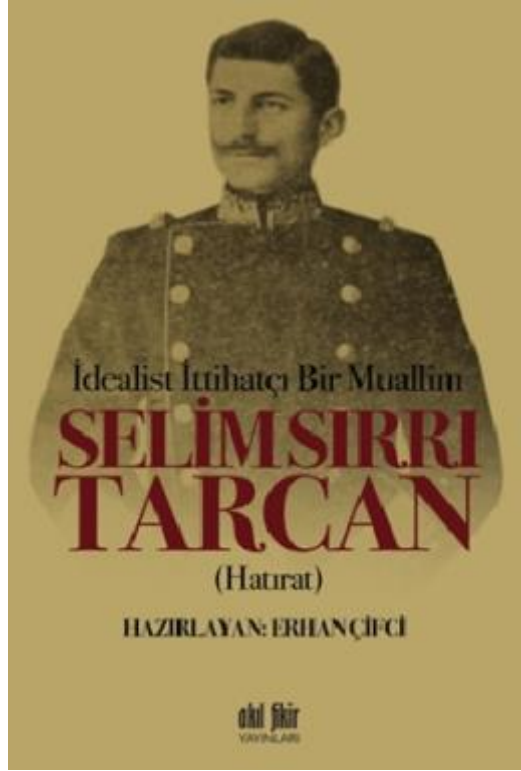
Kitabın zayıf noktalarından biri, makul bir akış ve düzen içinde yazılmamış olması. Bu hali ile birçok yerde tekröre rastlanıyor. Aynı konular başka başka yerlerde ele alınabiliyor. Anlatımda kronolojiye bağımlı kalınmaması okuyucuyu yoran noktalardan biri olmuş.

Tahsin Paşa'nın hatıralarında şu konuları ön plana getirme gayretini görmek mümkün:

- Abdülhamid'in vesveseleri ve bu durumu tetikleyen kişiler ve olaylar,
- Said Paşa'nın padişah üzerindeki olumsuz etkisi,
- Saray protokolü,
- Jurnalcilik,
- Abdülhamid'in diplomasi kabiliyeti ve dış siyaset esasları,
- Şahsi emniyeti için itimat ettiği kişiler ve gruplar,
- Abdülhamid'in özellikleri ve bu özelliklerden bir zaaf olarak yararlananlar,
- İngiliz etkisi altında olan ve kalan Osmanlı Paşaları,

Netice itibarıyla Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları, Türk tarihinin önemli ve karmaşık bir dönemi olan 19. Yüzyılın son yılları ile 20. Yüzyılın ilk yıllarını iyi anlayabilmek için okunması gereken kitaplardan biri. Her ne kadar kitap yazılanların yaşandığı devirde kaleme alınmamış ve iyi bir düzenleme ile kitap haline getirilmemiş olsa da, muhtevası bakımından dolu, objektif olma gayretinde bir eser.

İdealist İttihatçı Bir Muallim Selim Sırrı Tarcan (Hatırat)

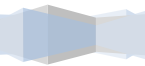
Selim Sırrı Tarcan, Haz.. Erhan Çifçi

İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2017, 136 sayfa, ISBN:978-605-9790-96-3

Kadir Kaan GÜLER*

Hatırat türünde eserler devlet adamlarının yahut tarihte sivrilmiş bireylerin ‘sırlarıyla’ ölmek istemelerinden dolayı Türk yazınında sıklıkla rastlanan bir tür değildir. Buna karşılık kişilerin kendi gözlerinden, birinci ağızdan anlatmış oldukları bu eserlerin tarihi ve bilhassa da toplumu anlamak açısından büyük bir öneme sahip olduğu aşikârdır. Otobiyografilerini ya da hatıralarını kaleme alanların ise sıkıcı dilleri genel olarak göze çarpmaktadır. Bazen de kendilerini daha fazla ön plana çıkarmak istemeleri, yalnızca uygun gördükleri konuları anlattıkları dahi gözlenmektedir. İşte Selim Sırrı Tarcan’ın hatıraları bu anlamda diğer hatırat türü eserlerden ayrılmaktadır. Zira Selim Sırrı Tarcan çocukluk döneminden başlayarak, hayatının hemen her safhasında iyi-kötü, doğru-yanlış bütün tecrübelerini okuyucu ile paylaşmaya özen göstermiştir.

* Araştırmacı-Yazar, kadir_kaan18@hotmail.com

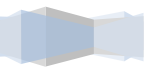

Selim Sırrı bir yetim olmasına rağmen annesi onu bin bir zorlukla okutmuştu. Ancak jimnastik dersleri hariç diğer hiçbir dersten başarılı olamamaktaydı. Buna rağmen tutkuyla yapılan her işin sonunda muhakkak başarının geleceğini ispatlayan bir hayata sahipti. Dikkat çekicidir ki bir yaşıttının jimnastik dışında bütün derslerde başarılı olmasına rağmen ona dair elimizde bir bilgi/belge bulunmazken Selim Sırrı idealistliğini, tutkusunu doruklarda yaşayarak günümüze dair ulaşan bir çok eser bırakmış aynı zamanda kendi alanından Türkiye'nin en önde gelen simalardan biri olmuştur. Burada Bernard Shaw'ın "eğitimime okul yüzünden uzunca bir ara vermek zorunda kaldım" sözünü hatırlamamak kabil değildir. Nitekim dünyanın hiçbir yerinde hiçbir zaman dersler ileriye dönük başarının ölçütünü oluşturamazlar.

Selim Sırrı'nın spor ile yakından kurduğu bağ onun özsaygısına ve özgüvenine de yansımıştır. Derslerinde başarısız olmasından dolayı öğretmenleri tarafından kendisine güvenilmediğinden bu durum daha büyük önem arz etmiştir. Nitekim Fransızcası yeterince iyi olmamasına rağmen sadece hafızasına güvenerek Sırp Kralı karışışında konuşma yapmak için öne atılan yegane isim olmuştur. Bugün de ispat olunduğu üzere, sporun bireyin sağlığına doğrudan etkisi olduğu gibi duygusal ve psikolojik anlamda da faydaları bulunmaktadır. Aksi takdirde Selim Sırrı'nın duruşunu başka bir durumla anlatmak mümkün olabilir miydi?

Selim Sırrı, kendi kişiliğini oluşturdukça dönemin politik olaylarının içine girmekten de kurtulamaz. O dönem belirli bir eğitim almış her Türk genci gibi o da Jön Türklük fikrine dolaylı da olsa bağlanmıştır. Annesi bu durumdan kaygılanarak Doktor Şerafettin Bey'e ona Selim Sırrı'ya göz kulak olmasını rica eder fakat Doktor Şerafettin Bey ertesi gün sürgün edilir. II. Abdülhamid Han dönemini çok iyi yansıtan bu trajikomik olay bu kez Padişah'ın İttihatçılar tarafından öldürülen Şemsi Paşa'nın üzerine Balkanlar'da durumu kontrol etmesi için gönderdiği Hüseyin Mümtaz Bey'in söylediği şu lafı hatırlatmaktadır: "Kulunuzdan gayrisi İttihatçıdır."

Selim Sırrı buna rağmen siyasal meseleler içinde boğulmaz, kendi ifadesi ile tam bir "spor delisi" olur. Onun sporla olan bağlantısı anlatmak için şu paragraf kafidir: "Kurtuluş'ta Rum pehlivanlar ile güreşiyor, Tepebaşı'nda Üniyon Fransez'de İtalyanlarla eskrimde boy ölçüşüyor, Fenerbahçe deniz hamamında yüzme yarışına giriyor, Büyükkada'da Celal Esat'ın evinde insanları gülle gibi havaya kaldırıyor, Şakirpaşazade Asım'a boks dersi veriyordum." (sf. 53) Hatta öyle ki, kendisi bir yerden bir yere trenle yolculuk ederken bile spor yapmaktan geri durmamaktadır. Haliyle onun bu tavırları spora alışık olmayan toplum tarafından oldukça gariptir.

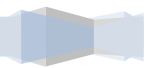

Hatıratındaki tek politik aksiyonunu vükela yemini kısmında anlatmaktadır. İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte hatipliğini kullanmış halkı heyecana getirerek bütün bakanlara tek tek Meşrutiyet yemini ettirmiştir. Burada çıkarılacak birçok mesele mevcuttur. Bir kere, insanların iyi bir hatip bulduklarında nasıl galeyana geldiklerinin çok çarpıcı bir örneği mevcuttur. Sonucunu dahi düşünmeden, ilk defa gördükleri bir insana koşulsuzca bağlanmaları hayret vericidir ki bu da sosyolojik bir tespit yapılmasını beraberinde getirir. Fakat Selim Sırrı'nın siyasette tükettiği zaman fazla değildir; nitekim süreç sonunda tasfiye edilir. Bu durumu kendisi açısından bir fırsata çevirmeyi bilen Selim Sırrı İsveç'e gider ve orada kendisini tam manasıyla geliştirme fırsatını bulur. Hatta orada İsveç Kralı ile dahi dostluk kuracak duruma gelir.

Türkiye'ye döndüğünde ise askerlikten de istifa ederek kendisini tamamıyla eğitime adar. Muallimlikten müfettişliğe kadar eğitimciliğin her merhalesinde bir nefer gibi görev alır. En büyük çabası ise toplum hayatından soyutlanan, belirli kalıplara sığdırılmaya çalışılan kadınlara da jimnastik öğretmek onların sosyal entegrasyonlarını sağlamak olmuştur. Fakat her kesimden insanın tutucu tavırlarıyla karşılaşmıştır. Bu arada konferanslar vermekten de geri durmamıştır. Ülkenin pek çok yerine giderek beden eğitimi konusunda konferanslar vermiştir.

Hatıratın belki de en çarpıcı kısımlardan biri, Zeybek oyununa yaptığı katkıları bütün teferruatlarıyla birlikte anlattığı bölümdür. Avrupa'da milletlerin kendi kültürlerine ait oyunlarındaki uyumu görünce Zeybek oyununu da belirli kalıplara sokar ve "Tarcan Zeybeği" adıyla anılacak olan, kadın ve erkeğin birlikte oynadığı oyunu kurallara bağlar. Bu sayede Atatürk'ün de takdirine mazhar olur. Zeybek oynarken Türklüğü ile öğrenmesi de meseleye bakış açısı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Zeybek üzerinden yaptığı Türkçülük, Gökalp'in "*bedii Türkçülük*" tasavvuruyla örtüşmektedir.

Sonuç olarak Selim Sırrı Tarcan, Türk tarihinin alışılmadık bir kişiliği olarak farklı bir eser ortaya koymuştur. Hatıratını bir hikâye tadında yazarak okunması keyifli bir kitap ortaya çıkmıştır. Döneminin eğitim kurumlarını, toplumun spora bakışını samimiyetle ortaya koymuştur. İdealist kişiliği ve yılgınlığa karşı duruşuyla mümtaz bir şahsiyet olarak tarihteki yerini almıştır.

Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu

Yahya Kemal Taştan

Ankara, Ötüken Neşriyat A.Ş, Nisan 2017, 232 sayfa ISBN 978-605-155-571-3

Kemal TÜRK*

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun altı asır boyunca o zamana kadar yaşamadığı, eşi ve benzeri olmayan, sonuçlarıyla diğer yaşanmış olaylardan çok farklıdır. Çünkü Balkanlar Osmanlı için çok ayrı bir yere sahiptir. 15. yüzyıldan sonra Rumeli'nin fethi ile birlikte bir Balkan ülkesi görünümü alan Osmanlı Devleti'nin iktisadî gücü ve beşerî sermayesi büyük ölçüde Balkanlara dayanmıştır. Yeniçeri Ocağı, vezirlerin büyük çoğunluğu, aydınların ekserisi, İttihad ve Terakki hareketi vb. örneklendirilebilir. Ortodoks kilisesine karşı yürütülen siyaset gibi toplumu etkileyen

* Öğretmen, Dr. Sadık Ahmet İlkokulu, Gaziantep, hayati2215@hotmail.com

birçok neden Balkanların fethinden sonra filizlenmiş, devlette idarî yapı ve siyasî, içtimaî ve iktisadî gerçekleriyle teşkilatlarını uyumlu hale getirmeye çalışarak 16. yüzyılda bir Balkan İmparatorluğu iddiasına kavuşmuştur. Bu vakıayı "Balkanlar demek kısacası Osmanlı demektir." diye tanımlamak mümkündür. 19. yüzyıla kadar bu yapıyı koruyan Osmanlı Devleti, 93 Harbi (1877-1878) ile başlayan ve Balkan Harbi ile sonuçlanan süreçte bir Avrupa ülkesi olmaktan çıkmıştır. Bu nedenle Balkan Savaşları ile kanonik toprakların kaybı, toplumda özgüven kaybına neden olmuştur. Yahya Kemal Taştan, eserindeki önsözünde Osmanlı'nın Balkanlarda ki yükselişini, izlediği politikaları ayrıntılı bir şekilde yazmış, imparatorluktan millî devlete nasıl geldiğini ana hatlarıyla belirleyerek Türk milliyetçiliğinin doğuşunu, esin kaynaklarını bir bir anlatmış. Yazara göre Balkan Savaşları'nın sonuçlarından çıkarılabilecek belki de en önemli sonuç dinî ve etnik kimliklere gösterilen hoşgörünün azalması, yaklaşık beş asır hakimiyet sürülen toprakların gerçek sahiplerinin kimler ve vatanın nereleri olduğunu tanımlama ihtiyacı duyulmasıdır. Bu zor süreçte Türk edebiyatının millî seferberlik amacıyla bir propaganda aracı olarak kullanılmasının ilk örneklerini de Balkan Savaşları sırasında görmekteyiz. Yaşanan bu felaket göstermiştir ki, sadece toprak kayıpları değil, bir milletin topyekun mahvına da sebep olabileceği de artık hiç tartışmaya yer vermeyecek şekilde ortaya çıkmış, Osmanlılık siyaseti çökmüş, gelinen nokta Türk milliyetçiliğinin doğmasıyla sonuçlanmıştır.

Yazar, eserinde milli kimliğin oluşmasında fetihlerin, göçlerin, sürgünlerin ve savaşların yaptığı etkinin şiddetine göre milletlerin hafızalarında da etkili tahribat ve değişimlere neden olduğunu vurgulayarak, Osmanlı Devleti'nin yaşanan felaketlerle yıkılıp, küllerinden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin doğduğu, milli bilincin nasıl oluştuğunu kitabındaki sekiz bölümde gerekçeleriyle göstermeye çalışmıştır. Taştan, bu sıkıntılı ve sancılı dönemi şu başlıklar altında biz okuyuculara aktarmıştır: "Savaş, Toplumsal Seferberlik ve Millî Kin", "Biz Bize Yeteriz: Etnik Dayanışma ve Millî İktisat Projeleri", "Millî Bilinç: Biz ve Ötekinin İnşâsı", "Milliyetçi Tarih Yazımının Doğuşu", "Imperial Vatandan Arta Kalanla Yetinmek: Mahdut Vatan Milliyetçiliği", "Ontolojik Güvensizlik ve Yeni Vatan Arayışları: Manevî Yurt", "Gideyim Arayayım Turan Nerede?", "Anadolu: Mutedil Turan Yahut Muvakkat Ergenekon".

Milliyetçilik çağı dediğimiz 19. ve 20. yüzyılın başlarında Balkanlar, Osmanlı Devleti'ni en çok meşgul eden yerlerden biri olmuştur. Bununla birlikte alınan tedbirler, yürütülen siyaset, küresel emperyalizm karşısında başarılı olamayınca Avrupalılar tarafından Osmanlı Devleti'nin aslında son nefesini vermekte olduğu anlaşılmış; Rumlar, Sırlar, Bulgarlar, Karadağlıların devlete karşı ayaklanması neticesinde Balkan felaketi yaşanmıştır. Rumeli'deki toprakları sayesinde büyük bir güç olarak kabul gören Osmanlı İmparatorluğu'nun bu toprakları kaybettiği takdirde bir aşiret derekesine düşeceği, toplumdaki aydın sınıf tarafından da vurgulanmıştır. Balkan Savaşı'nın hezimetle sonuçlanması, bilhassa Edirne'nin düşmesi, düşmana İstanbul yolunun açılması toplumda büyük bir hayal kırıklığı meydana getirmiştir. Bu süreçte İstanbul basını, uygulanan sansür yüzünden hadiseleri gereği gibi aktaramamıştır. Büyük umutlarla ve birkaç gün içinde Tuna suyunu içmek hayaliyle girilen

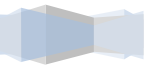
savaş, birçok görüşünde değişmesine neden olmuştur. İttihatçılar da bu durumdan yararlanarak 23 Ocak 1913'te iktidara tekrar gelmiştir. Milliyetçi münevverlerin “kini olan kuvvetlidir” söylemi bu hezimetî Türkçüler için bir fırsata dönüştürmüştür; Balkan yenilgisi, milli bilincin oluşması için bir şans olarak değerlendirilmiştir. Esasen Trablusgarp Savaşı'yla başlayan bu süreç Balkan hezimetinden sonra hızlanarak devam etmiş; 1912-1922 yılları arasındaki savaşların Türk kimliğinin ve dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin doğuşuyla sonuçlanmıştır. Yazar, bu süreci tarafsız bir şekilde biz okurlara anlatmıştır. Eserde Balkanlar'ın yitirilmesiyle, yeni bir Türk tarihi ve coğrafyası kurgulanarak edebiyatta Anadolu ve Asya'ya dönüş metaforunun daha sık işlenmeye başlandığı şeklinde orijinal tespitlere de yer verilmiştir.

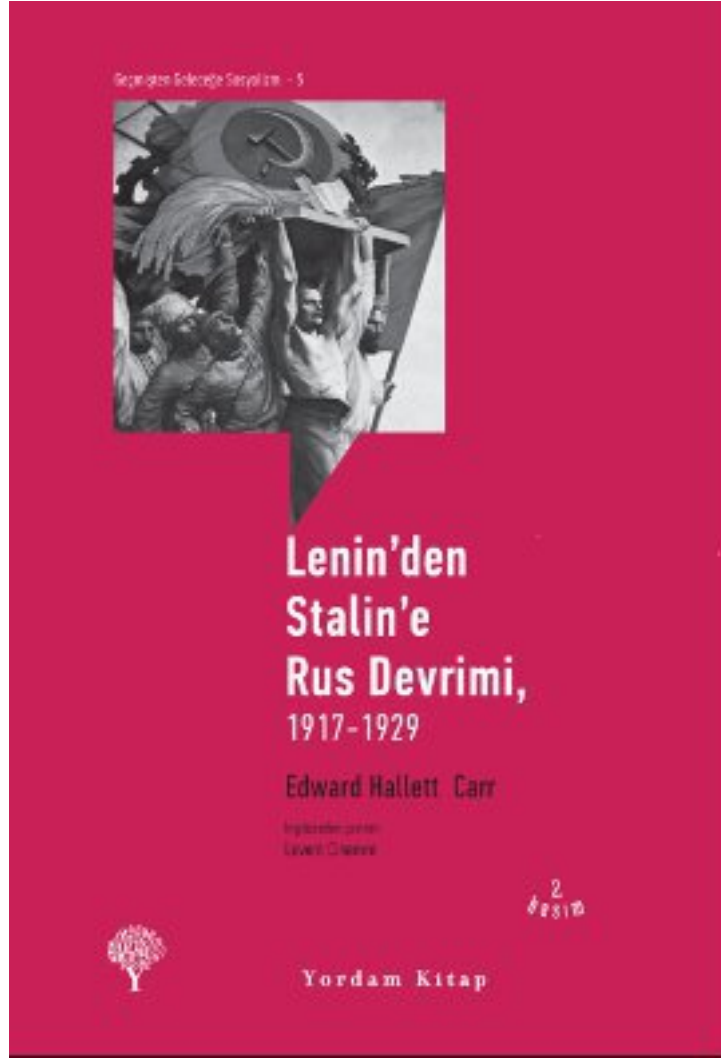
Kitaba göre milli dayanışmanın güçlenmesi için iş bölümünün ancak müşterek vicdana sahip bir toplumda meydana gelmesi şarttır. Müslümanların siyasî ve içtimaî mevkiini güçlendirmek isteyen Türkçüler, projelerini hayata geçirecek meşru zemini, Balkan Savaşlarıyla bulmuşlardır. Böylece Türk milliyetçiliği, gayrimüslimleri iktisadî hayattan, içtimaî ağlardan, kısacası kimliğin bir bileşeni olmaktan çıkarmış ve tarih sahnesinde yerini almıştır. Kurtuluş Savaşı'yla, Osmanlı Devleti'nden kalan topraklarda Müslüman Türk kimliği belirgin bir surette ifade edilir olmuştur. Eserde Türkçü aydınların, bir milletin ancak milli duygularla silahlandıktan sonra mücadeleye, bunun neticesi olarak da hayatta yer tutmaya hak kazanacağını yaşayarak öğrendikleri tespiti yapılmaktadır. Osmanlı tanımı, hanedan ve devletin adı olmakla birlikte bir milletin adını ve dilini ifade edemez diyen aydınlar; yaşanan siyasî ve içtimaî gelişmelerle topluma yeni bir çehre kazandırmanın gayretini vermişlerdir. Kitapta bu konuda birçok güzel örnekler verilerek eserin içeriğini zenginleştirmiştir. Zamanın Türkçü aydınları, Türklük sahasını dikenlerden, çalılardan temizlemek, böylece yeni bir Türk medeniyeti yaratmak istemişler, dolayısıyla İslam öncesi ve Orta Asya Türk tarihine öykünerek bir kimlik yaratmayı hedeflemişler ve bunda da başarılı olmuşlardır. Yazar, imparatorluk iddiasının yitirilmesinde Balkanlar'ın dramatik kaybının etkili olduğunu, Osmanlılık fikrinin tartışılmaya başlandığını, bu kaotik ortamda Türk milliyetçiliğinin hakim söylem hâline geldiğini ve imperial vatandan millî vatana doğru bir dönüşümün yaşandığını belirtmiştir.

Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliği kitabının birçok kaynak, arşiv, matbu eserler taranarak meydana getirildiği görülmektedir. Kitapta önemli fikir adamlarının görüşlerine yer verilmiştir. Balkan imparatorluğu olarak anılan Osmanlı Devleti'nin son asrında meydana gelen Balkan Savaşlarıyla ortaya çıkan büyük kayıp ve yenilgi sonucu yaşanan toplumsal travmalarla birlikte Türk milliyetçiliğinin doğuşu ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Yazar, imparatorluğun ilk topyekun savaşı addedilen bu savaşta yaşanan bozgunun, geniş kitleler üzerinde bir bilinçlenme meydana getirdiğini delilleriyle ortaya koymuştur. Balkan coğrafyasından Anadolu'ya gerçekleşen göçler ile birlikte vatan mütecanis bir çehre kazanmış; artık elde kalan topraklarda Müslüman Türk kimliği daha belirgin surette ifade edilir olmuş, edebiyat ilk defa bu savaşlarla birlikte milli bilinç oluşturma aracı olarak kullanılmıştır. Yazar, Balkan Savaşları, milletleşme/millî intibah için bir milat olmuştur şeklinde

harika bir tespiti de biz okuyuculara göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularının kahir ekserle Rumeli kökenli olduklarını da bir tarihçi olarak biz okuyuculara duyuran yazar, bu kurucu kadronun milliyetçi ve batıcı kimlikleriyle Balkanlar'daki mirası ve kültür unsurlarını da Anadolu'ya taşıdıklarını vurgulamış; bizlere o yitik toprakların özlemle anıldığını, Rumeli türkülerinde bir nostalji olarak yaşamaya devam ettiğini hatırlatmıştır.

Sonuç olarak, imparatorluğun din, dil ve ırk gözetmeksizin tesis etmeye çalıştığı değişimler, onun başlangıcı olmuş; imparatorluğun gerçek sahipleri Türkler, Balkan açısından sonra ellerinde kalan son topraklara bütün varlığıyla sahip çıkarak Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmişlerdir. Yahya Kemal Taştan, Millî Mücadele'de ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda Balkan Savaşları'nın önemli bir yere sahip olduğunu vurgulayarak biz okuyucuları güzel bir eserle tarihî, toplumsal ve siyasî olaylarla yüzleştirmiştir.

Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929

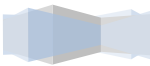
Edward Hallett Carr Çev. Levent Cinemre

İstanbul, Yordam Kitap, Mayıs 2015, 3. Bs., 270 sayfa, ISBN: 978-605-5541-21-7.

Abdullah KÖKTÜRK*

İngiliz tarihçi Edward Hallett Carr, 1944-1977 yılları arasında “a History of Soviet Russia” (Sovyet Rusya Tarihi) serisini ondört cilt olarak yazarak yayımlamıştır. İncelediğimiz kitap onun bu kapsamlı çalışmasının yoğun bir özeti. Bolşevik devrimini ilk kez okuyacaklar için hazırlanmış çalışmada kaynakça ve dipnotlar bulunmuyor. Akademik olarak bu konuyu çalışacaklar orijinal dev eseri okumak zorundalar. Ondört ciltlik tarih de elimizdeki kitap gibi, 1917-29 arası 12 yılı kapsamakta. Hatta ondört cildin ilk onbir cildinde sadece 1917-1923 yılları arasını incelemektedir. 1917-1929

* Dr, Piri Reis Üniversitesi Öğretim Görevlisi, akokturk@pirireis.edu.tr

yılları, sonraki dönemde Sovyetlerin izlediği yolu “embriyo halinde içinde barındırdığından” sonraki dönemde olanların açıklanabilmesi için bu dönemde ne olduğunun anlaşılması gerekmektedir.

Kitap Birmingham Üniversitesinden R. W. Davies’in otuz sayfalık uzun bir girişi ile başlamakta. Davies burada ondört ciltlik dev eserini incelerken bir yandan da Carr’ın Sovyetler hakkındaki inişli çıkışlı düşüncelerini analiz etmektedir. Carr’ı Lenin’in erken ölümü ve Stalin’in diktatörlüğü çok etkiler. Hatta Troçki ve Stalin biyografileri ile tanıdığımız Isaac Deutscher’e yazdığı bir mektupta Carr şöyle demektedir; “Şurası kesin ki, Sovyet tarihi, Lenin’in 73 yerine 53 yaşında, Stalin’inse 53 yerine 73 yaşında ölmesinden çok etkilenmiştir”.

Marx’ın tarih şeması birbirini izleyen iki devrim olacağını varsaymaktaydı; burjuva ve sosyalist. Burjuva karakteri ile 1905 ve sosyalist 1917 devrimleri Marx’ın öngörüsüne uygun gelişmiştir. Bu devrimler Lenin’in 1905 devriminin burjuva sınırları içinde kalamayacağı düşüncesini de doğrular bir şekilde gelişmiştir. 1917 Şubat devriminden sonra, geri ve despotik bir gücün prangasından kurtulan işçi ve köylüler kendi Sovyetlerini kurmaya başladılar ve bunlar tüm ülkeye yayıldı. Fabrika komiteleri ve işçiler kendi bölgelerinde bütün iktidarı ele aldıklarını duyurdular. Köylüler çoğu bölgede toprağa el koyup aralarında bölüştüler.

Ancak Haziran 1917’de toplanan Tüm Rusya Sovyetleri Kongresinde 800 delege içinde Sosyalist Devrimcilerin 285, Menşeviklerin 248 delegesine karşılık Bolşeviklerin sadece 105 delegesi bulunuyordu. Ayrıca Temmuz ayında geçici hükümet Alman ajanlığı suçlaması ile Bolşeviklere karşı saldırıya geçip bazı liderlerini tutuklayınca Lenin de Finlandiya’ya kaçmak zorunda kalmıştır. Ünlü “Devlet ve Devrim” kitabını burada yazacaktır.

Eylül ayında General Kornilov’un başarısızlıkla sonuçlanan iktidarı ele geçirme girişiminden sonra Bolşevikler, Petrograd ve Moskova Sovyetlerinde çoğunluğu sağladılar. Lenin bu sırada geçici hükümete doğrudan bir tehdit olan, “Bütün İktidar Sovyetlere” sloganını yeniden yükseltti ve Ekimde gizlice Petrograd’a dönerek parti merkez komitesinin toplantısına katıldı. Lenin’in ikna ettiği komite Zinovyev ve Kamanev’in karşı oyuna rağmen, iktidarın hemen ele geçirilmesine karar verdi. Hazırlıklar Bolşeviklerin eline geçmiş bulunan Askeri Devrimci Komite tarafından yürütüldü. 25 Ekim günü (miladi takvime göre 7 Kasım) çoğunluğu fabrika işçilerinden oluşan Kızıl Muhafızlar kentteki kilit noktaları tutarak Kışlık Saray’a yürüdüler. Bu kansız bir hükümet darbesiydi. Geçici hükümet direnmeden devrildi.

Darbenin zamanlaması, ertesi akşam açılan Tüm Rusya İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri Kongresine denk gelecek şekilde yapılmıştı. Artık Bolşevikler çoğunlukta (649 delegenin 399’u) ve gündemi onlar belirliyordu. Kongre Geçici Hükümetin düştüğünü ve iktidarın Sovyetlere geçtiğini ilan ederek oy birliği ile üç önemli karar aldı. Kararların ilk ikisi Lenin tarafından önerilmişti. Bunlardan

ilki savaşın bitmesi için müzakerelere başlanmasını istiyordu. İkincisi toprağın özel mülkiyetinin lağv edilmesi hakkındaydı. Toplantıya başkanlık eden Kamanev tarafından önerilen üçüncü kararlar da Kurucu Meclis toplanana kadar ülkeyi yönetmek için bir Halk Komiserleri Konseyi (Sovnarkom) kuruluyordu (ss.52-53).

Kurucu Meclis seçimleri 12 Kasım 1917'de yapıldı. Ezici çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu seçmenler Sosyal Demokratlara salt çoğunluğu verdi. 520 sandalyenin 267'si Sosyal Demokratlara, 161'i Bolşeviklere gitmiş, kalanı da çok sayıda gruba bölünmüştü. Ocak 1918'de Meclis toplandığında bu karmaşık atmosfer Meclis tartışmalarına da yansdı. Çözüm Bolşeviklerin elindeki İşçi Köylü Hükümetinin Meclisi kapatması ile çözüldü (s.54). Devrimin çok önemli sorunları vardı ve bu sorunlar Burjuva Demokrasisinin kurumlarına sırtını dönmeyi gerektiriyordu.

Batı'da pek az insan Rusya'daki devrimci rejimin birkaç gün veya haftadan fazla yaşayabileceğine ihtimal vermiyordu. Batı'daki işçilerin ayaklanarak yardıma gelmedikleri taktirde çok fazla dayanabileceklerini Bolşevik liderler de sanmıyordu. Bu kötümser bakışın makul sebepleri vardı. İşçi ve Köylü Hükümetinin iradesi Petrograd ve birkaç büyük şehirden öteye pek geçememişti. Bundan başka bürokrat, yönetici ve teknik uzmanlar kendinden menkul bir hükümetin emrinde çalışmayı reddederek greve gitmişlerdi. İmparatorluk orduları dağıldığı için, rejimin emrindeki askeri kuvvet birkaç bin kişilik kızıl muhafıza düşmüştü. Oysa rejimi devirmeye ant içmiş Kazak Orduları devrimden sonraki birkaç hafta içinde Urallar bölgesinde toplanmaya başlanmıştı (s. 55).

Ocak 1918'de kurulan Rusya Sovyet Cumhuriyetinin ilk işi Almanya ile Barış antlaşması imzalamak oldu. Bu antlaşma ile Ukrayna ve eski Rusya'nın geniş toprakları kaybedilmiş oldu. Askeri durumun zayıflığından çıkan ders 23 Şubat 1918'de Kızıl Ordu'nun kurulması ile sonuçlandı. Savaş Halk Komiserliği'ne atanan Troçki'nin komutasındaki Kızıl Ordu on bin kişilik kızıl muhafızlardan, iç savaşta beş milyon kişilik bir büyüklüğe ulaşacaktır.

Almanya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi dışında, İngiliz Fransız ve Amerikalılar kuzeydeki Murmansk limanını Mart 1918'de işgal ettiler. Nisan 1918'de ise Japonya ve daha sonra da İngiltere ve Amerika Vladivostok'a asker çıkardı. Ancak kısmen savaş yorgunluğu, kısmen de Moskova'daki işçi hükümetine şu ya da bu ölçüde duydukları dile getirilmemiş yakınlık nedeniyle, İtilaf Devletleri ordularındaki askerler savaşa devam etme konusunda isteksiz olduklarını gösteriyorlardı. 1919 Nisanında Odesa'daki Fransız savaş gemilerinde çıkan isyan yüzünden liman boşaltıldı. Arhangelsk ve Murmansk'ta çıkabilecek isyanlara askerlerin geri çekilmesi sayesinde önlendi. 1919 güzünde Vladivostok'takiler sayılmazsa Rusya topraklarında İtilaf kuvveti kalmamıştı. Ancak Batı Bolşevik Hükümetine karşı kuvvetleri desteklemeye devam etti. Bunlar arasında Batı için en umut verici olanı Sibiryaya üzerinde bir tür egemenlik kuran Çarın eski amirali Kolçak idi. Diğer bir Çar generali Denikin İtilaf devletlerinden güçlü bir destek alarak Güney Rusya'yı egemenliğine almış, Ukrayna'yı geçmiş ve 1919 güzünde Moskova'nın 300 km güneyine kadar yaklaşmıştı. Bir başka general Yudenic de

Petrograd'a saldırıya geçmek için Baltık'ta bir Beyaz Ordu toplamıştı. Ancak bu arada Kızıl Ordu da etkili bir savaş gücü haline gelmişti. Yıl sonunda Kızıl Ordu her yerde Beyaz Orduları yenilgiye uğrattı. Ocak 1920'de Kolçak yakalandı ve idam edildi. 1920 baharı itibari le küçük gruplar hariç, Beyaz Ordular her yerde dağıtılmış ve yok edilmişti (s. 62).

1920 Nisan ayı sonunda Polonya ordusu Ukrayna'ya girerek Kiev'i işgal edince Sovyet Cumhuriyeti en az iç savaş kadar ciddi bir krize daha girdi. Ancak Haziranda Kızıl Ordu karşı saldırıya geçti ve Polonyalıları bozguna uğratarak Ağustos'ta Polonya topraklarına girdi. Kızıl Ordu Varşova önlerine kadar gelmişti. Ancak Polonyalı işçiler harekete geçmedi. Olay Rus işgaline karşı ulusal direniş halini aldı ve Kızıl Ordu birkaç hafta içinde düzensiz bir şekilde geri çekildi. Sovyet Cumhuriyeti'nin devrimci iyimserliği ona ağır bir bedel ödetmişti (s.67).

Toprakların toplumsallaştırılması tüm sorunları çözmemişti. Kulaklardan çok çekmiş olan köylü ürününü devlete de vermek istemiyordu. Hükümet şehirleri beslemekte zorlanıyordu. Önce köylü toprakları bir kooperatifte birleştirip büyütülerek kolektif çiftlikler olan "Kolhoz"lar kuruldu. Sonra devlete ait olan topraklarda büyük devlet çiftlikleri olan "Sovhoz"lar kuruldu. Ancak bunlar da üretimdeki azalmaya çare olamamıştı.

Sanayide de üretim Çarlık zamanının çok gerisindeydi. Öyle ki Lenin daha önce "insanın makinenin kölesi" olmakla suçladığı Taylorizm¹ üretim tarzı hakkında övücü sözler söylüyordu (s. 76). Petersburg'daki birkaç bin işçinin cepheye malzeme sevkiyatını hızlandırmak için gönüllü yaptığı ücretsiz fazla mesaiye "Gönüllü Cumartesiler" adı verildi. Lenin 1919 Mayısında tüm işçilerin aynı şeyi yapmalarını istedi (s.78). Sonuçta tahıl fazlası köylüden zorla alınıyor işçiler ise neredeyse sınırsız sömürülüyordu. Devrim olalı üç yıl geçmiş ancak, ne işçi ne köylü özgürleşememişti. Bunun yanında tarım ve sanayide yeterli üretim artışları da yaşanmamıştı. Üretim artışı için çözüm; ürünün sabit bir oranını devlete veren köylüye geri kalanını pazarda satması ve şehirlerde özel ticarete izin verilmesini içeren bir Yeni Ekonomik Program (NEP) paketi idi. Mart 1921'de resmi olarak başlayan bu program uzun yıllar sosyalizmden bir geri dönüş olarak da anılacaktır. Aynı tarihlerde yaşanan Kronştadt kalesindeki Kızıl Donanma askerlerinin isyanı partiye duyulan güven ve parti prestijine önemli bir darbe indirmiştir (s.85).

1921 yılının önemli bir özelliği de savaştan sonra silah üretimi yasaklanmış olan Almanya'nın gizli bir antlaşma ile Sovyet Rusya'da top, mermi, uçak ve tank üretmeye başlamasıdır. Ayrıca Alman subaylar Kızıl Ordu personelini tank savaşı ve askeri havacılık üzerine eğitime başlamışlardır (s.100).

16 Mart 1921'de Sovyetler Türkiye ile antlaşma imzalamıştır. İlginç olan aynı gün Sovyetlerin İngilizlerle Londra'da bir antlaşma imzalamış olmasıydı. [Daha ilginç olan ise] "bundan üç ay önce

¹ Taylorizm: Emek verimliliğini arttırmakta kullanılan, sonraları oldukça vahşice olduğu ortaya çıkan bir Amerikan üretim tarzı.

illegal Türkiye Komünist Partisi liderlerinin Kemal'in adamlarınca öldürülmüş diğerlerinin de tutuklanmış olmasıydı. İngiliz Sovyet antlaşması Asya'da İngiliz İmparatorluğu'na karşı propagandaya karşı bazı kısıtlamalar getiriyordu" (s.103).

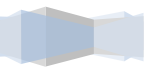
1922 yani NEP'in birinci yılında neredeyse her türlü malın bulunuyor olması memnurlukla karşılanıyor olsa da Lenin onuncu kongrede ticaret özgürlüğünün kaçınılmaz olarak kapitalizmin zaferine yol açacağından endişe duyduğunu ifade ediyordu. Ticaret serbestisinin sonucu şehirlerde Nepmen diye anılan yeni tüccar sınıfının oluşması, kulakların da köylerdeki rollerinin artışı olmuştu. NEP köylüyü felaketten kurtarmıştı ancak bu sanayi işçisinin üvey evlat durumuna düşmesine sebep olmuştu. Öyle ki parti kongresinde kendini "işçi grubu" olarak adlandıran ve NEP'in açılımını Proleteryanın Yeni Sömürüsü (Nex Exploitation of the Proleteriat) bir muhalefet grubu bile ortaya çıkmıştı (s.112).

Mayıs 1922'de Lenin haftalar boyunca çalışmasını engelleyen bir felç geçirdi, dört hafta sonra ikinci felç geldi. Bu arada 25 Aralık 1922'de ünlü vasiyetini (4 Ocak 1923'de buna ek yapacaktır) yazdı. 9 Mart 1923'de geçirdiği üçüncü felç ile konuşma yeteneğini de yitiren Lenin 10 ay daha yaşamasına rağmen bir daha çalışmadı. Lenin'in ilk felcinden bir ay önce Stalin Parti Genel sekreteri olarak atanmıştı. Lenin ilk felçten sonra çalışmaya başladığında Stalin'in iktidarını güç ve iktidarını nasıl sabırla kurduğunu görüp telaşa kapıldı. Önce vasiyetini yazı daha sonra da Stalin'in genel sekreterlikten alınmasını da içeren bu vasiyete ekini yazdı. Mart 1923 başlarında da Stalin'e bir mektup yollayarak "yoldaşça ilişkilerini" de kesti. Bu mektuptan üç gün sonra da Lenin'in aktif yaşamını sona erdiren üçüncü felç geldi (s. 121).

Bundan sonra liderlik mücadeleleri başladı. En muhtemel aday olan Troçki'ye karşı Zinovyev, Kamanev ve Stalin önce birlikte hareket ettiler. Ancak Stalin'in önlenemez yükselişi karşısında Troçki, Zinovyev ve Kamanev 1926 yazında "Birleşik Muhalefet" oluşturdular. Bunun sonucu Troçki ve Zinovyev'in partiden, Kamanev'in ise Merkez Komite'den çıkarılması oldu. Bunun ardından Troçki Alma Ata'ya diğer ikisi ise Kaluga'ya sürgüne gönderildiler². Bu partideki son muhalefet hareketi idi. Bundan sonra farklı görüşte olma siyasi farklılık değil, doktriner aykırılık olarak iade edilecek ve sapma terimiyle tanımlanacaktı. Aykırı gruplar parti karşıtı olarak damgalanıyor, partiye düşmanlık ise koşulsuz olarak devlete düşmanlıkla özdeşleştiriliyordu (s.185).

Bu arada ürüne zorla el konulması sebebi ile köylü her sene yeni saklama yöntemleri geliştiriyor, hayvanını devlete vereceğine kesiyordu. 1928 Kasımında Leningrad'da, 1929 Martında ise Moskova'da ekmek karneye bağlanıyordu (s. 194). Sanayileşme baskısı da işçilerin yoğun sömürülmesini getiriyordu.

² Zinovyev ve Kamanev 1928'de tekrar partiye kabul edilirken, Troçki 1929 yılında Türkiye'ye sürgüne gönderilecek daha sonra Meksika'ya geçecek olan Troçki 1940 yılında evinde bir suikast sonucu öldürülecektir. Zinovyev ve Kamanev ise Buharin ile birlikte Stalin'in "büyük temizlik" hareketinde 1936-1938 yılları arasında idam edileceklerdir.

Sanayileşme hamleleri ile Dinyeper nehri üzerinde Amerikalı mühendislerce Dneprostroï adıyla bir baraj, Kazakistan'ı Batı Sibiryaya bağlayan 1500 km lik Turksib demiryolu hattı, Ukrayna ve Urallarda büyük demir çelik kompleksleri ve otomobil fabrikaları bunlardan bazıları idi.

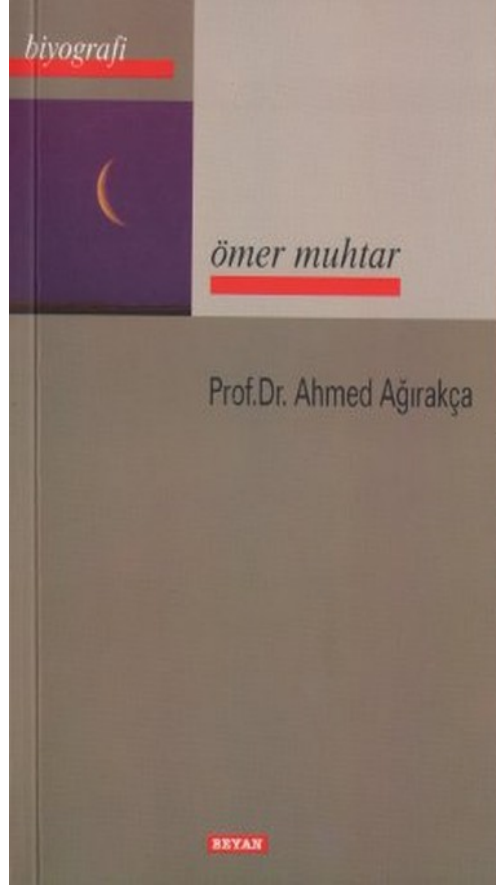
Bu arada toprağın kolektifleştirilmesine devam edilmiş, Kuzey Kafkasyada 41 bin hektarlık dev bir sovhöz kurulmuştu. 1930 yılında kulak üretiminin yerine büyük kolhoz üretimine geçilmesi kararı alındı. Kulakların topraklarına el kondu ve sürüldüler. Sonuç 1931 ve 1932 deki büyük kıtlıktı. Milyonlarca insan açlıktan öldü. Bir ila beş milyon kişinin bu dönemde öldüğü sanılmaktadır.³

Carr, “Sovyet Rusya Tarihi”ni bitirdikten sonra 1978 yılında; “Lenin yaşasaydı, o da tamamen aynı sorunlarla karşılaşacak ve o da hızlı sanayileşme, tarımın mekanizasyonu ile emeğin denetim ve yönetimi yolunu uygulayacak, yani o da ‘yukarıdan devrim’ yapacaktı” demişti.

Sovyetler Birliği'nin belki de en büyük başarısı sağlık ve eğitimde yaptığı atılımlardır. Ancak Sovyet liderleri eğitilmiş bir nüfus oluşturarak aynı zamanda kendi mezar kazıcılarını yaratmışlardır.

Carr bu kitapta devrimin ilk yıllarını objektif bir yaklaşımla incelemiş ve bu yıllardaki bazı karanlık noktalara ışık tutmaya çalışmıştır. Kitap okuyucunun zihninde bu yıllara ait şüpheleri dağıtmaya çalışırken, yeni soru işaretleri oluşturması açısından okunmayı hak ediyor. Aynı zamanda Ekim Devriminin 100. yılında bu kitap bir kez daha okunmayı bekliyor.

³ Bu dönemde yaşananlar için Mihail Şolohov'un “Uyandırılmış Toprak”, “Ve Durgun Akardı Don” ve “Don Kıyısında Hasat” kitapları okunabilir.

Ömer Muhtar

Ahmet Ağırakça

İstanbul, Beyan Yayınları, 2011, Sayfa:159, İSBN:978-975-473-100-2

Zafer SARAÇ*

Afrika Tarihi bir sömürünün tarihi olduğu gibi, yer yer direnişlerin ön plana çıkardığı eşsiz mücadele öykülerini de bünyesinde barındırır. Sömürüye direnen halk önderlerinin zorlu yaşamları bazen romanlara konu olurken, bazen de akademik bir yaklaşımla kaynakların izi sürülerek yapılan araştırmalar sonrası biyografik bir çalışma şeklinde tecessüm edebilmektedir. Prof. Dr. Ahmet Ağırakça'nın "Ömer Muhtar" isimli eseri bu manada akademik biyografik bir çalışma olarak

*Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, zafersarac@hotmail.com

değerlendirilebilir. Ağırakça daha çok Arapçadan Türkçeye yapmış olduğu çeviri eserleriyle¹ isminden söz ettirmekle beraber, İslam Tarihinin önemli simalarının hayatlarını konu edinen kitaplarıyla da bilinmektedir². Bu manada yazar alanı olan ilahiyatta önemli bir literatürün oluşmasına katkıda bulunmuş, halen Mardin Artuklu Üniversitesinin Rektörü olarak akademik hayatına devam etmektedir. Ağırakça'nın eseri, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında İtalyanların Libya'yı işgal ideolojisinden bahsedilerek, Ömer Muhtar'ın mücadelesinin olduğu siyasi tablo hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde yazar Ömer Muhtar'ın yaşamının ilk yıllarını ve gençliğini anlatarak söze başlamaktadır. Ömer Muhtar'ın yaşamı ile İtalyanların Afrika kıtasındaki emellerini gerçekleştirmek adına Trablusgarp işgaline kadarki süreçlerdeki veriler kapsamında ele alınmıştır. Bu bölümde dönemin tarihi havası, işgalin oluşturduğu akisler ve işgale karşı yapılan mücadelenin anlatısına giriş yapılarak, Ömer Muhtar ismini ön plana çıkaran süreç anlatılmıştır. Kitabın ikinci bölümünde Ömer Muhtar'ın hayatı kapsamında direnişin siyasi, sosyal, iktisadi ve lojistik durumu hakkında bilgiler verilmiş, 1922-1931 yılları arasında direnişin genel seyri kaleme alınmıştır. Ömer Muhtar'ın İtalyanlar tarafından idam edilinceye kadar ki dönemde, ön plan çıkan gelişmeler ayrı ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

Biyografik eserler bahsedilen kişiyi merkeze almakla beraber dönemin tarihi panoraması hakkında önemli bilgiler sunabilmektedir. Ağırakça'nın eserinde dönemin tarihi anlatısının gayet yoğun olduğu görülmektedir. Bunun sebebi yazarın önsöz kısmında yakındığı gibi Ömer Muhtar'ın hayatına ait bilgilerin kısıtlı olmasıdır. Yazar bu dar çalışma alanında eldeki bütün verileri kullanmaya çalıştığını belirtmesine rağmen, salt bilgi kıstas alındığında benzer yaşam öykülerine nazaran eserin bekleneni vermekten uzak olduğu gerçektir.

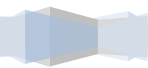
Ömer Muhtar'ın hayatına ait bu biyografik çalışma yer yer ansiklopedik bilgi seviyesinin altında seyretmesine karşın, tarihsel arka plan nitelendirilirken önemli bilgiler açığa çıkmaktadır. Özellikle Türk-Senusi³ ilişkileri Osmanlı Devletinin Afrika'ya bakış açısı, sonrasında Türkiye Cumhuriyetinin bölgeye olan ilgisini göstermesi açısından Ahmet eş-Şerif es Senusi'nin ülkemizde ki temasları dikkat çekmektedir.

Kitapta sunulan başlıklarla Ömer Muhtar'ın hayatının dönüm noktaları şekillenmekle beraber, bazen kronolojik sıra takip edilmesine rağmen İtalyan-Senusi ilişkileri için önemli kişisel figürlerin anlatısı göze batmaktadır. İtalyanların günümüz Libya bölgesinde ki faaliyetlerinin üzerinde gereğinden fazla durulması, konuyu merkeze alınan Ömer Muhtar'ın hayatından uzaklaştırmaktadır. Yazar analiz ettiği yaşam öyküsünü duyguları paralelinde kaleme alarak, bir Müslüman'ın duygusal akislerini yer yer

¹ Yazarın yayınlanmış 13 (cilt) tercüme eseri vardır. Özellikle El- Kamil Fi't- Tarih- İbnü'l- Esir'den "İslam Tarihi" adıyla, 4 cilt çeviri çalışması önemlidir.

² Yazarın Beyan Yayınlarından çıkmış olan Hz. Ömer, Hz. Osman ve Selahattin Eyyubi gibi biyografik kitapları bulunmaktadır.

³ Senusiler Seyyid Muhammed bin Ali es-Senusi'nin 1837'de Afrika'da kurduğu büyük İslam tarikatı. Trablusgarp'ta ki işgale karşı direnen birlikler bu aşiret tarafından oluşturuldu. Afrika'da ki emperyalistlere karşı direnişin merkezinde uzun yıllar bu grup yer almıştır.

yazdıklarına yansıtmiştir. Bu duygusal çıkışlardan uzaklaşan satırlar, yazarın realist ve bilimsel altyapısı olan anlatısını daha görünür kılmıştır.

Eserde istifade edilen kaynakları içeren bir kısmın bulunmaması kaynak sıkıntısını göstermekle birlikte, yazarın kişisel yorumunun ağırlığını da kanıtlamaktadır. Yazar genellikle İtalyan yönetiminin bölgedeki raporları, Ömer Muhtar'la ilgili mektuplar ve şahsen tanıyanların fikirlerini kaynak olarak kullanmıştır. Fakat bu kaynaklar Ömer Muhtar'ın hayatından ziyade kişisel tutum ve yargıları yansıtması açısından bilgi kırıntılarını içermektedir. Eser bu yönüyle Ömer Muhtar hakkında kapsamlı bir bilgiye erişimi zorlaştırmaktadır. Yazarın Arapça diline hâkimiyeti dolayısıyla Ömer Muhtar ile ilgili Arapça literatürün zengin bir şekilde kullanıldığını varsayılabilir. Fakat yazılanlardan başka dillerdeki kaynakların etkisinin kısıtlı olduğu tahmin edilmektedir.

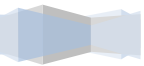
Eserde cihat anlatısının önemli yer tutması İslami bir bakışla kaleme alındığını göstermektedir. Ömer Muhtar'ın vatanı için girmiş olduğu mücadele, bağımsızlık iştiağı ve emperyalizm ile savaşı sadece İslami amaçların tahakkuku şeklide lanse edilmesi, anlatılanların sadece belli bir siyasi fikrin gölgesinde kalmasına neden olmuştur. Siyasi üslubun anlatıya bu şekilde yansımaları objektif yaklaşımı zedelemektedir. Örnek verecek olursak:

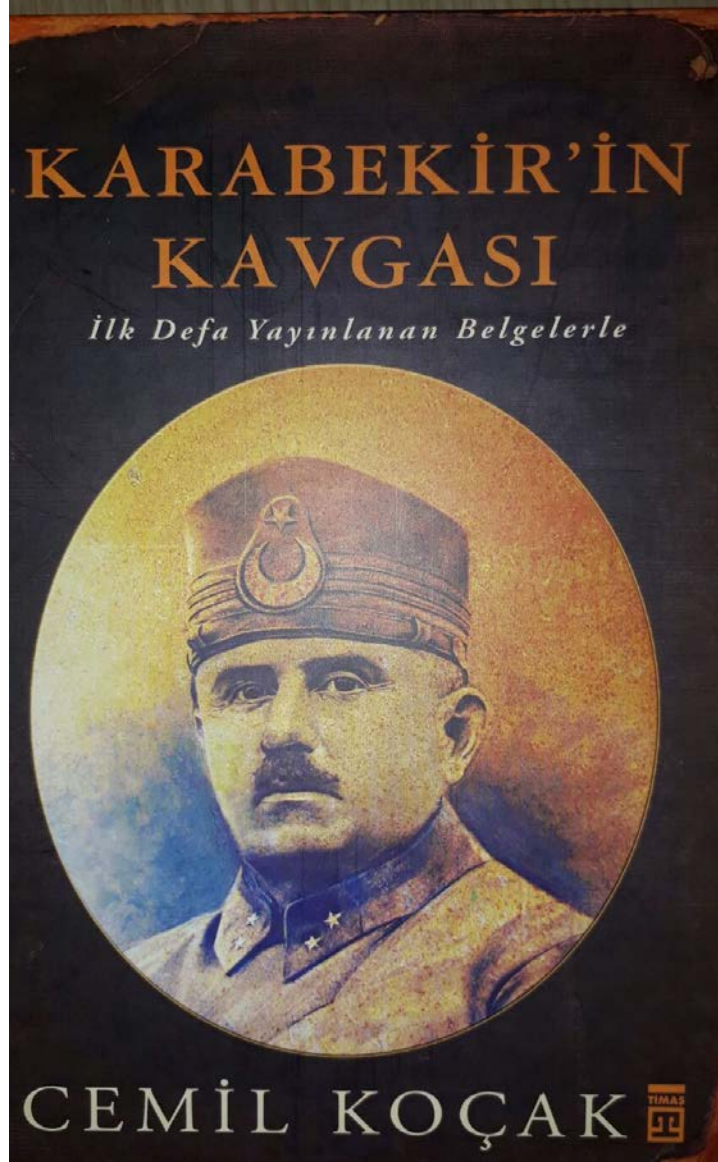
“Sultan 2. Abdülhamit'in tahta geçişinden bu yana Osmanlı Devleti, hemen hemen hiç toprak kaybetmemiş ve müstemlekecilere karşı rahatlıkla direnmişti. Ancak bu güçlü şahsiyetin, batı hayranı ve batı işbirliğine giren İttihad ve Terakkicilerin fitne ve hileleriyle tahttan uzaklaştırılması üzerine 1908 yılından sonra tamamen zayıflamaya yüz tutmuş olan devlet, 1911 yılında kuzey Afrika'da ki topraklarının son parçası olan Libya'yı da İtalyan emperyalistlerine kaptırmıştır.” (s.41)

Yazarın 2.Abdülhamit döneminde toprak kaybedilmediği yanlış bilgisini görmezden gelirse, yazar İttihad ve Terakkicilere fitne fesadı yakıştırmalarına rağmen; aynı İttihad ve Terakkicilerin Trablusgarp'ta ki mücadelesini yadsımakta ve üzerinde gerektiği kadar durmamaktadır. Enver Paşa'nın görüşlerine aynı sayfada yer verilmekle birlikte bölgedeki Senusi hareketinde bağımsızlık fikrini empoze eden, halkı teşkilatlandıran ve İtalyanların bu sayede kıyıda sıkışmasına neden olan İttihatçı, idealist ve vatanperver Türk subaylarının etkisi kısa paragraflarla geçiştirilmiştir. Oysaki bölgedeki insanlara direniş ruhunu kazandıran, Ömer Muhtar'ın mücadelesine köken teşkil eden bu vatansever tavır üzerinde daha fazla durulmalıydı. Bununla birlikte Yazarın açık anlaşılabilir bir dilinin olmasına rağmen, yer yer göze batan yazım yanlışları okuyucuyu sıkıkmaktadır.

Sonuçta; Ömer Muhtar hakkındaki bilgilerin kısıtlı olması, yazarı bu yönde ki boşluğu gidermesine neden olmuştur. Literatürdeki eksikliği böylece gidermeye çalışan yazar Türk insanının Ömer Muhtar konusunda ki bilgi dağarcığını zenginleştirmek istemektedir. Ülkemizde Ömer Muhtar'a ilişkin bakış açısını değerlendirdiğimizde bunun sadece çekilmiş bir sinema filminden edinilen bilgilerle kısıtlı bulunduğu görülecektir. Yazarın çabası bu yönden düşünüldüğünde, tarihi bilgiler çerçevesinden 20.

Yüzyıl da sömürü düzenlerine karşı girişilen mücadelelere gereken önemin verilmesi adına dikkate şayandır.

Karabekir'in Kavgası, İlk Defa Yayınlanan Belgelerle,

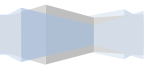
Cemil Koçak,

İstanbul, TİMAŞ Yayınları, 2016, 560 sayfa, ISBN:978-605-8-2293-9.

Ahmet Cengiz KARAGÖZ*

Yakın tarihimize yoğunlaşan Cemil Koçak'ın bu kitabı; önderlik, başarıyı sahiplenme, iktidarı elde geçirme ve muhafaza etme mücadeleleri, kısaca tek adamlık-milli şeflik stratejisi hakkında araştırma

* Avukat., Em. Sb., acengizkaragoz@gmail.com

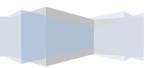
yapmak isteyenler için Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihimiz özelinde mükemmel bir kaynak niteliğini taşımaktadır. Yazar; temelde Nutuk'taki Milli Mücadele Tarihi'ne Kâzım Karabekir'in itirazının basın yolu ile alenileştiği 1933 yılındaki vakıaları konu etmişse de kitaptan azami verimi elde etmek isteyen okuyucular; 1900 yılı ile 1950 yılları arasındaki vakıaların sağlam bir kronolojisini ellerinde bulundurmalı, Nutuk ve Yapı Kredi Yayınlarından "Kâzım Karabekir, Günlükler (1906-1948) kitabı ile bunları karşılaştırmalıdır. Çekişme, rekabet-dayanışma/işbirliği iktidarlarını mukayese etmek isteyenler ise bu okumayı Prof. Dr. İlhami Durmuş'un Bilge Kağan Kök Tigin ve Bilge Tonyukuk kitabı ile birlikte yapmalıdırlar.

Kitap; giriş, Kâzım Karabekir'in hatıratına el konulmasından sonra Kâzım Karabekir-İsmet İnönü Mektuplaşmaları(1933/1934), Kâzım Karabekir Aleyhine Basın Kampanyası (1933), Sonuç ve Değerlendirmeler, Ekler, Kaynakça ve İndeks bölümlerinden oluşmaktadır. Ayrıntıları kolaylıkla hazmedecek genel bir fikri çerçeve çizebilmek amacıyla önce Giriş ve ardından Sonuç ve Değerlendirmeler ve daha sonra sırasıyla diğer bölümlerin okunmasını tavsiye edebilirim. Yazarın amacı; bu kavradaki haklı ve haksız pozisyonları yerli yerine koymaktır. Yazar bu amaca ulaşmak maksadıyla kendi ifadeleriyle; 1933 polemikinin ardındaki siyasi atmosferi teneffüs ettirmek için tarihsel bir arka fon, tarafların tezlerini doğrulamak ve yanlışlamak için dipnotlarını kullanmakta ve okuyucunun tartışmaya katılmasını, kendi kanaatini oluşturmasını sağlamak amacıyla da çok sayıda belge sunmaktadır. Bu hali ile kitap emekli ve zaman alıcı bir okumayı gerektirmekte, İttihat ve Terakki'nin kuruluşundan Kâzım Karabekir'in vefat tarihine kadar *halef ve selef devletlerimizin* örtüşen tarihinin kısmi bir tekrarına vesile olmaktadır.

Girişte yazar; kitaba temel teşkil eden makale, metin, konuşma, günlükler, notlara işaret ettikten sonra ana tema olan 1933 yılı *Kâzım Karabekir Paşa-Bütün Basın düellosunun* öncesindeki kısa tarihi süreç ve bu kavranın sebeplerine değinmekte, düelloda başrolde "Millici" müstear adı ile yazan Mahmut Soydan'ı tanıtmakta, tefrikasının özelliklerini ve 1933 polemikinin bu tefrikaya kazandırdığı boyutu dile getirilmektedir.

Kâzım Karabekir-İsmet İnönü mektuplaşmaları bölümüne gelince, okuyucular bu bölümde; başlığına aldanıp sadece Kâzım Karabekir Paşa'nın hatıratına el konulması ve imha edilmesinden sonra toplamı beş adet olan Paşa'nın Başvekil İsmet İnönü'ye yazdığı ve İsmet Paşa'nın cevapladığı konu ile ilgili mektuplarının ele alındığını düşünürlerse fena halde yanılırlar. Mektuplaşmaların; 1926 İzmir suikastı yargılamaları ardından 1927'de Nutuk ile gözden düşürülen Kâzım Karabekir Paşa ve arkadaşlarına CHP Siirt Milletvekili Mahmut Soydan'ın, namı diğer Millici'nin, başlattığı, yazarın tanımlarıyla "siyasi saldırıların" ya da "bir tarih tartışması görünümündeki bu siyasi polemik" arka planını oluşturduğu bir ortamda gerçekleştiğini hatırlatan yazar, bu bölümü başlığından umulmayan bir genişlikte ve ayrıntıda yazmıştır.

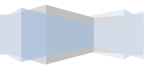
Yazara göre *Millicinin 100 yazıdan oluşan*, pek azı hariç Nutuk'un tekrarından ibaret *tefrikası*; Kâzım Karabekir Paşa'nın ilk defa kamuoyu önünde cevap hakkını kullanarak basını

hareketlendirmesi ve gündem yaratması ile sönüp gitmekten kurtulmuş, gayri faal gibi görünen, gerçekte içten içe kızışan bir volkana benzeyen **resmi tarih muhalefetini alenileştiren bir araca dönüşmüş**, buna karşılık bu tefrika aynı zamanda Gazi taraftarlarının **resmi tarihe dair savunma ve saldırı usul ve taktiklerini netleştirmiştir**. Yazar, günümüzde de geçerli olduğunu ileri sürdüğü bu usul ve taktiği bilahare **‘Nutuk’un mutlak doğru ve sorgulanamayan ölçü olarak kabulü’** şeklinde ifade edecektir. İşte bu siyasi polemik; Nutuk’un sorgulanmasına sonucunu doğurması muhtemel olan Kâzım Karabekir’in İstiklal Harbi’ne dair hatıralarının vaktinden önce neşrine, bu hatıráta ve orijinal vesikalarına İsmet İnönü Hükümetinin bilgisi haricinde el konulup, Hatırátın bütün nüshalarının yakılmasına ve nihayetinde Kâzım Karabekir Paşa-Başvekil İsmet İnönü arasındaki mektuplaşmalara sebep olacak olacaktır.

Mektuplar; **tarihi arka fonu ile hatıráat vukuatını**, kitabın çeşitli yerlerine serpiştirilmiş **İsmet İnönü-Kâzım Karabekir arkadaşlık geçmişini** ve Gazi’nin 17. Dipnotta işaret edilen **‘Gizli Pençe’sini** dikkate alarak kitap bitirdikten sonra dönemin yönetim tarzını, sonradan zuhur edecek Atatürk-İnönü ihtilafını anlamlandırmak için bir kez daha okunmalıdır. Diğerleri ile birlikte bu bölüm, İdeallerini gerçekleştirmek üzere yola çıkan Gazi İktidarı’nın; **üst düzey devlet hizmetlerinde zıt kardeş olan şahsi rekabet temelli hazır tehditleri**, tertipler ve/veya al gülüm ver gülüm uzlaşması ile **denetim altına almadıkça** kendisini huzur ve güven içerisinde hissedemediğini, buna karşılık muhaliflerinin de **tertíp endişesiyle nasıl zihni sükunetlerini kaybettiklerini ve denetim altına girdiklerini**, kısaca o döneme ait iktidar mücadelelerini zihninizde bir tiyatro gibi canlandıracaktır. Bu durumun Milli Şef döneminde de devam ettiğine, farklı olarak İsmet Paşa’nın sınırlarını çizdiği bir uzlaşma sonucu; siyasete giren eski paşalarda sükunetin sağlandığına, Atatürk ve Atatürk döneminin kamuoyunda açıkça tartışılmadığına, resmi tarihi değiştirme taleplerinin rafa kaldırıldığına, rejimde çatlağa sebep olacak davranışlardan özellikle kaçınıldığına, 1938-1950 yılları arasında Nutuk’un hiç bastırılmadığına ileriki yıllarda şahit olacağız. Şahsi düşüncemdir: askeri mücadelenin tamamlanmasını müteakip tarihi yapanların katıldığı, Türk Tarih Kurumu’nun çekirdeğini oluşturacak bir Milli Mücadele Tarihi Komisyonu kurulup tarafsız bir tarih yazılıysa belki bu çekişmeleri konuşmayacaktık. Günümüzdeki siyasi gelişmelerin de bu pencereden okunması gerektiğine inanıyorum.

Kitabın en geniş bölümü 65-462. Sayfaları arasındaki **‘Kâzım Karabekir Aleyhine Basın Kampanyası(1933)’**dir. Bu bölümde Giriş’in 10. Sayfadaki Kâzım Karabekir’e yöneltilen 15 itham irdelenmektedir. Yazar; bu ithamlara dair mektup-cevap ve bunlara iliştilen belgeleri okuyucuyla buluşturmakta, belgelere istinat eden müteakip değerlendirmeleri ve dip notları ile tarafsız bir kanaat edinilmesini sağlayan bir ortam sunmaktadır. Yazar; sık sık vakıaları tekrar etmektedir, bunun; okunması zaman alan, ayrıntıların işgali altındaki bir kitap için hatırlatıcı ve pekiştirici bir faydası olduğu kuşkusuzdur.

Burada belki okuyucunun aklına gelen ilk soru “*400 sayfalık bu bölümün tetkikinin faydası nedir?*” olacaktır. Bunun cevabı; yazarın yukarıdaki arz edilen amacında: *kavgadaki haklı ve haksız pozisyonları yerli yerine koyabilmek* ve yine yazarın düşüncesine göre öngörülmeven sonuçlara yol açan *tefrikanın; Milli Mücadele'nin resmi tarihinin yazımı üzerinde bıraktığı kalıcı etkilerini görebilmektir*. Esasen yazar bu bölümü kitabın ismindeki “kavga” teriminin içini doldurmaya hasretmiştir. Diğer muhteva bu kavganın ve gidişatının anlaşılması içindir. Böyle olmasa Kâzım Karabekir'in hayatındaki kavgasını bir biyografi şeklinde bütünü ile ele alırdı. Yazarın müktesebatı bunun için fevkalade yeterli idi, keşke öyle yapsaydı.. Yakın tarihimiz için bir ilki de başarmış olurdu...

Bu bölümün ancak sabırla okunabileceğini ifade edip, önemine binaen, ana temadan ayrılarak, birkaç hususa okuyucunun dikkatinin çekilmesi yerinde olacaktır. Sayfa 71'deki belge o devirde Yunanlıların Trakya'da milli menfaatlerini tahsil hususundaki uyanıklığını, S 73'deki belge bir Fransız Generalin örnek alınacak politik ve askeri yüksek liyakatini, 74-78. Sayfalarındaki belgeler de Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa'nın aynı konularda o derece liyakatsizliğini ders mahiyetinde ortaya koymaktadır. Şark Cephesinde Ermenilere karşı icra edilen taarruzi hareketin öncesinde ve sırasında Celalettin Arif Bey ve şürekasının *üst düzey devlet hizmetlerinde zıt kardeş olan şahsi rekabet temelli hazır tehditler* kapsamında incelenebilecek, milli mücadelenin hassas bir döneminde, Mustafa Kemal liderliğine karşı tezgahladığı *başarısız mini darbe*; milli birlik ve beraberliğe sarılmanın kıymetini, Kâzım Karabekir Paşa'nın aldanişını, Mustafa Kemal'in siyasi uyanıklılığının derecesini göstermek bakımından önemlidir. Yakın tarihimiz ve içinde bulunduğumuz dönem aldaniş örnekleri bakımından zengindir. Aldatıldığımız durumları dikkate alırsak; tarihi tecrübelerin, feraset ve basiretin gereğini hayatımızdan ne derece çıkardığımızı, rehabetin de o denli hayatımıza yapıştığını görürüz.

Sonuç ve Değerlendirmeler bölümüne gelince yazar; bu bölümde, Milli Mücadele boyunca ve Türk İnkılaplarının hayata geçirildiği dönemde *hareketsiz ve talepsiz kalan Kâzım Karabekir Paşa'dan misaller* vererek sonuçta *paşanın politikadan hemen hemen hiç anlamadığı* kanısına varmaktadır. Şahsen okuduklarımdan ben de aynı ve fakat biraz farklı bir kanaat edindim: Kâzım Karabekir Paşa; tipik bir kuramcı, düşünüyor, yazıyor, akıl veriyor ve fakat askerlik hariç, cari siyasette; arzulu ve liyakatli muadilinin lehine feragatle, eylemsizliği tercih edip, bekleyip görüyor, eylem adamı olmak, bulaşmak, didişmek istemiyor. Siyasi hayatın yükünün ağırlığını bilip onu taşıma gücünü kendinde bulan bir dev olmak meselesinin ikinci bölümünde bir zafiyeti var gibidir. Kanımca bu zafiyeti; kadro kurma, muhalif kadroları saf dışı edebilme veya denetim altında tutabilme derinliği ve iletişim gücü eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'nı yürütmede İsmet İnönü olmasaydı altından zor kalkacağını itiraf etmesi buna işaret etmektedir. Paşa satranççidir, bir düşman bir dost mücadelesinde başarılıdır. Gazi pokercidir, insan sarrafıdır... Günümüzün muhaliflerinin durumu ise daha da acıdır: çünkü *sorumluluk üstlenme ürküntüsü* içerisinde ‘yaz,

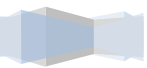
çiz, konuş, yürütmeye talip oluyor gibi görün, muhalefette kalmanın huzurunu yaşa” prensibini takip ediyorlar...

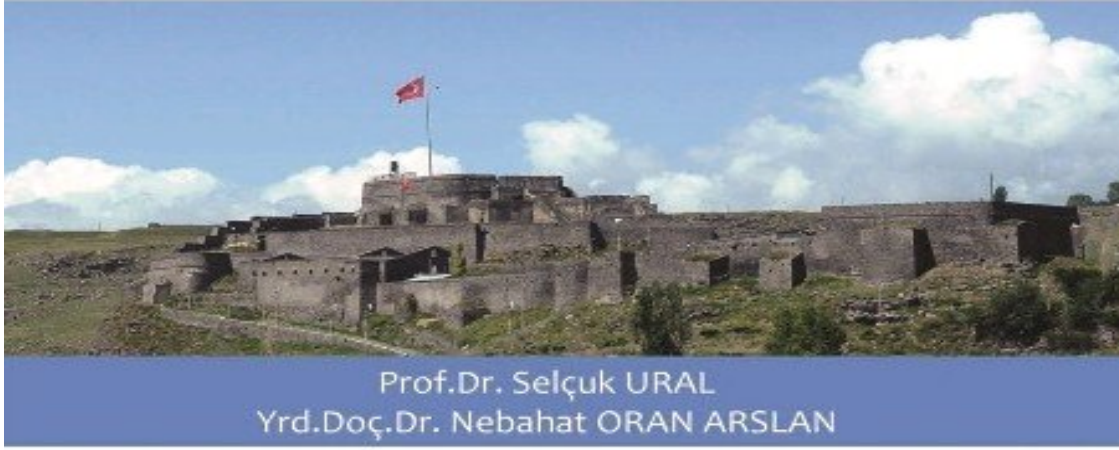
Yazar yine bu bölümde 1933 yılındaki siyasi polemğin halk üzerinde etkilerini ölçmek üzere yapılan resmi araştırma ve soruşturmalara genişçe bir yer vermektedir. Özetle; muhaliflerin tedirginlikle cevap verdikleri ya da cevaplamaktan kaçındıkları bu kamuoyu yoklamalarında; **Kâzım Karabekir’in zamansız ve yersiz olarak polemğe girdiği** kanaatinin yaygın olduğu, tefrikanın bitişi ile de konunun gündemden düştüğü, polemğin halk üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmaktadır.

Kitabın sonuna geldik. Burada şu sorunun akla gelmesi mukadderdir. Resmi tarih; muhalif hatıratlarına göre yeniden yazıldı mı? Yazarın cevabı kitabın 507. Sayfasındadır. Hayır! Ancak yazar; Kâzım Karabekir ve diğer paşaların anılarıyla, resmi tarihte, farkında oldukları önemli bir gedik açtıkları, resmi tarihin güncellenmesini ise zaman bıraktıkları düşüncesindedir. Bu sayfa ve son sayfa; Kâzım Karabekir Paşa’nın ölümü üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün arkadaşının arkasından ailesine ve kamuoyuna açıkladığı, bu düşüncelyi doğrular nitelikteki samimi duygularına ve hakikatlere yer vererek ana konuyu tamamlamaktadır.

Ekler; kitabın genelini tamamlayıcı, ilgi çekici bilgi ve görüşleri ihtiva ediyor diyebilirim. Zevkle ve kısa sürede okunacaktır. Eklerde dikkatinizi çekmek istediğim husus ise üzerinde uzunca durulan günlük ve anı izahı ve mukayesesidir. **Yazar; günlüklere dayanan anıların üstünlüğüne dikkat çeker gibidir.** Kâzım Karabekir Paşa hem nerdeyse kesintisiz günlük tutmuş ve hem de bu günlüklerden de istifade ederek anılarını yazmıştır. Eylem adamı olan Gazi’nin ise elimizde 7 Kasım – 24 Aralık 1916 dönemine ait bir günlüğü ve 1927’de meclise okuduğu bir Nutuk’u vardır. İkinci cümledeki varsayıma göre bir değerlendirme yapılırsa **‘Nutuk’un mutlak doğru ve sorgulanamayan ölçü olarak kabulü’** güçleşmeyecek midir? Cevabını siz verin...

Sonuç olarak; denilebilir ki bu kitapta önceki yayınlardan farklı olarak günümüzde ulaşılabilen verilerle 1933 polemğinin analizini yapan yazar, **‘bilemiyoruz, bilmemiz de mümkün değil’ ‘henüz araştırmacılara açılmamıştır’** kayıtlarını koyduğu konular haricinde taahhüdüne uygun olarak bu polemği; tarafların güçlü ve zayıf tezlerini gözler önüne sererek, tarafsız, tarih ilminin usulüne uygun ve yine kendi ifadesiyle tüketici biçimde sunulabilmiştir.

Prof.Dr. Selçuk URAL
Yrd.Doç.Dr. Nebahat ORAN ARSLAN

CUMHURİYET DEVRİ KARS TARİHİ 1923-1950

Cumhuriyet Devri Kars Tarihi 1923-1950

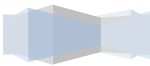
Selçuk Ural, Nebahat Oran Arslan,

Erzurum, Kişisel Yayınlar, 2016, 374 sayfa, ISBN: 6056241314

Salih Başkutlu*

74

* Munzur Üniversitesi, Araştırma Görevlisi, salihbaskutlu@hotmail.com.

Yakın geçmişte görülen iki gelişme şehir tarihinin önemini artırmıştır: Birisi son yüzyılda şehirlere doğru gerçekleşen büyük akım, diğeri de “aşağıdan yukarıya” tarih yaklaşımına veya sosyal tarih çalışmalarına yapılan vurgu. Şehir çalışmalarının tarihi seyrine baktığımızda, ilk dönemlerde, şehirleşme ve sorunları öncelikli konular olarak çalışılmış, özellikle 1960’lardan sonraki dönemde ise şehirlerin tarihi verimli bir çalışma alanı haline gelmiştir.¹

Şehirlerin tarihinin yazılması çok eski dönemlere kadar götürülebilirse de bağımsız bir disiplin olarak şehir tarihi yazımı çok geriye gitmez. Coğrafi keşifler ve aydınlanma düşüncesinin bir izdüşümü olarak 18. ve 19. yüzyıllarda kendisini açıkça gösteren siyasi, iktisadi ve sosyal dönüşümler şehirleri de hareketlendirmiştir. Hatta bu dönüşümlerin meydana geldiği mekanlar olarak şehirler olağanüstü önem kazanmıştır. 1800’lerden 1900’lara kadar şehir nüfusu oranının yaklaşık 10-15 kat artması ve günümüz dünyasında artık nüfusun çoğunluğunun şehirlerde yaşıyor olması gerçeği, sözünü ettiğimiz olağanüstülüğün göstergelerinden sadece biri sayılmalıdır. Bu açıdan şehir tarihinin tanımı yapılırken belki en önemli unsur diğer disiplinlerle ilişkisidir. Günümüzde yaygın olan disiplinlerarası yaklaşım anlayışından farklı olarak 1960’larda, disiplinlerin sınırları katı bir şekilde çizilmiştir. Yani şehir tarihi, kendi başına bir disiplin olmaktan öte, kültür çalışmaları ile birlikte farklı disiplinleri buluşturan bir alan olarak görülmüştür.²

Türkiye’deki şehir tarihi çalışmalarına baktığımızda Osmanlı dönemi şehirleri ile ilgili çalışmaların ön planda olduğu görülmektedir. Cumhuriyet dönemi şehirleri hakkında yapılan çalışmalar nispeten azdır. Osmanlı ve öncesinin şehirleri hakkındaki çalışmalara özellikle üniversitelerin tarih bölümlerinde ağırlık verildiği görülür. Cumhuriyet dönemi şehirleri ile ilgili ise, tek tek şehirlerin tarihleri yerine, çeşitli sosyal bilim dallarında, mahalli idarelerde ve şehircilik-planlama bölümlerinde yapılan, genel olarak şehirleşme ve sonuçları eksenli çalışmalar daha fazla göze çarpmaktadır.³

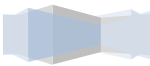
Türkiye’deki şehir tarihi çalışmalarında Osmanlı öncesi döneme ilişkin çalışmalar arttıkça Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde var olan şehirlere bu dönemlerin etkisi daha belirgin bir şekilde ortaya konabilecektir. Benzer şekilde Osmanlı dönemi şehirleri ile ilgili çalışmalar detaylandırılıp derinleştikçe cumhuriyet döneminde görülen şehirleşme ve şehir sorunlarına yaklaşımlar da tarihi derinlik kazanarak daha yerel hale gelecektir.⁴

¹ “Sunuş”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(6), 2005, s. 6.

² Yunus Uğur, “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar”, *TALİD*, 3(6), 2005, s. 9-10.

³ *A.g.m.*, s. 16.

⁴ *A.g.m.*, s. 23.

Şehir tarihi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi şehirleri, birbiriyle ilişkili unsurlara sahip olarak canlı ve bütüncül bir şekilde çalışmak için tarihçilere ciddi bir imkan tanımaktadır. Birazdan bahsi geçecek, son dönemdekine benzer çalışmalar da yakın gelecekte, şehir tarihinin verdiği bu imkan ile genel olarak Türk-İslam tarihine büyük katkı sağlayacaktır.

Bu bilgiler ışığında, yerel tarihçilik kapsamında yeni çıkan bir çalışmayı inceleyeceğiz: Cumhuriyet Devri Kars Tarihi 1923-1950. Yüzyıllar boyunca bölgede bulunan seyyah, misyoner, yazar, diplomat ve bilim adamları Kars konusunda değişik dillerde bize çok değerli ve zengin bir literatür bırakmışlardır. Geçmişte kağıt üzerinde kalan bu Kars'tan günümüz Kars'ı pek haberdar değildir. Geçmişle, tarihle ne yazık ki ciddi temaslar kurulamamıştır. Zaten yerel tarihin önemi henüz Türkiye'de yeterince kavranmış değildir.

Bu çalışma her şeyden önce bir Kars tarih yazımına katkıda bulunacağı benziyor. Çünkü Kars tarihi henüz bütünüyle yazılmış değil. Erken Cumhuriyet devrinde Kars'ın öyküsü ilk kez bu kadar detaylı halde bu çalışma ile yazılı hale getirilmiş. Gelecek kuşaklar Kars mozağının bu yakın tarihli rengini böylece daha iyi görmüş olacaklar. Kars yöresinde söylenen sözlü halk edebiyatının eski parçalarından birisinde böyle bir çalışmanın ne denli önemli olduğunu haykırır cinstendir:

Kars'a yaz

Hava bulut Kars ayaz

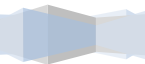
Gurbet elde hastayım

Katip derdim Kars'a yaz.⁵

Kars tarihi yazımı da, bu parçada dile getirildiği gibi böyle zor bir süreçten geçiyor diyebiliriz. Bu folklor parçası, Kars gibi tarihleri pek az yazılan yerelin bir yakarışını andırıyor. Parçada unutulmuşluğun yarattığı bir ruh haline rastlıyoruz. Bu folklor parçasının yarattığı çağrışımları, anımsatmaları, Kars tarihi yazımının sorunları ve günümüzdeki durumunu dile getiriyor.

“Kars'ın kaderi Cumhuriyet ile birlikte değişmeye başlamış ve şehir bir yandan Türk-İslam kimliğini yeniden inşa etmeye, diğer yandan modernleşme mücadelesi içine girmiştir (...) Devletin imkanları ve kadroları göz önüne alındığında Ankara merkezli değişim ve gelişimden hak ettiği payı aldığı söylenemez. Yatırımların niteliği ve niceliği vilayetin ihtiyaçlarını

⁵ Metin Turan, **Kars Halk Edebiyatı**, YKY, 2007, s. 359.

karşılarmaktan hep uzak kalmıştır. Bunun doğal sonucu olarak nüfus, eğitim, kültür ve iktisadi hayatta yarı kapalı bir toplum olarak bugünlere gelmiştir. (Kitabın önsözünden)”

Kitapta, Kars somutunda veya örneğinde Kars çevresindeki çok kültürlülük olgusu da tanıtılıyor. Kars kültürlerinin karşılıklı etkileşimine kitapta geniş yer ayrılmış. Kitabın birçok bölümünde bu görülüyor. Kitabın üst başlığı bu çalışmanın içeriğini zaten net bir biçimde ortaya seriyor. Özellikle 1877-1917 yılları arasında Rus işgaliyle yaşanan 40 yıllık uzun kopuş döneminde Kars'a yerleştirilen farklı gruplar ve kültürlerin yarattığı kültürel hareketlilik ve renklilik kitapta ön plana çıkarılmıştır. Bu çalışmada belki de eskilerin Kars'ını yaşayarak günümüz Kars'ını daha iyi tanıyabileceğiz ve Kars'ın sorunlarına çözüm üretebileceğiz. Türkiye'nin başka hiçbir yerinde Kars'ta olduğu kadar değişik kültürün bir arada yaşadığı görülmemiştir. Bu durum Kars'ın zengin tarihsel gerçekliğini kanıtıyor. Çalışma da görüleceği üzere Kars vilayetinde çok sayıda dili konuşan topluluk yaşamış, aralarında kültürel etkileşim ortamı doğmuştur. Kars'ın bu eski kültürel mirasından, birlikte yaşama kültüründen ve tarihi tecrübesinden çıkaracağımız önemli dersler bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Kars üzerindeki Türk-İslam tesirini gösteren topografik, mimari ve toplumsal ortak öğeler ile birlikte erken modern döneme ait veya her coğrafyanın geçmişinden gelen özellikler de izlenebilmektedir.

Kitabın üzerinde durduğu ve açıklığa kavuşturmaya çalıştığı diğer bir önemli konu Kars'ın yakın tarihiyle özdeş hale gelen muhacirler meselesidir. Kars'ın coğrafi ve siyasi konumundan ötürü özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda Kafkasya'da Osmanlılar ve Ruslar arasında yaşanan savaşlarda ciddi nüfus hareketlilikleri söz konusuydu. Etno-dinsel bir yapıda olan bu hareketlenmeler bölgenin sosyolojisini derinden etkiliyordu. Kitap, cumhuriyetle birlikte yeni bir kimlik inşasına girişilen Kars'ta, yaşanmışlıklar üzerinden, muhacirlik olgusunu detaylı bir analize tabi tutuyor.

“İnsan hayatının zor, izleri silinmeyen hatıraları arasında göçmen olmak keyfiyeti elbette mühim bir yer işgal eder. Gideceğin yer cennet dahi olsa terk olunan yuvanın yokluğunu bir müddet için duymamak kabil değil ve tamamen psikolojik bir hadisedir. (Kitaptan s. 70-71)”

Bu çalışmanın daha önce Kars tarihi üzerine yapılan çalışmalara oranla getirdiği yenilik, tarihi kaynakların çeşitleri ile ilgilidir. Kaynakların kullanımı noktasında metinlerin analizi ve kaynakların mukayeseli kullanımı açısından akademik bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Oysaki daha önce ki çalışmaların konuya yaklaşımları tematik veya analitik olmaktan ziyade tasviri olmuştur. Belirli bir kaynağa dayanarak, bu kaynaktaki bilgiler çerçevesinde Kars şehir

tarihi monografileri yazılmıştır. Hatta şehir tarihi olarak hazırlanan çoğu çalışmanın içindekiler bölümü, bu sebeple olsa gerek, şehrin iktisadi, siyasi, sosyal tarihi gibi klişeleşmiş başlıklar içerir. Bu çalışma da ise şehrin ne olduğu, unsurları, Kars'ın bölge ile ilişki ve etkileşim, şehrin genel siyasi ve iktisadi sistem içerisindeki yeri gibi sorular bu çalışma da cevap bulmaktadır.

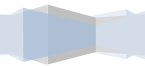
Deyim yerindeyse bu çalışma, Türk-İslam şehri gibi bir kavramsallaştırma ekseninde şekillenirken bir yandan Kars şehrini çok daha geniş ilişkiler ağı içerisinde değerlendirmiş, diğer yandan da oldukça farklı teori ve yaklaşımları daha analitik olarak kullanmışlardır. Üstelik bunu yaparken tarihi kaynakları metinsel bir analize tabi tutup daha etraflı okuyabilmişlerdir.

Çalışmada, hem disiplinler arası yaklaşımı iyi dengelemiş, hem de şehrin farklı unsurları, yani kurumlar, gündelik hayat, topografya ve fiziki yapılar birbiriyle ilişkili olarak bütüncül bir şekilde ele alınmış. Yani çalışma Kars'ın çeşitli yönlerini ele alan birçok bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmada sosyal, iktisadi ve siyasi tarih, antropoloji, etnografi, demografi, sosyoloji gibi birçok bilim dalının konuları, kaynak ve yaklaşımları bütün bir şehri anlamak için beraber kullanılmış.

Çalışma, makro öğelerden yola çıkarak şehrin iktisadi ve sosyal sistemini bir bütün halinde analiz etmeye çalışmaktadır. Kullandıkları dil ve kurgu da şehir hayatını ve canlılığını daha esnek bir şekilde ortaya koymaktadır. Gerçi çalışma da temelde sosyo-politik konularla ilgilenmektedir, ancak iktisadi faktörlerle şehrin diğer unsurları birbiriyle iyi bir şekilde entegre edilerek anlatılmaktadır. Kullandıkları kaynakların –arşiv belgeleri, dönemin basını, hatıratlar, mektup ve notlar- ve metinlerin analizinde gösterdikleri hassasiyetin, ele aldıkları Kars şehrinin tarihini bu şekilde yazmalarında şüphesiz büyük payı vardır.

“Brest-Litovsk’un 4. Maddesi Rus ordusunun Elviye-i Selase’yi tahliye ve ahaliye kendi kaderini belirleme hakkı tanıyordu. Rusya tahliye esnasında Vilayet-i Şarkiye ve Elviye-i Selase’de asayişî temin edemeyince Türk ordusu 12 Şubat 1918’de harekate başlayarak Erzincan, Erzurum ve Bayburt’u kurtaran Türk ordusu, Elviye-i Selase’ye girmeye hazırlanırken Büyük Ermenistan Projesi’ne de kesin bir darbe indirmiş oldu. (Kitaptan s. 209)”

Her çalışmada olduğu gibi bu kitabın da bazı eksiklikleri zamanla fark edilecektir. Umarım okuyucu yapıcı eleştirileriyle, düşünce ve bilgileriyle bu boşluğu dolduracaktır. Kısacası bu kitapta Kars'ın başka bir çehresini, tarihini bulacaksınız. Umarım yararlı olur.

tarih

JOHN LEWIS GADDIS

Soğuk Savaş

Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar,
Gerçek

Ceviren: Dilek Cenkçiler

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek

John Lewis Gaddis, Çev. Dilek Cenkçiler.

İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015, 281s., ISBN:9789750815195.

Hümeyra TÜFEKÇİ*

Yapı Kredi Yayınları'ndan 2. baskısını 2015 Mayıs'ında yapmış olan Soğuk Savaş isimli kitap, alanında uzman olan John Lewis Gaddis tarafından yazılmıştır. Gaddis, Yale Üniversitesi'nde Soğuk Savaş üzerine ders vermekte ve bu konuyla ilgili pek çok akademik yayını bulunmaktadır. Kitap 1947-1991 yılları arasında yaşanan ve tüm dünyayı etkisi, korkusu altına alan ABD liderliğinde Batı Bloğu ülkeleri ve SSCB liderliğindeki Doğu Bloğu ülkelerinin sıcak savaşa dönüşmeden biten uzun süreli

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, İstanbul, humeyratufekci@yahoo.com

psikolojik, siyasi, ideolojik ve ekonomik kışkırtmalar ve tehditlerin yaşandığı bu dönemi konu almaktadır. Eser, giriş bölümünü dönemin siyasi ve tarihsel analizini yaparak, bu meseleyi hiç bilmeyen okurların dahi kafasında bir olgu oluşturarak başlıyor. 2. Dünya Savaşı'nın ardından gelen trajedilerin, endişe ve beklentilerin toplum üzerinden yorumlanmasını, George Orwell imzasıyla yazan, Eric Blair isimli 43 yaşındaki bir İngiliz'in, İskoç Adası'nda ölmek için insanlardan uzakta kiraladığı evinde kaleme aldığı bir kitabıyla giriş kısmını oluşturuyor. Bu kitap çok büyük takdir ve yankı uyandırmış olan 1984'tü elbette. Giriş kısmı dahi okuyucuyu kitabın ilk sayfasında endişe verici bir meraka sürüklemeye yeterlidir. Blair, aile problemlerinin dışında, dünya ve ülkesi için büyük kaygılar duyarak ayrılıyor evinden. Savaş aslında getirmesi gereken güven ortamını ve özgürlüğü getirememiş, insan yaşamı devamlılığı için teminat altına alınamamıştı. Bu endişelerin, 1984'ün yazarı üzerinden kaleme alınarak anlatılması özellikle o günün toplumları açısından son derece anlaşılabilir kaygıları öne sermektedir. Birinci bölüm olan Korkunun Dönüşü ilk sayfasında, ABD ve SSCB'nin askerler arasındaki anlayışına dair çok anlamı bir alıntılama yapıyor;

“Sahile çıkmalarını bekledik. Yüzlerini görebiliyorduk. Sıradan insanlar gibi görünüyorlardı. Farklı bir şeyler hayal etmiştik. E, onlar Amerikalıydı!”

Liubova Kozinçenka

Kızıl Ordu, 58. Piyade Bölüğü

“Sanırım Ruslardan ne bekleyeceğimizi bilmiyorduk, ama onlara baktığımızda ve onları incelediğimizde ayırt edemiyordunuz, yani, onlara Amerikan üniforması giydirseydiniz Amerikalı olabilirdi!”

Al Branson

Amerikan Ordusu, 69. Piyade Bölüğü

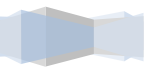
Tüm bunlar gergin ve endişe verici bir ortamın insani yönlerini çok güzel yansıtmaktadır. Her iki tarafta çıkarlarını muhafaza etmeye çalışırken ortak endişe ve merak taşımıştır. İlerleyen zamanlarda bu durum pek çok ülke ve özellikle bu iki Süper Güç açısından daha değişik yaklaşımları mecburi olarak beraberinde getirecekti. Savaş şimdiye kadar görülmemiş çok büyük sorunlar meydana getirebilir ve bunlar insanlık açısından telafi edilemez yaralar açabilirdi. *“Bütün soruların yanıtı hemen hemen aynı: Savaş, asıl üyeleri zaten birbirleriyle –askeri anlamda olamasa bile, ideolojik ve jeopolitik olarak- savaş halinde olan koalisyon tarafından kazanılmıştı. 1945 yılının baharında İttifakın zaferleri ne olursa olsun, başarısı her zaman, birbiriyle uyumsuz sistemlerin uyumlu hedefler izlemesine bağlı olmuştu. Trajedi şuydu: Zafer, savaşı kazananların ya da savaşarak elde etmeyi umdukları şeylerin çoğundan vazgeçmelerini gerektirecekti.”* (s.16)

Kitaptan yaptığım bu alıntı aslında her şeyi çok net bir şekilde göz önüne sermeye yetiyor. Soğuk Savaş eğer sıcak bir savaş halini alsaydı, beraberinde ABD açısından bir zafer getirebilecek gibi gözüküyordu. Bu durum kazanılan idealler uğruna yok olan uluslar ve insanlar anlamına gelecek ve belki de çok büyük nükleer felaketleri de kaçınılmaz olarak beraberinde getirecekti. Birbiriyle tamamen uyumsuz sistemlerin var olma çabaları her ne olursa olsun, savaş amacını tamamen ortadan kaldıracak kadar tehlikeli olacaktı.

Nihayetinde Amerikalılar atom bombasını, Alman Nazilerin üzerinde kullanmak üzere icat ettiler ancak buna gerek kalmadan Almanlar teslim oldu. İlk deneme New Mexico Çölü'nde başarılı bir şekilde denendi. Stalin ise bunu bilmezlikten gelmeyi tercih ederek sessiz kaldı. Bu sebeple Truman, kendisine Postdam Konferansı¹ sırasında haberi verdiğinde şaşırmamıştı. Sessizliğini ise, Amerika bombayı Japonların üzerinde denediğinde sert bir dille bozacaktı: *“Çölde yapılan deneme ayrı bir meseleydi; gerçek silahın kullanılması apayrı bir mesele. ‘Savaş barbarlık, ama Atom bombası kullanmak süper barbarlık,’ diye şikâyet etti Stalin, Hiroşima’nın nasıl tahrip olduğunu öğrendikten sonra. Amerikalıların buluşu, dökülen kanın kazanılan etkiye eşit olması konusundaki ısrarına aykırıydı: Birleşik Devletler bir anda savaş alanında ordu konuşlandırmaya gerektirmeyen bir askeri güç elde etmişti. Beyinler –ve bunların üretebildiği askeri teknoloji- de artık aynı derecede önemliydi. ‘Hiroşima bütün dünyayı sarstı,’ diyordu Stalin bilginlerine, arayış kapatmak için acil bir Sovyet programı başlatma yetkisi verirken. ‘Denge alt üst oldu... Buna izin verilemez” (s.32)*

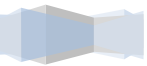
Netice itibariyle dünya ülkeleri yeni bir tehlikeli denge yarışına sürüklendiler. Sovyetler ve Stalin alt üst olan bu dengeyi kendi atom bombalarını icat etmekte buldular ve Soğuk Savaş yeni bir boyut kazandı. Çok büyük ihtimalle bu durum göze korkunç görünse de denge bu şekilde sağlandı. ABD elindeki bu gücü kendi tekelinde tutmayı başarabilseydi muhtemelen sosyalist ülkelerin başına Hiroşima’da yaşanan felaket gelebilirdi. ABD dünyanın tek süper gücü haline çok büyük bedeller ödeyerek ve ödeterek dönüşebilirdi. Bu iki devletin elindeki büyük silahlar birbirlerini sınırlandırmalarına sebep olmuştur. Kitap bu dönem içerisinde gerçekleşen tartışmaları, endişeleri ve yalanları detaylı bir şekilde göz önüne sunuyor. *“Bu çatışmalara ve aradaki tüm anlaşmazlıklara neden olan şiddet eğilimi, Thukydides’in tahmin ettiği gibi, ‘insan doğası bu şekilde olduğundan,’ hemen hemen aynı kalmıştır. Ardaki fark ölü sayısını şişiren silahlardaki ‘gelişmeler’dir.” (s.54)* Nükleer silahlarının insanları öldürmek amacıyla kullanılması emrini veren ilk kişi olan Harry S. Truman, *“hayatının geri kalanında uykularının hiç kaçmadığı iddia etti, ama davranışları aksini söylüyor. Bombanın New Mexico çölünde ilk denendiği gün, kendisine söyle bir not yazmıştı: ‘Makineler ahlakın birkaç yüzyıl ilerisinde ve ahlak onlara yetiştiğinde belki de artık hiçbirine gerek kalmayacak’ Bir yıl sonra kaygılarını daha geniş bağlamda belirtti: ‘İnsan denen hayvan ve onun duyguları çağdan çağa fazla değişmemektedir. Artık değişmeli, yoksa mutlak ve tam bir yıkımla karşı karşıya kalacak ve*

¹ Nazi Almanya'nın çöküşünden sonra, Big Three (Üç Büyük)'nin katıldığı konferans. Konferans Berlin'in Güneybatısı'nda Cecilienhof Sarayı'nda gerçekleşmiştir.

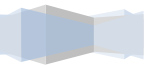

belki de ondan sonra böcek çağı veya atmosfersiz bir gezegen gelecek. Bu korkunç bir şey' demişti bir grup danışmana 1948 yılında” (s.55) Daha kitabın ilk sayfalarında bu alıntılar ve yorumlarla karşı karşıya kalan okurun kafasında savaşa, siyasete ve onun etiğine dair olguları sağlam temellerle oturtmaya başarıyor Gaddis. Verilen siyasi kararların çok karmaşık ve vicdani sorumluklar yüklediğinin bilinçli bir anlatımına tanık oluyoruz. Kitap son sayfalarına yaklaşırken okuyucusunun kafasında pek çok sorunun cevabını her iki süper güç açısından vermeyi başarıyor. Dayanak olarak aldığımız pek çok beklentinin ve ideolojinin, insanlığın önüne geçmemesi gerektiğinin örneklerini her şeye rağmen nükleer silahlanmayla beraber öğrenmiş olduğumuz gerçeğinin bir kez daha farkına varıyoruz. 1953’de Stalin’in ölümü ve ardından Temmuz ayında Kore’de yapılan ateşkes ve beraberinde Varşova Paktı’nın kurulmasıyla havada bir yumuşama oldu. Berlin Duvarı’nın yıkılması komünizmin çöküşünü ve beraberinde Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla, Soğuk Savaşı sonlandırdı. “SOĞUK SAVAŞ böylece, başladığından çok daha ani bir şekilde sona erdi. Gorbaçov’un Malta’da Bush’a söylediği gibi, bunu gerçekleştirenler, ‘sıradan insanlar’dı: Dikenli tellerinin gereksiz olduğuna karar veren ve sonra otuz bir yıldır ölü olan adamın cenaze törenine akın eden Macarlar; Dayanışmayı iktidara getirerek onu şaşkırtan Polonyalılar; Macaristan’da tatil yapan, Prag’da elçiliğin çitlerine tırmanan, Honecker’i kendi geçit töreninde küçük düşüren, Leipzig’de polisi ateş açmamaya ikna eden ve sonunda, bir duvarı yıkıp bir ülkeyi bileştirecek bir kapıyı açan Doğu Almanlar. Şaşkıran, korkan, heyecanlanan, cesaretlenen, ne yapacağını şaşkıran, olanlardan hiçbir şey anlamayan liderler, inisiyatifini tekrar ele almaya çalıştılar, ama sadece eskiden inanılmaz olanın, şimdi kaçınılmaz olduğunu kabullenerek bunu yapabileceklerini anladılar. Bu yolu izlemeyenler, Honecker gibi görevden alındılar ya da Deng gibi küfürler işittiler veya Çavuşesku gibi öldürüldüler. Kendi ülkesinde reddedilip dışarıda saygı gören Gorbaçov, kendisini bir sivil toplum kuruluşu kurarak teselli etti.” (s.223) Kitap son bölümlerine geldiğinde genel bir değerlendirmeye gidiyor. Soğuk Savaş’ı, Sovyetler açısından temellendiren komünizm fikrinin gerçekleştirmek istediği, kapitalizm açısından yorumlamaya tabi tutuluyor. Soğuk Savaş’ın ne getirdiği ya da ne getiremediği tartışmalı bir konudur ama devletler adına bu stratejiler üzerinden yorumlamalar yapılabilir. “O halde Soğuk Savaş, son beş yüzyılda, ‘güç’ün tanımlayıcı özelliklerinden biri olan ordunun, artık öyle olmadığı nokta olarak hatırlanabilir. Ne de olsa Sovyetler Birliği, askeri gücü, hattat nükleer kapasitesi yerindeyken çökmüştü. Teknolojinin ilerlemesi, ideolojiyi aşan bir dikkat kültürüyle birlikte, 1945 ile 1991 yılları arasında gücün değişmesine neden oldu: Soğuk Savaş sona erdiğinde, artık savaşıma kapasitesi, uluslararası sistemde devletlerin etkisini, hatta varlıklarını garanti etmiyordu” (s.226) Soğuk Savaş üzerine yapılabilecek en doğru ve açık tespitlerdir bunlar. Komünizm kitapta da belirtildiği gibi çöküşünü, sadece ekonomik nedenler değil, siyasi ve sosyal adalet getirememesi gibi nedenlerde hazırlamıştır. Sovyetler, bu yorumu yapmak ne kadar doğru bilemesem de, kapitalist bir silah üreticisi haline dönüşmüşler ya da dönüşmek zorunda kalmışlardır. Bu durumda komünizm kendine Soğuk Savaş içerisinde haklılık bulamayacak hale gelmiştir. Kitap, kısım kısım örneklerle de desteklediğim üzere, insanı okuduğu bu konu ve dönem hakkında çokça düşündürmeyi başarıyor. İyi bir çalışmanın

ürünü, akademik bir kaynak olarak güzel ve net değerlendirmeler ile birlikte her okura hitap edebilecek şekilde karşımızda bulunmakta. İnsana neyin değerli olduğunu sorgulatmayı ve ne için yaşamamız gerektiğini hatırlatıyor.

KİTAP İNCELEMELERİ/REVIEW ESSAYS

GESCHICHTSWISSENSCHAFT

Ali Pascha – Europas vergessener Staatsmann
Marz

Ali Pascha – Europas vergessener Staatsmann

Rasim Marz

F

Frank & Timme

Verlag für wissenschaftliche Literatur

Avrupa'nın Unutulmuş Devlet Adamı Âli Paşa (Ali Pascha – Europas vergessener Staatsmann)

Rasim Marz

Frank & Timme Verlag für wissenschaftliche Literatur, Berlin 2016, 262 sayfa, ISBN: 978-3732902477

Mustafa GENÇER *

85

Osmanlı Devletinin Tanzimat Döneminde büyük Devlet adamlarından olan Mustafa Reşid

* Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi., mustafagencer1@hotmail.com

Tarih Kritik, (3) 4, History Critique | Ekim/October 2017

Paşa (1800-1858), Keçecizade Fuad Paşa (1814-1869) ve Mehmed Emin Âli Paşa (1815-1871) Padişah Abdülaziz yönetimini önemli ölçüde etkilemişlerdir. Bu çalışma sözkonusu üç devlet adamından Âli Paşa hakkında yayınlanan biyografi çalışmasını değerlendirmektedir.

Köln'de yaşamakta olan “alaylı” Osmanlı Tarihçisi Rasim Marz, Avrupa'nın unutulmuş Devlet Adamı Mehmed Emin Âli Paşa (1815-1871) başlıklı çalışmasında Onun biyografisi çerçevesinde dönemin olaylarını, Avrupa diplomasisini, Osmanlı-Avrupa ilişkilerini ele almaktadır¹.

Tanıtım ve kitap incelemesi yapılan bu eser 2016 yılında Almanca yayınlanmış ve henüz Türkçe'ye çevrilmemiştir. Geç Osmanlı Tarihi hakkındaki bu değerli eserin Türkçe okuruna ulaşması adına içerik analizi ile kabaca özeti de verilmektedir.

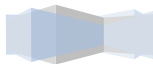
Çalışma kaynak durumu itibarıyla İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)'ndeki Hariciye Nezareti ve Siyasi Kalem Begeleri, Londra'daki İngiliz Milli Arşivi, Viyana'daki Avusturya Saray, Hanedan ve Devlet Arşivi ile Paris Milli Arşivinin değişik fonları ile Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca literatür verilerine dayanmaktadır.

Hayatı boyunca yedi kez Hariciye Nazırlığı ve beş kez Sadrazamlık görevini yürüten Mehmed Emin Âli Paşa, 19. Yüzyılda Osmanlı Devletinin kaderi için çok önemli bir karakterdir. İmparatorluğu Büyük Güçlerin müdahalelerinden korumasının yanısıra, Rusya'yı Boğazlardan uzak tutmuş ve ülkesini modern çağa uyarlamıştır. Onun 1871'deki ölümü ile Osmanlı Devleti onyıllar süren İsyân ve Savaşlar ile karşı karşıya kalmıştır.

Âli Paşa'nın biyografi çalışmasında 19. Yüzyıl Avrupa Diplomasisinin Balkan ve Şark Meselesi karşısındaki tutumunu yeniden değerlendirilmektedir. Alman Şarkiyatçı *Wolfgang Günter Lerch*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” Gazetesinin (F.A.Z.) 2 Ağustos 2016 tarihli nüshasındaki değerlendirmesinde okurlarına kitabın „*Milliyetçilik, Azınlıklar ve Büyük Adamlar hakkında düşünmeye sevkedecek yeterli malzeme sunduğunu*” belirtmektedir. Lerch gazetedeki tanıtım makalesinde Almanyada kimsenin tanımadığı ve bazılarının „Osmanlıların Bismarck”ı olarak gördükleri Âli Paşanın çağdaşı Avrupalı diplomat, siyaset ve devlet

*Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi., mustafagencer1@hotmail.com

¹ 1991 doğumlu Rasim Marz, 2009 yılında Osmanlı hanedanını desteklemek, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini yaymak ve araştırmak üzere kurulan apolitik, seküler ve tarafsız Osmanlı Klübü'nün (Ottoman Club: <https://de-de.facebook.com/theottomanclub/>) kurucusudur. Araştırma alanları Osmanlı Tarihi ve 19. Yüzyılda Avrupa diplomasisi ile 20. Yüzyılda Ortadoğunun parçalanması üzerinedir. Gazete makaleleri ve konferans sunumları dışında yazarın yayınlanmış kitap çalışmaları şunlardır: **Rasim Marz, Abdülmecid II. – Der letzte Kalif des Islams**, Norderstedt 2014, 60 sayfa, ISBN: 978-3734737138; **Rasim Marz, Das Osmanische Reich für Einsteiger**, Norderstedt 2014, sayfa Seiten, ISBN: 978-3732292738; **Rasim Marz, Das Osmanische Reich auf dem Weg nach Europa**, Norderstedt 2013, 260 sayfa, ISBN: 978-3732292738.

adamları Metternich, Disraeli, Palmerston, Bismarck ve III. Napoleon tarafından saygı ile anıldığını belirtmektedir².

Kitap Giriş, 7 bölüm, sonsöz, zaman cetveli (239-242), bibliyografya (243-255) görsel malzeme listesi ve isim dizininden (257-260) den oluşmaktadır.

Önsözde yazar, 19. Yüzyılın III. Napolyon, Prens Metternich ve Prens Bismarck gibi büyük adamlar çıkararak Avrupasının yanında fakir bir bekçinin oğlu Âli Paşa'nın etkin bir Sadrazam olarak Osmanlı Devletinin Avrupa Devletler sistemine entegrasyonunu sağladığını belirtmektedir. Başarılı Kırım Savaşından sonra devletler hukuku açısından Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü Avrupa garantisine alarak, derinlikli liberal reformların yapılmasına imkan tanımıştır.

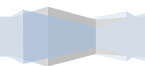
Aydınlanmış bir mutlakiyetçi olan Âli Paşa, çok unsurlu İmparatorluğun varlığını tehlikeye atan Milliyetçilik akımına Balkanlarda adeta Don Kişot gibi karşı durmuştur (11). Âli Paşa 40 yıl Bab-ı Aliye hizmet etmiş ve bunun 25 yılında Devletin politikasına tesir etmiş ve Avrupa Büyük Devletlerin Osmanlı içişlerine müdahalelerine karşı direnmiştir. Ayrıca Eğitim, Huluk ve Askeri alandaki istikamet belirleyici reformlar gerçekleştirmiş, muhaliflere ve tehlikeli basına karşı durmuştu. Entrika siyasetinin güç oyunlarını bilen bir vatansever olarak sadece karşıtlarına değil, aynı zamanda gerekli gördüğünde padişaha da karşı durmuştur. Liberaller onu otoriter siyaseti ve despotik sansürü nedeniyle eleştirirken, muhafazakarlar batılı reformları ve Avrupaya yakınlığı nedeniyle onu ilahsız ilan ederek müslüman nüfusunun nefretine maruz bırakmışlardır.

1. Bölüm: Kapıcızade'nin oğlu (S. 15-31)

Âli Paşa İstanbuldaki Büyük çarşının yakınındaki fakir semtte Mart 1815te doğduğunda Fransa'ya dönen Napolyon Bonaparte, Waterloo'da İngiliz-Prusya ittifakına mağlup olunca, 1815 Viyana Kongresinde Avrupa kıtasını yeniden düzenleyen Prens Metternich'in yükselişi başlamıştı. Belgrad'dan Yemen, Cezayir'den Bağdat'a kadar geniş bir coğrafyaya hükmeden Boğazdaki Padişah II. Mahmud, Batıdaki bu gelişmeleri soğuk ve umursamaz karşıladı.

Mercan Camisinde bekçi olan Babası Attar Ali Rıza Efendi, aynı zamanda Mısır Çarşısında küçük bir baharat dükkanı işletiyordu. Beş yaşında oğlunu Sıbyan Mektebine gönderdi. Burada Âli Arapça okuma ve yazmayı öğrendi. Çalışkanlığı ve hat sanatındaki yeteneği ile temayüz eden Âli öğretmenleri ve çevresinin dikkatini çekti. Nisan 1830'da Babasının vefatı üzerine Bab-ı Âliye yazdığı bir mektupla yazıcı kalfası olarak Sadaret Divan-ı Hümayunda

² Wolfgang Günter Lerch, „Der Bismarck der Osmanen“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ)*, 2 Ağustos 2016.

çalışmaya başladı. Sadaret kaleminde resmi belge ve yazılar ile fatura ve kayıt işlerini öğrendi. Osmanlı Devlet dili olan Osmanlıca'yı, Arapça ve Farsçanın yanında Fransızca diplomat dilini de öğrendi. Mısır-Osmanlı Savaşı nedeniyle Devlet aygıtında çok önem kazanan Tercüme Odasında 1833te resmi katip olarak görev aldı. Ertesi yıl Hacegan hizmetine kabul edildi. Daha 18 yaşında Mısır sorununda Rusya'dan yardım talep eden Osmanlı Devletinin askeri zayıflığını gören ve uluslararası diplomasinin gücünü de erken yaşta kavrayan Ali Efendi Machiavelli, Rousseau, Voltaire, Helvetius ve Kant'ı okuyarak aydınlanmış ve Osmanlı hizmetinde ihtiyaç duyduğu ufuk genişliğine bu sayede kavuşmuştu (21).

Temmuz 1836da Âli Efendi Viyana Büyükelçisi Ahmet Fethi Paşa'nın makamına ikinci Katip olarak görevlendirildi. Ertesi yıl elçinin tavsiyesi ile 22 yaşındaki Âli Efendi Bab-ı Âlinin Baştercümanı makamına getirildi. Âli Efendi 1837 yılında Hariciye Nazırı olan diplomat Mustafa Reşit Paşa'nın (1800-1858) çalışkan talebesi olacaktır.

2. Bölüm: Şarkın Islahı (37-53)

Mısır sorunu nedeniyle Osmanlı Devleti bir kez daha Avrupalı devletlerin gündemine oturmuştu. Rusya İstanbul'da olup bitenleri izlemekte iken, II. Mahmud, Fransa'nın desteklediği Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan 1833'ün öcünü almak istiyordu. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır ve Suriye Valisi olarak İngiliz tüccarların Hindistan yolunu kesmiş ve Mısırdaki kurduğu fabrikalar ile İngiltere'nin Ortadoğu ticaretine darbe vurmuştu. Payitahttaki Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa etrafındaki Britanya taraftarları İngiltere ile ittifakın yollarını aradılar ve 16 Ağustos 1838de Reşit Paşa ile İstanbul'daki İngiliz elçisi Lord Ponsonby ile Balta Limanı Ticaret Antlaşmasını imzaladılar. Reşit Paşa'nın İmparatorluğun izolasyonundan endişelendiği için imzaladığı anlaşmayı Padişah da kabul etmek zorunda kalmıştı. Yabancı tüccarlara her türlü ticaret kısıtlamasını kaldıran anlaşma ile Osmanlı Coğrafyası Avrupa ürünlerinin açık pazarı haline geliyordu. Hariciye Nazırı bunun ötesinde İngiltere ile askeri bir ittifak gerçekleştirmek için çabalıyordu. Bunda başarılı olamayan Reşit Paşaya Lord Palmerston - Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bağımsızlık ilanına karşı - Osmanlı Devletine savunma ittifakı önermişti.

3. Bölüm: İktidara Yükseliş (55-86)

İmparatorluğun Mısır Sorunu bağlamındaki felaket durumuna bağlı olarak Saraydaki tüm yönetici taraflar Tanzimat-ı Hayriye'ye yol açacak geniş çaplı reformların yapılmasına karar kılmışlardı. 3 Kasım 1839da Avrupalı üniformasındaki genç Padişah Abdülmecid'in Gülhane'deki Tanzimat Fermanını ilan merasimine Reşid Paşa ile Ali ve Fuad Efendiler de ön

safta eşlik ediyorlardı. Padişahın fermanını okuyan Reşid Paşanın ifadeleri, geleneksel *Millet Sisteminden* yavaşça kopuşun başladığı anlamını taşıyordu. Tanzimat-ı Hayriye Reformları müslim ve gayrimüslim tebaa arasındaki sosyal eşitliği teşvik ederken, siyasi ve hukuki eşitliği sağlamıyordu (56-57). Avrupa devletleri Tanzimat'ın ilanını sevinçle karşılarken Rum Ortodox patriği VI. Gregor ve Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa öteden beri sahip oldukları imtiyazların kalkması anlamına gelen fermanı kabul etmek istemiyorlardı.

Avrupa diplomasisinin en karmaşık bu döneminde Âli Efendi, Hariciye Nezareti Müsteşarı ünvanını aldı. 1840 yılında 25 yaşındaki Âli Efendi bu sırada Kafkasyadan göç eden 16 yaşındaki cariyeye çerkez Fatma hanımla (1825-1885) evlendi. Tek eşliliği Avrupalılarca takdir edilen Âli Efendinin Fatma hanımdan 5 çocuğu oldu. Reşid Paşa'nın Hariciye Nazırlığında Âli Efendi, Avrupa diplomasisi ve onun aktörlerini tanıdı. Yeni Hariciye Nazırı Sadık Paşa ile birlikte Âli, Avrupa devletleriyle Mısır Sorununun çözümüne dair 22 Mayıs 1841 tarihli sözleşmeyi tasarladı. Ortadoğu'da barışı güçlendirmek için Avrupa Devletleri Osmanlı Devleti ile 13 Temmuz 1841de Boğazlar Sözleşmesini imzaladılar (64).

27 yaşında Londra Sefiri olan Âli Efendi, o sırada yeni doğan kızı ve eşine veda ederek, Edirne, Sofya, Niş, Viyana, Stuttgart ve Paris üzerinden 18 Haziran 1842de Londra'ya ulaştı. Burada hızla diplomatik çevrelere uyum sağlayan Âli Efendi, gelişinden kısa süre sonra Rus Sefir Philipp Graf von Brunnow ile yakın ilişkiler geliştirdi.

1846 yılında Osmanlı Devletinin en genç Hariciye Nazırı olan Ali Efendi aynı yıl doğan ilk oğluna Âli Fuad ismini vermişti. Sadrazam Reşid Paşa yönetiminde Gayrimüslimlerin askerlik hizmetine dair yasanın hazırlanmasında görev aldı.

1821-1829 Yunan Bağımsızlık Savaşından beri Avrupa'daki negatif Osmanlı imajı değişmeye başlamıştı. Özellikle Macar Mülteciler Sorununda Osmanlı Devletinin gösterdiği insani ve kararlı tavır, Avrupa kamuoyunu etkilemişti. Bu dönemde popülaritesi artan Hariciye Nazırı Âli Efendiye "Paşa" payesi ile 6 Ocak 1848de Vezir rütbesi verildi (74).

4. Bölüm: Zafer olmayan zaferler (87-138)

Sadrazam Reşid Paşanın uyguladığı reform siyasetine Boğazdaki İngiliz Elçisi Stratford Canning (1786-1880) ve İmparatorluğun İngiltere'nin tesiri altına girmesine yakın dostu ve Hariciye Nazırı Âli Paşa karşı çıkıyordu. 1849'da Macar Mülteciler Krizinin çözülmesini

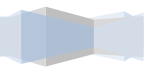
müteakip Boğazdaki İngiliz Elçisi Osmanlı Devletinde Kölelik sorununu gündeme getirmişti. Elçiye cevaben Âli Paşa, Avrupa Devletlerinin kolonilerindeki kölelere yapılan berbat muameleye işaret etmişti. Âli Paşanın Fransa yanlısı siyaset izlemesinden endişe eden Elçi Canning 1850 yılında Hz. İsa'nın Doğum Kilisesi tartışmasını tekrar gündeme taşıdı. Fransa öteden beri Osmanlı Katoliklerinin hamisi olarak, Rusya da kendini Padişahın Ortodox tebasının koruyucusu olarak tanımlıyordu.

Osmanlı Devletinde yabancı elçilerin gerek Avrupa devletleri ile ortak hareket ederek, gerekse ikili ilişkileri kullanmak suretiyle veya entrika, hile ve desise yoluyla Osmanlı Devletine etki etmeleri, imtiyaz veya nüfuz elde etmeye çalışmaları çok kompleks bir konudur ve kuşkusuz detaylı olarak kişi veya konu bazlı incelemeye değer bir husustur.

Yabancı devletlerin siyasetleri için başvurdukları müdahale kapsamında Reşid Paşa, Fransa ve Rusya'ya vaat ettiği imtiyazların arkasında duramayınca, Fransa Tripolisi bombalama tehdidinde bulundu. Durumu Padişaha ileten Âli Paşa'ya 6 Ağustos 1852de Osmanlı Devletinin en genç Sadrazamı olarak görev verildi. Ancak Sadrazamlığı kısa süren Ali Paşa Ekim ayında İzmir'e vali olarak atandı.

İzmir'de geçirdiği altı ay Âli Paşanın bütün hayatını etkileyecekti. Egenin bu kozmopolit liman şehrinde Türkler devlet idaresi ve askeri hizmetlerine yanı sıra küçük el sanatlarını yürütürken, Ticaret Locaları Ermeni, Rum, Yahudi ve Levantenlerin elindeydi. Bu dönemde İzmir'de Atina'dan daha fazla Rum yaşıyordu. Birçok tüccar Osmanlı ülkesinde doğdukları halde Osmanlı vatandaşı olmadıklarından Kapitülasyonların getirdiği vergi ve yargılama kolaylıklarından istifade ile Osmanlı Devletinin kontrolü dışında ekonomik varlık gösteriyorlardı. Âli Paşa İzmir'e vali olduğunda eşkıya çeteleri Rum kökenli eşkıya başı Katırcı Yanni'nin yönetiminde terör estiriyorlardı.³ Yabancı konsoloshanelere kadar varan eşkıya ağları hakkında bilgi verenlere büyük ödüller vererek sorunu çözen Âli Paşa, Haziran 1853te görevinden alındı ve bir yıl devlet görevi dışında kaldı. Ardından Nisan 1854'te beş ay yürüttüğü Bursa Valiliği görevine getirildi. İki Osmanlı siyasetçisi Âli ve Fuad Paşalar Devlet görevi dışında geçirdikleri birkaç ay içinde Osmanlı Devletinin sokaktaki yığınların ve fanatik softaların tesiriyle Rusya ile nasıl bir askeri maceraya atıldığını dışardan gözlemlediler (96).

³ Bu konuda Osmanlı Belgelerine dayalı çalışma için bkz. Hayrettin Pınar, „Kapitülasyonlar ve XIX. Yüzyıl Osmanlı Yönetim Gerçeğine Bir Örnek: Âli Paşa'nın İzmir Valiliği” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 2008, 135-154. Aynı yazarın 2007 yılında, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen “Devlet ve Siyaset Adamı Olarak Mehmed Emin Âli Paşa, 1815-1871” başlıklı Doktora tezi gerek üniversite ve gerekse Yök tez merkezinden erişime açık değildir.

Kırım Savaşına giden süreçte Rusya, İngiltere, Avusturya ve Fransa'nın soruna nasıl müdahil oldukları, Osmanlı Hükümetinin gerek kamuoyu gerekse dış baskılar sonucu nasıl savaşa sürüklendiği çalışmada detaylı şekilde anlatılmaktadır.⁴

Sultan Abdülmecid Osmanlı Bürokrasisinin modernleştirilmesi ve rüşvetle mücadele için 26 Eylül 1854te *Meclis-i Ali-i Tanzimatı* kurdu ve başına Âli Paşayı getirdi. Ancak o, birkaç hafta sonra Reşid Paşa hükümetine Hariciye Nazırı olarak atandı. 1855te Âli Paşa Reşid Paşanın halefi olarak Sadrazam oldu ve Fuad Paşa da Hariciye Nazırı oldu (111).

Ali Paşa çok unsurlu Osmanlı Devletinin modern dönemde emperyal, seküler ve monarşik bir idare yapısıyla varlığını sürdürebileceğine inanıyordu. Paris Konferansında Büyük Güçlerin Osmanlı iç işlerine müdahalelerini önlemek amacıyla Ali ve Fuad Paşa 1856 *Islahat Fermanı Hatt-ı Hümayunu*nu kaleme aldılar ve Osmanlı toplumunu hümanist ideallere göre temelden reforme etmeyi düşündüler. 18 Ocak 1856da ilan edilen Fermana bu kez Osmanlı toplumu içerisinde imtiyazlı konumlarına son veren müslüman topluluklar büyük öfke ile yaklaştılar.

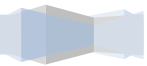
Dönemin vizyoner devlet adamı olarak Âli Paşa genel bir hukuk sistemi ile tüm tebanın özgürlüğü ve eşitliğini düzenleyen emperyal bir düzende Osmanlı geleceğinin mümkün olacağını düşünüyordu. Avrupa'nın çok unsurlu İmparatorluklarını tehdit eden „Milliyetçilik prensibi” Osmanlı Devleti için en büyük görünmez düşmandı.

İngiliz sistemini medeniyetin ileri düzeyi olarak gören Reşid Paşanın aksine Âli Paşa her türlü demokratikleşmeyi reddediyor ve bağımsız Saltanat ve Halifeliği içinde barındıran modern bir monarşik idareyi savunuyordu (124).

Âli Paşa, Reşid ve Fuad Paşa ile (sonraları II. Abdülhamid ile ortak düşünceyle) Osmanlı Devletinin Hanedan, Türk İdaresi, İslam ve Payitaht İstanbul'dan oluşan 4 sütun üzerinde durduğunu ve farklı halk ve milletler üzerinde Osmanlı Türkünün en iyi idareyi tesis edebileceğini düşünüyordu. Bu fikir geleneksel „millet-i hakime” düşüncesinin bir ürünüydü, ancak Tanzimat döneminde gayrimüslimlerin de yüksek makamlara geldiğini belirtmek gerekir.

Ocak 1856da Âli Paşa şahsi gücünün sınırlarına ulaştığını fark etmişti. 1830da babasını ardından bu yıl annesinin vefatı, Avrupalı Elçilerle Paris Barış Konferansının müzakereleri onu çok zorlamış ve yormuştu.

⁴ Kırım Savaşında kamuoyunun rolü hk. Bkz.: Mustafa Gencer, “Alman Basınında Kırım Savaşı”, *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, 22-23 Mayıs 2006. *Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, 2007, 151-172.

Paris Konferansının en önemli noktası Avrupa Büyük Devletlerinin Osmanlı bütünlüğünü ve varlığını ortak teminat altına almış ve onu „Avrupa Birliği”ne kabul etmiş olmalarıydı. Konferansta Osmanlı Devletinin öteden beri kurtulmak istediği Kapitülasyonların kaldırılması konusunu müzakere etmeyi ilgili devletler kabul etmemişlerdi.

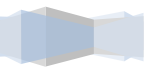
Paris’in bir ürünü de İstihbarat, Sansür ve Gizli Servis alanında olmuştu. Osmanlı Paris Sefareti katibi ve Kongre delegesi Mehmed Cemil Beyin emrinde olan Baron Maximilian Sefels de Soldenhoff, 1830/31 Kasım İhtilalinden kaçarak Paris gelen Polonyalı asilzade, Kırım Savaşında General Michal Czajkowski (Mehmed Sadık Paşa) ile birlikte çalışmıştı. Sefir Reşid Paşa Baron Soldenhof’u Avrupada Büyük Devletlerin Gizli Servisleriyle ilişki kurmak ve onların yapıları üzere inceleme yapmak üzere görevlendirmişti. Soldenhoff ilk olarak Fransız polis gizli servisi hakkında raporlar sunmuştu. 1856 sözleşmesinin müzakereleri esnasında Âli Paşanın güvenini kazanan Soldenhoff’a 1859dan sonra Osmanlı Sansür Dairesi Müdürlüğü görevi tevcih edildi (134).⁵

5. Bölüm: Padişahın Sadrazamı (139-165)

Paris’te Osmanlı Devletinin aldığı garanti ne yazık ki Osmanlı Devleti ve Devlet adamlarına reformları uygulamak için gerekli özgürlük ve huzur ortamını sağlamamıştı. Paris Antlaşmasının ruhuna ters olan Kapitülasyonlar ve özellikle Fransa’nın 1815 Prens Metternich’in ulusal hareketleri dizginleme düzenine aykırı hareketleri monarşik yönetimli Avusturya ve Osmanlıyı zora sokuyordu. Fransa bu istikametteki ilk başarısını Cavour ve Garibaldi yönetiminde 1861’de Birleşik İtalya Krallığının ilanı ile elde etti. Fransa’nın Eflak Boğdan’dan oluşan Tuna Prensliklerinin ortak bir çatı altında toplanması ve yabancı bir prensin idaresine verilmesi teklifine soğuk bakan Âli Paşa, bunu kabul etmenin bölgenin bağımsızlığı ve kaybı anlamına geleceğini belirtmişti.

İngiltere’nin İstanbul büyükelçisi Lord Stratford de Redcliff’in tesiri ile Abdülmecid 1 Kasım 1856da Âli Paşa’yı azlederek Reşid Paşa’yı Sadrazam ilan etti. Payitahttaki müslüman halk bu durumu din ve devletin aşağılanması olarak algıladı (141). Bu durumu dikkate alan Âli Paşa, ancak Reşid Paşa’nın 1857de azlını müteakip Hariciye Nazırlığını kabul etti. Akabinde Reşid

⁵ Osmanlı Devletinde Gizli Servis, Propaganda ve sansür araştırmaları da henüz başlangıç aşamasındadır ve derinleştirmeye muhtaçtır: Birinci Dünya Savaşında Gizli Servis çalışmaları hk. Bkz.: Alexander Will, *Kein Griff Nach Der Weltmacht: Geheime Dienste und Propaganda im Deutsch-Österreichisch-Türkischen Bündnis 1914-1918*, [Dünya Gücü Olmayış: Alman-Avusturya-Türk İttifakında Gizli Servisler ve Propaganda 1914-1918], Köln/Weimar/Wien 2012.

Paşanın vefatıyla Sadrazam olan Âli Paşa, Hariciye Nazırı Fuad Paşa ile yoğun bir reform hareketine girişti. 1858 Arazi Kanunu, 1858 Ceza Yasası, 1859da ilk kez kurulan Kız Ortaokulu, Memur yetiştirme için okullar, Maden, Ormancılık ve Milli Ekonomi Okulları açıldı.

Âli Paşa daha erken dönemde Avrupa tarzı okul ve milli Üniversite kurulması konusunda ilgili olarak daha 1845te Eğitim Komisyonunda görev almıştı. Ancak Âli ve Fuad Paşalar yönetiminde eğitim konusu kararsız adımlarla ilerledi. 1845te planlanan üniversite ancak 1863te açılabilirdi ve iki yıl sonra da kapatıldı. Mevcut okul türleri daha çok Devletin ihtiyacına binaen Subay ve Memur eğitime yönelikti. 1868 Galatasaray Lisesinin kurulmasıyla ilk kez kapsamlı batılı tarzda eğitim kurumu oluşturuldu. 1870da Öğretmen Eğitime Okulu kuruldu.

1860'larda iç ve dış şartlara bağlı olarak reform sürecinde bir gerileme oluştu. Buna sebep olan faktörler arasında örneğin 1865lerde ortaya çıkan Genç Osmanlı (*Jeunes Turcs*) Muhalefet hareketini belirtmek gerektir. Bu yeni hareketin içindeki üçüncü nesil Tanzimat devri yazarları, düşünürler ve siyasetçiler Âli ve Fuad Paşanın otokratik yönetim tarzına karşı duruyorlardı. Önde gelen temsilcileri Mehmed Bey ve Mahmud Nedim Paşa, Ali ve Fuad Paşanın Reform siyasetine karşı propaganda yapıyor ve Batılı reformların İslamı hedef aldığını ileri sürüyorlardı. Muhalif hareket öyle boyuta ulaşmıştı ki, Âli Paşaya karşı hazırlanan bir suikast olayı ortaya çıkarılmıştı. Hükümetin takibatına uğrayan muhalifler 1867de kaçtıkları Paris'te faaliyetlerini sürdürdüler (162).

Reform sürecini duraklatan bir diğer faktör de Kapitülasyonların yabancı devletlere Osmanlı ülkesinde Okula açma izni vermesiydi. Bu bağlamda 1868de Avrupalı bir misafire Âli Paşa şu ifadeye bulunuyordu: "*Şimdi bizi Fransadakinin benzeri olan Osmanlı Bankası, Fransız okulları, Fransız profesörleri, Fransız liseleri ile donatmak istiyorlar. Bütün bu donatılarla ne yapacağımızı bilmiyoruz!*" (148).

Yazar Rasim Marz, Âli Paşa'nın eğitim reformları konusundaki tavrını Henry A. Kissinger'in Aussenpolitik (Dış politika) adlı eserine (s. 62) atıfla değerlendiriyor: "*Devlet adamı gerçeği manipüle eder. Onun öncelikli hedefi varlığı korumaktır. O sadece en iyisi için değil, tahmin edilebilecek en kötüsü için de kendini mesul tutar*" (148).

Sultan Abdülmecid'e karşı darbe girişimi olan Kuleli Vakasının (1859) ortaya çıkarılmasıyla Sadrazam Âli Paşa çok sayıda planlayıcıyı vilayetlere sürgün etti. Ancak kamuoyunda yüksek

sesle dile getirilen devletin müsrif tutumuna karşı eleştirilerini Divanda dile getirmesinin akabinde kendisi de görevi bırakmak durumunda kaldı.

1860'larda Osmanlı Devleti bir dizi ağır etnik ve dini sorunlarla karşı karşıya kaldı. 1859da Bab-ı Ali, Tuna Beylikleri seçiminde Fransa ve İngiltere tarafından desteklenen Prens Cuza'yı gönülsüz olarak onayladı. Akabinde Bosna Hersek, Karadağ ve Cebel-i Lübnan'da huzursuzluklar başgösterdi.

6 Ağustos 1861de Padişah Âli Paşa'yı Sadrazam olarak atadı. 1869da Fuad Paşanın vefatına kadar bu ikili Sadrazam ve Hariciye Nazırlığı görevini münavebeli olarak yürüttüler ve Osmanlı Devletini geleneksel patrimonyal yapıdan modern merkezi bir devlet haline dönüştürdüler (157).

1863te Âli Paşa gücünü kuvvetlendirmek için özel sekreteri Schneider Efendiye bağlı olarak alışan Gizli Servis kurdurdu. Avusturyalı bir yahudinin oğlu olan Schneider Efendi, Âli Paşanın siyasi kariyerindeki ilk durak olan Viyanadaki Osmanlı Sefarethesinde çalışıyordu.

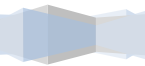
Âli ve Fuad Paşaların gayrimüslimleri Osmanlı Devlet aygıtına entegre etme çabalarından Yahudiler de nasibini aldı. 1863te Hahambaşının ilan ettiği *Hahamhane Nizamatını* 11 Temmuz 1866da onaylayan Abdülaziz Yahudileri şahsi koruması altına almış oldu. Ayrıca 5 Nisan 1870te *Alliance Israelite Universelle*'ye Yaffa'da Tarım niversitesi kurmak üzere arazi alımı izni verdi. 1868de şura-yı Devlet'in kurulmasıyla Abdülaziz  osmanlı yahudisini bu komisyona atadı.

1864'te Osmanlı Hükümetinin müslümanlar dahil herkese din seçme hürriyeti sağlaması akabinde serbest çalışma alanı bulan İngiliz ve Amerikan misyoner toplulukları Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında gerginlik çıkmasına neden oldular (163).

Kontrolden çıkmış misyoner faaliyetlerine dur demek adına Osmanlı hükümeti Misyonların basılı propaganda malezemelerine el koydu. İstanbulda müslümanları açıkça hristiyanığa davet eden Türk protestanları tutuklandı. Ali Paşa hiç bir Avrupa devletinin kontrolsüz dini propaganda yapılmasına izin vermeyeceğini, İngiltere, Prusya, Avusturya ve her yerde propagandanın devlet kontrolüne tabi olduğunu belirtmişti (165).

6. Bölüm: Girit'in Fethi (165-199)

1866da Girit'te İsyân eden Rumların adanın Yunan Krallığı ile birleştiğini ilan etmeleri zerine Reşit Paşa Hkmeti adada bazı noktalarda kontrolü sağlamakla birlikte, Rumların Gerilla taktikleriyle baş edememişti. 1867 şubat ayında Padişah Abdülaziz Âli Paşayı

Sadrazam ve Fuad Paşayı Hariciye Nazırı ilan etti. Yunanistanın Rusya desteği ile Girit isyanını körüklemesi üzerine Fuad Paşa, Avrupa Ülkelerine Girit'in Ayrılması halinde ikinci bir Navarin olayı yaşanacağını, ancak bu sefere Osmanlıları galip geleceğini içeren bir ultimatom verdi. Rus Hariciye Nazırı Prens Gorchakov'un Girit İsyanını Paris Barış Anlaşmasının feshi için bir bahane olarak kullanmasına İngiliz Hükümeti izin vermedi. Âli ve Fuad Paşa Girit'in Yunanistan ile birleşmesinin sorunu derinleştireceğinden emindi. Bu durum İmparatorluğun Rum nüfusunun yoğunlukta olduğu Teselya, Epir bölgeleri ve Samos adası için kıvılcım oluşturabilirdi.

Soruna çözüm bulmak üzere Sadrazam Âli Paşa bizzat, Rum tercüman Alexander Caratheodory Paşa'yı yanına alarak (1878 Berlin Kongresinde Osmanlı Delegasyonu içinde yer alacaktı) ada için kapsamlı bir reform planı oluşturdu. Reform programı genel af ilanının yanı sıra, Hristiyan ve Müslümanların adada memurluk yapabileceğini, Vali ve Ordu komutanını Osmanlı Hükümetinin belirleyeceğini, Osmanlıcanın yanında Rumcanın da resmi dil olarak kabul edileceğini öngörüyordu. İngiltere ve Avusturya'nın başarılı bulunduğu bu çözüm karşısında, Fransa ve Rusya tarafından Adanın Yunanistan'a bağlanmasını öngören teklif hükümsüz kalmıştı.

Osmanlı Devletinin dirayetli devlet adamları ve usta diplomatlarının yürüttüğü Avrupa devletlerini Osmanlı siyasetlerinde birbirlerine karşı kullanma ve bu şekilde varlığını sürdürme siyaseti, ne yazık ki, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte uygulanamamış ve diğer faktörlerle birlikte Devlet-i Aliyye-i Osmani'nin parçalanarak çözülmesi ve tarih sahnesinden çekilmesine neden olmuştur.

Yazar çalışmasında Sultan Abdülaziz'in Fransa Kralı III. Napolyon'un daveti üzerine dört haftalığına 1867 Paris Dünya Fuarına gitmesini de ele almıştır. Tarihte ilk olan ve Fetih yerine Dostluk temelindeki bu ilk seyahat esasında Ali Paşa tam yetki ile Padişaha vekalet etmiştir (174-175).

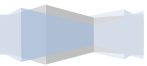
Âli Paşa'nın Diplomasi, Siyaset, Devlet ve Yönetimi konularında görüşlerini içeren 30 Kasım 1867 tarihli Girit raporu da çalışmada detaylı olarak incelenmiştir.

Âli Paşa Osmanlı Devletinin Avrupa ile ilişkileri ve geleceği üzerine fikirlerini yazdığı raporda Rus entrikalarının Osmanlı Devletinde yayılma alanı bulunduğunu, Avrupa genel siyasetinin çıkmazda olduğunu ve siyasetin temellerinin değiştiğini vurgulamıştır. Paşa ayrıca Osmanlı coğrafyasında ihtilal temelli hareketlerin Suriye, Romanya, Sırbistan, Karadağ ve Girit'te tesir gösterdiğini, her halkın kendi yönetimi altında bağımsız yaşama düşüncesinin

yaygınlaştığını belirtmektedir. Bu kapsamda İngiltere, Fransa, Rusya ve Prusya'nın siyasetlerine değinerek, Girit isyanı nedeniyle Rusya, Fransa ve Prusya tarafından iletilen Nota'nın St. Petersburg'da kaleme alındığı ve Şark Meselesinde diğer devletlerin Rusya ile aynı fikirde olduklarını, Bab-ı Ali'nin izole edildiğini ve böylesi saldırılara dünyanın hiçbir gücünün karşı koyamayacağını ifade etmiştir.

Âli Paşa, insan ve hayata dair görüşlerini açıkladığı raporda, doğal olarak herkesin umduklarına ulaştığında mutlu olduğunu, Devlet ve hükümetlerin ilk görevinin yurttaşlarının hak ve yükümlülüklerini temin etmek olduğunu belirterek, o dönemde refah ve gücün Avrupalıların elinde olduğunu ve İhtilallerle mücadele ile genel barışın muhafazasının da onlara bağlı olduğunu tespit etmektedir. O dönemdeki genel geçer kurala göre her bireyin özgür ve eşit olduğunu, Avrupa ülkelerinde bireyin „Katolik”, „Protestan”, „Yahudi”, „Ateist” gibi sözcüklerden bağımsız olarak kabiliyet ve yeteneklerine göre makamlara geldiklerini, bu temel değerlerin diğer ulus ve ülkelere tesir ettiğini teyit etmektedir. „Bizim gayrimüslim uluslarımız çocuklarını ve akranlarını Avrupa ve Yunanistan'a göndermekte, varlıklı olmayanlar dahi imkanlarını zorlayarak devlet makamlarına ulaşma ve çalışma hayatı için gerekli yetenekleri kazanmak için eğitim görüyorlar. [...] Gayrimüslimlerin müslüman halk ile eşitsizliklerine ve İmparatorluğa bağlılıklarını sağlamak, onları ihtilalci fikirlerden ve yurtdışına gitmekten alıkoymak için onlara Avrupa'ya imrenme ve Avrupalı eğitim sonucu sağlayacakları faydanın Padişah tarafından sağlanması, onların Saltanata bağlılıkları için en iyi çözüm olacaktır.” (188-189) Âli Paşa devamla devlet gelirlerinin üçte ikisinin gayrimüslimler tarafından sağlandığı bir ortamda yüksek makamların sadece bir millete verilmesini sorunlu bulmaktadır. Paşa Hristiyanların devlet hizmetine alınması için Türkçe okuma ve yazma şartı ile gerekli eğitim ve tecrübenin kazandırılmasını önermektedir. Âli Paşa ayrıca, bu maksada uygun okullar tesis edilemediği için Rum çocukların Yunanistan'a, Bulgar çocukların da Rusya'ya gönderilmesinden ve onların Osmanlı Devletine düşmanlık besleyen kişilikler olmalarından yakınmaktadır. Çözüm olarak Müslüman ve Hristiyan çocukların karışık ve ortak eğitim görmelerini önermektedir. Benzer sorunun mahkemelerde yaşandığını, kısaca tek çarenin tüm tebanın birliğini (*Fusion aller Untertanen*) farklı haklar arasındaki kıskançlık ve buna bağlı tehlikeleri bertaraf etmenin yegane çare olarak göstermektedir (191-192).

Ali Paşa 1868 sonunda İstanbul'a döndüğünde Bebek'teki evinin kütüphanesiyle birlikte yanıp kül olduğunu görmüştü. 1850'lerde binlerce eser barındıran özel kütüphanesi ve evi kuvvetli bir ihtimalle sabotaj ile yakılmıştı (193).

Bu arada Hariciye Nazırı ve arkadaşı Fuad Paşa 54 yaşında kalp rahatsızlığı nedeniyle tedavi için gittiği İtalya'da 12 Şubat 1869da vefat etti. Âli Paşa, Fuad Paşa'nın vefatından sorumlu tuttuğu Avrupa siyaseti ve onun temsilcilerinin cenazeye katılmalarına müsaade etmedi (195).

7. Boğazın Kıyılarında (199-229)

Zekası ve retoriği kuvvetli olan Fuat Paşanın vefatıyla birlikte Âli Paşa yeri doldurulamayacak bir dostunu kaybetmişti. Artık Âli Paşa, Sadrazamlık görevinin yanında Hariciye Nazırlığını da yürütmekteydi. Girit günlerinden bu yana İstanbul'a düşmanlık besleyen Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Mısırı Osmanlı hakimiyetinden ayırma çabalarına karşı duruyordu. 1869 Suez Kanalı'nın açılış törenine davet edilen Fransız Kayseri Eugenie ile Avusturya Kralı Franz Joseph, Galler Prensi VII. Edward ve Prusya veliahtı Friedrich Wilhelm Ekim 1869da İstanbul'a geldiler. Avrupalı mevkidaşları Padişahın davet edilmemesine kızmışlardı. Mısır Hidivine inat Âli Paşa sivil kıyafetle programa katılarak Hidive haddini bildirmişti. Schneider Efendi ile İstihbarat Servisi kuran Âli Paşa Avrupa'daki ajanlarıyla İmparatorluk içinde ve dışındaki gelişmeler hakkında bilgi alıyordu (202-203).

İmparatorluğun bekası adına 1856 Paris Antlaşmasının korunması Âli Paşa için en öncelikli konu idi. III. Napolyon ve Otto von Bismarck ise 1815 ve 1856da korunan Monarşiyi kaldırarak yerine *Reelpolitik* uygulamasına geçmek istiyorlardı. 1856 Paris Kongresinde Fransa, kendisine uygulanan izolasyonu kırarak Avrupada eşit hakları haiz Büyük Güç olarak temayüz etmişti.

1866 Prusya-Avusturya Savaşını kazanan Prusya liderliğindeki Almanya 1815 Viyana Kongresinde kendisine dayatılan küçük hissedar (Juniorpartner) rolünden kurtulmuştu. İngiltere ise birleşik Almanya fikrini kabullenmişti. 1870lerde Avrupa diplomasisi Alman-Fransız Savaşı ve onun sonuçlarına odaklanmıştı. Bu dönemin ev büyük kaybedeni Fransa ve Osmanlı Devleti olmuştu. Alman ordularını askeri zaferleri İstanbulda büyük endişe ile izlenmekteydi. Londra'daki Osmanlı Sefirine gönderdiği Telgrafta Ali Paşa „Rusya'nın 1856 Antlaşmasını tamamen yok saymasının vakti gelmiştir” ifadesini kullanmıştı. Nitekim St. Petersburg Maslahatgüzarı (şarj daffaires) Alexander Caratheodory Paşa, Rusya'nın Paris Antlaşmasının bazı maddelerini iptal etme dedikodularının arttığını bildiriyordu (214-215). Bu çabaların bir sonucu olarak 15 Mart 1871 Londra Konferansı'nda Paris Antlaşmasını imzacı devletler Karadenizin Askeri Tarafsız Bölge olması maddesini kaldırmışlardı. Londra Konferansı Rusya'ya stratejik bir zafer anlamına gelirken, Osmanlı Devleti için Padişahın

Boğazlar üzerindeki hakimiyetini ve Paris Antlaşmasının diğer maddelerini koruduğu için Osmanlılar için taktik bir zafer anlamına gelmektedir (224).

7 Eylül 1871de Bebekteki evinde 56 yaşında Tüberküloz hastalığından vefat eden Âli Paşa, Osmanlı Devletine güçlü olmanın sırrını, Avrupalılara ise zayıf olmanın sırrını öğretmişti. O kendini Şarkın batı ve doğundan gelen saldırılara karşı müdafii ve Osmanlı Devletinin parçalanmasını önleyen Avrupalı Devlet adamı olarak görüyordu (227).

8. Sonsöz (229-236)

Avrupalı liberal düşünürler için bir *despot* olan Âli Paşa, muhafazakar kesimler için Avrupa ile ilişki geliştirdiği için *asi* idi.

Halefi olarak atanan Rus sefirine yakınlığı ile bilinen Bahriye Nazırı Mahmud Nedim Paşa, Âli Paşanın çok sayıdaki yol arkadaşını İstanbul'dan sürgün etti. Müteakip dönemdeki siyasi istikrarsızlık 1875 yılında Devletin İflasına ve 1876da Sultan Abdülaziz'in hal'ine sebep olmuştu.

Müteveffa Âli Paşa'ya verilen son onur, onun Kanuni Sultan Süleyman'ın inşa ettiği Süleymanine Camiinin haziresine defnedilmek olmuştu.

1856 Paris Kongresi hukuken Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını garanti altına almıştı. 1856 sonrası dönemde Osmanlı Devletinin ve diplomasisinin en büyük zaafı Pariste elde edilen bu garantiyi koruyamamış ve sürdürememiş olmalarıdır. Nitekim Fransa ve Rusya - Prusya'nın hilafına - Paris Antlaşması hükümlerini demonte etmek için Eflak-Boğdan Prenslüklerine, Sırbistan ve Giritte uyguladığı ayrılıkçı siyasette başarılı olmuş ve Osmanlı hakimiyetini zayıflatmışlardır. Balkanlarda bu süreç 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşına ve Osmanlı Devleti için büyük kayıplar anlamına gelen Berlin Kongresine yol açmıştır.

Rasim Marz'ın bu çalışmasını özel ve önemli kılan en önemli noktası Avrupalı Devlet Adamları ve Diplomatlarının hatıratlarının yanısıra ilk kez Bab-ı Ali'deki Avusturya Elçisi Graf Anton Prokesch von Osten'in (1795-1876), Viyanadaki Avusturya Devlet Arşivinde (Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchiv (HHStA) in Wien), bulunan terekesini Osmanlı Tarihi açısından incelemiş olmasıdır. Marz, Prokesch'in yakın arkadaşı Sadrazam Ali Paşa'nın en etkin yıllarına dair yayınlanmamış, Almanca el yazılı „İstanbulda 16 Yıl (1856-1872)” başlıklı notlarını değerlendirmiştir. Viyana arşivinde muhafaza edilen 975 sayfalık bu el yazmada Prokesch, Tanzimatın ikinci dönemine dair derin analizler

yapmakta ve Osmanlı Devlet adamlarının karakter özelliklerine detaylı ışık tutmakta ve Osmanlı Sarayının kaybolduğu düşünülen ilişkiler ağını ortaya koymaktadır. Özellikle Âli Paşa'nın özel kütüphanesi ve notlarının yanarak yok olması, hakkındaki bu bilgi kaynağının önemini arttırmaktadır.

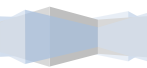
Prokesch Biyografisini yazan Dr. Daniel Bertsch, „İstanbulda 16 yıl” (16 Jahre in Konstantinopel) başlıklı bu eserin, Şarkta Avrupa Diplomasini anlamak için büyük öneme haiz olduğunu belirtmekte ve şayet yayınlanmış olsaydı Prokesch'in meşhur Andreas D. Mordtmann ve Georg Rosen gibi itibar kazanacağını ifade etmektedir.⁶ Kitapta zaman zaman uzun alıntılar yapıldığı göze çarpmaktadır (Örneğin S. 172-173, 203-204). Ancak bu alıntılarda yazarın incelemesini yaptığı Prokesch'in terekesinde döneme dair düşüncelerini okuyucuya aktarma çabası gözlemlenmektedir.

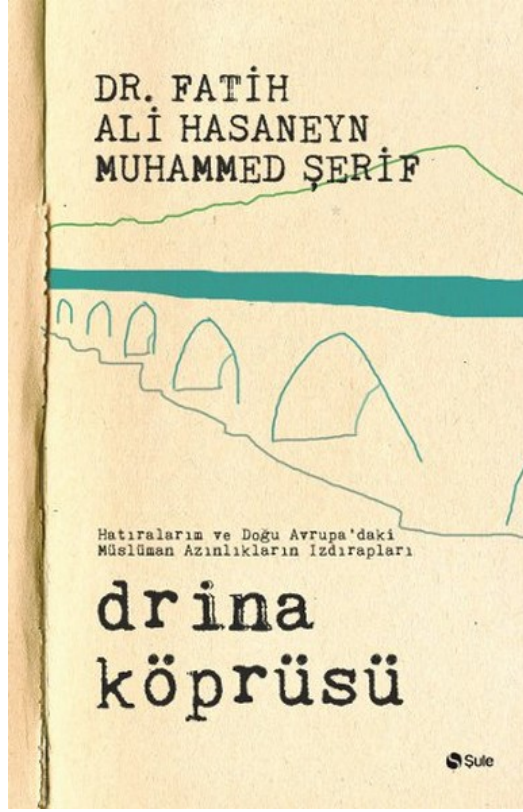
Kitabın içine serpiştirilmiş döneme dair önde gelen şahısların resim ve dönemin olaylarını anlatan değişik haritalar ve görseller konunun anlaşılmasına kolaylaştırmakta ve esere zenginlik katmaktadır.

Yazar çalışmasında ayrıca dış politika ve devlet idaresi konularında önemli isimlerden Niccolò Machiavelli (1469-1527), Alexis de Tocqueville (1805-1859) ve Henry Kissinger (1923-) ve benzeri şahısların düşüncelerini Osmanlı Devleti adamlarının siyasetin ve düşüncelerine uyarlamıştır.

Sayıları az sayıda olan ayrıca gençler arasında daha da az bulunan “alaylı” bir tarihçinin salt ilgi duyduğu için Osmanlı Tarihi üzerine bu denli gönüllü, disiplinli, gayretli ve ilgili yaklaşımı takdire şayandır. Eserin basımını gerçekleştiren Frank & Timme yayınevi, yazarı eseri tanıtmak üzere 2017 Uluslar arası Frankfurt Kitap Fuarına davet etmiştir. Literatür analizi ve sorunsal kısımlarının eksik olmasına rağmen yazar, Âli Paşa'nın hayatı, çalışmaları ve dönemi hakkında yaptığı detaylı arşiv ve literatür araştırmasına dair verileri bilimsel bir üslupla inceleyerek, mühim bir eser ortaya koymuştur.

⁶ Daniel Bertsch, *Anton Prokesch von Osten (1795-1876) - Ein Diplomat Österreichs in Athen und an der Hohen Pforte. Beiträge zur Wahrnehmung des Orients im Europa des 19. Jahrhunderts*, Reihe: Südosteuropäische Arbeiten 123, München 2005, 371.

Drina Köprüsü

Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif, Çev. Ali Cañçelik

İstanbul, Şule Yayınları, 2016, 232 sayfa, ISBN: 978- 605- 9087- 55- 1

Tuğrul Oğuzhan YILMAZ*

Dr. Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif aslen Sudanlı olup, 1946 yılında Sinnar eyaletinin Karakoç şehrinde doğmuştur. İlk, orta ve lise öğrenimini Sudan'da tamamladıktan sonra Belgrad Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde okumuş daha sonra iç hastalıkları üzerine ihtisasını da Viyana Üniversitesi Tıp

* Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji ve Stratejik Araştırmalar ABD Harp Tarihi ve Strateji Programı Yüksek Lisans Öğrencisi, e- posta: tugrul.oguzhan.yilmaz@gmail.com

Fakültesi'nde tamamlamıştır. Fatih Hasaneyn, öğrencilik yılları içerisinde mücadele dolu bir hayat geçirmiş, çok sayıda siyasî, sosyal ve kültürel etkinliğin içerisinde bulunmuştur. Mücadele hayatı boyunca Balkan Müslümanlarının sorunlarıyla yakından ilgilenen Hasaneyn, Doğu Avrupa Müslüman Öğrenciler Birliği, Doğu Avrupa İslam Konseyi, Bosna'da Bihac Bölgesi Yüksekokulu, İstanbul'da Gazi Ali İzzet Bey Okulu ve Merkezi Viyana'da bulunan Üçüncü Dünya Yardım Teşkilatı gibi organizasyonların kuruluşunda ön safhada yer almıştır. Üçüncü Dünya Yardım Teşkilatının bağımsız Bosna- Hersek Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ciddi bir katkısı olmuştur. Ayrıca söz konusu teşkilat dönemin Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti idaresinde bulunan Kosova ve Arnavutluk gibi Doğu Avrupa ülkelerindeki Müslüman toplumunu da gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler doğrultusunda desteklemiştir.

Bosna- Hersek'in kurucu devlet başkanı merhum Aliya İzzetbegoviç ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayip Erdoğan ile de yakın dostluk bağlarına sahip olan Hasaneyn, bugün Sudan'da yaşamını sürdürmektedir. Sudan'da eğitim ve kültür alanındaki faaliyetlerini devam ettiren Hasaneyn, Mağribi Cemiyeti'nin Mütevelli Heyeti Başkanlığı'nı yapmaktadır. Faaliyetlerinden ötürü Sudan Cumhurbaşkanı tarafından devlet liyakat madalyası ile taltif edilmiştir. (s. 7- 8). Hasaneyn'in, hatıralarını ve Doğu Avrupa'daki Müslüman azınlıkların sorunlarını anlattığı Drina Köprüsü eserinin dışında Sudan'daki Mağribli Aileler ve Onların Soyları Ansiklopedi çalışması, Türkiye'nin Lawrence'ı Fetullah Gülen¹, Foça'ya Giden Yol², Şeytan Adası Belene³ gibi çok sayıda eseri bulunmaktadır.

Hasaneyn, Drina Köprüsü isimli eserini “*Bosna Hersek Devleti'ni kurduğumuz muhterem büyüğüm*” sözleriyle Aliya İzzetbegoviç'e ve “*Doğu Avrupa'daki İslami hareket şehitlerinin*” ruhuna ithaf etmiştir. (s. 11). Hasaneyn, Türkler ve Türkiye'ye dair derin bir sevgi, saygı, dostluk ve hayranlık beslemektedir.⁴ Kendisinin babası Ali Bey'de Hasaneyn gibi bir “*Osmanlı aşığı*”dır. Ali Bey oğlunun ismini Osmanlı'ya olan sevgisinden dolayı Osmanlı İmparatoru Fatih Sultan Mehmet'e ithafen Fatih koymuştur. Hasaneyn, eserinde bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “*İsmimin el- Fatih olmasına ve*

¹ Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ile ilgili olarak 22 yıl gibi uzun bir süredir çalışan Hasaneyn: “*Bu kitabın özellikle Arap dünyasında daha çok basılmasını istiyorum. (...) Arap coğrafyasında FETÖ'yü anlatmamız gerekiyor. (...) Çünkü Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) zihniyetini bütün dünyaya duyurmamız gerekiyor. (...) Sadece Sudan'da değil, bütün ülkelerde bunu el birliğiyle başarmalıyız.*” diyerek yerinde bir tespit yaparak FETÖ ve onun zihniyeti ile mücadele etmenin Türkiye ve İslam Dünyası açısından önemini vurgulamıştır. (“Türkiye'nin Lawrence'ı Fetullah Gülen' kitabı”, Anadolu Ajansı, 12.07.2017, <http://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/turkiye-nin-lawrence-i-fetullah-gulen-kitabi-/859645> (Erişim tarihi: 10.09.2017); “Türkiye'nin Lawrence'ı Fetullah Gülen kitabının yazarı anlattı”, *Takvim Gazetesi*, <http://www.takvim.com.tr/guncel/2017/07/12/turkiyenin-lawrence-i-fetullah-gulen-kitabinin-yazarı-anlatti> (Erişim tarihi: 10.09.2017).).

² Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif, Foça'ya Giden Yol, çev. Enes Ağırkan, Şule Yayınları, İstanbul, 2016.

³ Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif, Şeytan Adası Belene, çev. Selim Güzel, Şule Yayınları, İstanbul, 2016.

⁴ Hatta öyle ki, Hasaneyn Sudan'da “*Türklerin sevgilisi*” olarak anılmakta ayrıca Türkiye ile Sudan ilişkilerinin gelişmesinde de çok önemli bir rol oynamaktadır. (Abdullah Muradoğlu, “Gezdim Biladü's-Sudan'ı viraneler gördüm...”, *Yeni Şafak*, 20.03.2011, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/abdullahmuradoglu/gezdim-biladus-sudan%C4%B1-viraneler-gordum-26588> (Erişim tarihi: 10.09.2017).).

onların isimleri (Arap isimleri) gibi olmamasına çok kızmıştım.” (Babam) bana “Osmanlı İmparatoru Fatih Sultan Mehmet’in olayını anlattı. Konstantiniyye şehrini nasıl fethettiğini ve bu fetihle İslam’ı ve Müslümanları nasıl yücelttiğini bir bir anlattı. Ayrıca Osmanlı’nın dünyanın dört bir yanına İslam’a nasıl hizmet götürdüklerini, adaleti ve emniyeti nasıl tesis ettiklerini tatlı tatlı gönlüme nakşetti. Bu fethin Peygamber Efendimiz tarafından müjdelendiğini ve bu müjdenin Sultan Mehmet’e nasip olduğunu ifade etti. Bunları dinledikten sonra isminin Fatih olduğuna inanılmaz şekilde sevinmiştim.” Hasaneyn, “Özellikle Balkanlar ve Türkler üzerine çok kafa yormuş, Bosna Savaşı’nda bizzat bulunmuş⁵” ve Aliya’nın yanında bağımsız Bosna- Hersek Devleti kurulana kadar mücadele⁶ etmiştir. Bugün hala Dünya’nın birçok ülkesinde tanınan Fatih Hasaneyn’in nezdinde Balkanların ve Türkiye’nin ayrı bir yeri ve önemi bulunmaktadır.⁷ (s. 17- 18, 25, 127).

Hasaneyn’in ailesi Mağrib asıllı olup büyük dedesi Ahmed Razuk el- Mağribî, Sudan topraklarına 1500’lü yıllarda Fas’tan göç etmiştir. Sırasıyla Karakoç İlköğretim Okulu, Sinnar Ortaokulu ve Hartum Mısır Lisesi’nde okuyan Hasaneyn, Karakoç Okulu’nun Sudan’ın en köklü okullarından bir tanesi olduğunu ve 1906’da eğitim öğretim hayatına başladığını ifade etmiştir. (s. 15- 16). Gençlik yılları içerisinde İhvan-ı Müslimin⁸ (Müslüman Kardeşler) ile tanışan Hasaneyn, söz konusu teşkilata bir bağlılık ve yakınlık duymuş ve uzun yıllar Müslüman Kardeşler içerisinde önemli vazifeler ifa etmiştir. Hasaneyn, yine aynı dönem içerisinde Vatan Birliği Partisine de aktif bir şekilde destek olmuştur. Gençlik yıllarında, babasının da telkinleriyle Mısır’daki Cemal Abdünnasır yönetime karşı oldukça sert bir muhalif tutum sergileyen Hasaneyn, Nasır’ı Müslüman Kardeşlere yönelik

⁵ Hasaneyn bir dönem Aliya’nın danışmanlığı görevini de üstlenmiştir. (“Türkiye’nin Lawrence’ı Fetullah Gülen’ kitabı”, Anadolu Ajansı, 12.07.2017, <http://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/turkiye-nin-lawrence-i-fetullah-gulen-kitabi-/859645> (Erişim tarihi: 10.09.2017); “Türkiye’nin Lawrence’ı Fetullah Gülen kitabının yazarı anlattı”, *Takvim Gazetesi*, <http://www.takvim.com.tr/guncel/2017/07/12/turkiyenin-lawrence-i-fetullah-gulen-kitabinin-yazarı-anlatti> (Erişim tarihi: 10.09.2017).).

⁶ Hasaneyn, Bosna Savaşı sırasında Boşnak Müslümanlara yardımların organize edilmesinde büyük rol oynamış, savaş sırasında lobi çalışmaları için Türkiye’ye de gelmiş ve dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile de çeşitli temas ve görüşmelerde bulunmuştur. (Muradoğlu, a.g.m.).

⁷ Hasaneyn, “Türkiye ile Sudan arasındaki bağların daha da güçlendirilmesi amacıyla kurulan” Türkiye- Sudan Dostluk Derneğinin başkanlığını yürütmektedir. 2017 yılı içerisinde Türkiye ile Sudan arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarını devam ettirmek ve karşılıklı işbirliğine gitmek amacıyla kurulan derneğin açılışında Hasaneyn duygularını şu şekilde ifade etmiştir: “Türkiye ve Sudan ilişkileri her zaman iyi olmuştur. Tarihteki birlik ve beraberliğimizi açmış olduğumuz derneğimizle pekiştiriyoruz. Amacımız kardeşlik bağımızı ekonomik alana taşımaktır. Gerek zirai gerekse yer altı kaynaklarının çıkarılmasında Türkiye ve Sudan ortak hareket etmelidir.” (“Hartum’da Türkiye- Sudan Dostluk Derneği Açıldı”, *Time Türk*, 25.05.2017, <https://www.timeturk.com/hartum-da-turkiye-sudan-dostluk-dernegi-acildi/haber-648072> (Erişim tarihi: 10.09.2017).).

⁸ 1928 yılında Hasan el- Benna ve arkadaşları tarafından ilk olarak Mısır’da kurulan Müslüman Kardeşler Cemiyeti’nin I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı safında yer alan ve her biri Teşkilât-ı Mahsusa’da görev alan Abdurrahman Azam, Abdülhamit Said, Şeyh Muhammed Hıdır Hüseyin ve Şeyh Abdülaziz Halil Çaviş gibi Mısırlı fikir adamlarından etkilendiği öne sürülmektedir. (Abdullah Muradoğlu, “İhvan-ı Müslimin’in ibret verici kısa tarihi”, *Yeni Şafak*, 01.07.2012, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/abdullahmuradoglu/ihvan-i-musliminin-ibret-verici-kisa-tarihi-33043> (Erişim tarihi: 10.09.2017). Ayrıca I. Dünya Savaşı sırasında Teşkilât-ı Mahsusa adına çeşitli vazifeler ifa eden İstiklâl Marşı şairimiz Mehmet Akif Ersoy’un Müslüman Kardeşler Cemiyeti’ne etkisi ile ilgili olarak bkz. (Ömür Çelikkönmez, “Mehmet Akif Ersoy İhvan’ın kuruluşunda yer aldı mı?”, *Time Türk*, 02.07.2013, <https://www.timeturk.com/tr/2013/07/02/mehmet-akif-ersoy-ihvan-in-kurulusunda-yer-aldi-mi.html> (Erişim tarihi: 10.09.2017). Ayrıca ilgili yazı da Hasan el- Benna’nın babası Ahmed bin Abdurrahmân bin Muhammed el-Bennâ es-Sââtî’nin Teşkilât-ı Mahsusa elemanı olarak I. Dünya Savaşı sırasında Muğla’ya götürüldüğü ve orada bir çiftlik evinde özel eğitime tabi tutulduğu öne sürülmüştür. (Çelikkönmez, a.g.m.). Fakat söz konusu iddia oldukça zayıf bir iddia olmakla birlikte herhangi bir kaynaktan söz konusu iddiayı teyit edecek bir bilgiye rast gelmediğimizi belirtmek isteriz.

tavrılarından dolayı her zaman eleştirmiştir. Nasır'ın Komünist temelli ideolojisinden de kendisinden de nefret eden Hasaneyn sıkı bir Nasır karşıtı olduğunu ifade etmiştir. (s. 19- 23).

Söz konusu yıllar içerisinde Mısır ve Sudan arasındaki siyasî ihtilaflara da değinen Hasaneyn, Mısır ile Sudan arasında ciddi bir sorun haline alan Helayip Sorunu, Nil Nehri'nin kullanımı ve ayrıca Güney Sudan gibi sorunları da çalışmasında konu edinmiştir. Nil Nehri'nin su paylaşımı noktasında Mısırlıların 80 milyar metre küp, Sudanlıların ise 18 milyar metre küp yararlanaca olduğunu ifade eden Hasaneyn, 1963 yılında Sudan'da gerçekleştirilen Ekim Devrimi'ni de konu edinmiştir. Sudan devlet başkanı General İbrahim Abud'un devrilme sürecini detaylarıyla anlatmıştır: *“Hükümet düştükten sonra halk her gün gösteri yaptı”* ve halk şöyle dedi: *“Ey Abud! Seni kaybettik ve seninle birlikte biz de kaybolduk. Abud hükümetinin düşmesi, Hartum Üniversitesi'nde tertip edilen Güney Kongresi ile başladı. Orada çok sayıda siyasetçi konuşma yaptı. Onlardan en göze çarpanı, İngiltere'den henüz dönen Hukuk Fakültesi Dekanı Dr. Hasan Abdullah et- Turâbi'ydi.”* Öğrenci olayları, protesto gösterileri, askerın ölçsüz davranışları ve ölümler sonucunda Ekim Devrimi başarılı oldu ve hükümet düştü. Sır el- Hatim el- Halife başkanlığında komünistler tarafından bir koalisyon cephesi iktidara geldi. *“Yeni demokratik dönem geldi. İhvan- Müslimin teşkilatı, İslâmî Misak Cephesi'ni kurdu. Başkanlığını eski Hâkimler Başkanı Şeyh Mahcup Osman İshak yaptı. Sudan'daki Ensarü's Sünne (Vahhabiler) dâhil bütün İslamî görüşleri kucaklıyordu. Böylece Sudan'da ilk defa İslami bir yapı ortaya çıktı.”* (...) İslami Misak Cephesi⁹, Vatanî ismiyle bilinmekteydi. *“Mesela İttihad-ı Tullâbu'l- Vatanî (Ulusal Öğrenci Birliği) şeklindeydi ve İslami cepheye bağlıydı. (...) Bu şekilde İslami liderler ortaya çıktı.”* (s. 24- 27).

1964 yılında Yugoslavya'ya giden Hasaneyn, Müslüman Kardeşler hareketinin bir üyesi olarak, Sudan Ulusal Öğrenci Birliği içerisinde aktif bir şekilde görev almış ve Seyyid Kutup, Muhammed Kutup, Ebu'l- A'lâ Mevdudî, el- Akkad gibi fikir adamlarının çalışmalarıyla yakından ilgilenmiştir. Üniversite yıllarına dair ilginç anılarından bahseden Hasaneyn, bir gün üniversitede derslere devam ederken hocanın sınıfta Kosova'yı ve Kosova Müslümanlarını küçük düşürücü soruları üzerine Hoca'ya gereken cevabı verdiğini ifade etmiştir. Kosova ile ilgili de bilgiler de veren Hasaneyn, Kosova'nın I. Dünya Savaşı'ndan sonra Arnavutluk'tan alınıp Yugoslavya'ya bağlandığının altını çizmiştir. Ünlü Müslüman boksör Muhammed Ali Clay'dan da övgü ile bahseden Hasaneyn, Clay'ı gençlik yılları içerisinde takip ettiğini belirtmiştir. Sudanlı öğrenciler birliği başkanlığı da yapan Hasaneyn, Yugoslavya'da Komünizmle mücadeleyi sürdürmüştür. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin *“Burak Baharı”* adıyla Çek Cumhuriyeti'ni işgaline değinirken, Yugoslavya devlet başkanı Josip Broz Tito'nun SSCB'nin Çek Cumhuriyeti'ni işgaline karşı çıktığını ve onun bu

⁹ İslami Misak Cephesi, 1964 yılında Hasan el- Turabi başkanlığında faaliyete başlamıştır. Sudandaki Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın başkanlığını yapan Turabi'nin uzun yıllar Sudan siyasetinde önemli bir yeri olmuştur. (Mehmet Koçak, Mehdi Hareketi'nden İslâm Devrimi'ne Sudan, Esra Yayınları, İstanbul, 1999, s. 42- 45).

kararının Sudan'daki İslam Partisi tarafından desteklendiğini ifade edilmiştir. (s. 34, 36, 44, 47, 49, 58).

Hasaneyn, Yugoslavya'da geçirdiği öğrencilik yılları içerisinde kendi tabiriyle “İslami çalışmalarını yapılandırmak” için çeşitli bağlantılar kurmaya başlamıştır. Müslüman Kardeşler olarak Yugoslavya'da bulunan Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Bosna- Hersek, Makedonya, Kosova ve Sancak bölgelerinde çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlar ve konuyla ilgili raporlar hazırlamışlardır. Makedonya ile ilgili raporda başkent Üsküp'ün, “İslami unsurları taşıyan bir şehir” olduğu ifade edilmiş fakat mescitlerin bir çoğunluğunun 1963 yılındaki deprem sebebiyle hasar gördüğü belirtilmiştir. Yıkık minare ve mescitlerin adeta terk edilmiş gibi durduğu, Üsküp'ün bir kapalı çarşısının bulunduğu ve otobüs duraklarında İstanbul'a gitmek için Müslümanların bir kalabalık teşkil ettiği belirtilmiş ayrıca Makedonya Müslümanlarının İstanbul'a dair duydukları sevgiye değinilmiştir. Makedonya İslam Meşihat Başkanı eş- Şeyh Hafız Bedrî'nin: “Müslümanlar burada güzel bir hayat yaşıyor ve bir şeye de ihtiyaçları yoktur.” sözleriyle ilgili rapora son verilmiştir. Kosova ile ilgili raporda: Kosova Müslümanlarının bölgede İslam'ın tebliği için “gazete, dergi, kitap, radyo ve televizyonları” kullanan ve din yönünden en güçlü topluluk olduklarından bahsedilmiştir. Bölgedeki Müslümanların durumlarının kötü olduğunu fakat bütün olumsuz şartlara rağmen Arnavut Müslümanların çok güçlü bir şekilde durdukları ifade edilmiştir. Sancak Bölgesi'nin başkenti Novi Pazar (Yeni Pazar)'da yürütülen faaliyetlerle ilgili raporda ise bu bölgedeki Müslümanların “çok sefil ve fakir” bir hayat yaşadıkları ve zor durumda oldukları belirtilmiştir. Sırpların tahakkümü altında bulunan bölgede okul kitaplarında “Süleyman ve Muhammed başlığıyla İslam'ı karalayan, çocukları İslam ve Müslümanlardan nefret ettiren yazılar” bulunduğu ve kitaplarda “Kirli Ömer, Tembel Mahmut” diye Müslümanlardan bahsedilirken Sırplardan ise “çalışkan, asil, zeki ve düşündür” İvan şeklinde bahsedildiği ifade edilmiştir. Sırp harfleri olan Kiril alfabesini icat eden Karadağlı Sırpların kendilerini gerçek Sırp olarak kabul edildiğine de değinen Hasaneyn, çeşitli örneklerle Sırpların bölgedeki İslam düşmanlıklarını açıklamıştır. Mesela Eklil el- Cebel (Dağ Çelengi) isimli şarkıda: “Karalyevo Makro büyük bir savaşçı kahramandır, ayağa kalktı ve siyah Arabı öldürdü” şeklindeki ifadelerde; Siyah Arap tasvirinin, burada Müslümanlar için bir kinaye olduğunu, çünkü onların renginin iğrenç bir renk olarak algılandığını belirtmiştir. Ayrıca Bosna- Hersek'teki Müslümanları katliamdan geçiren ve bölgedeki Sırp örgütlerini kuran Arakan isimli liderin Karadağlı olduğunu; çocuk, kadın ve yaşlı demeden 13.000 Boşnak Müslüman'ı katleden Sırp milislerin Komutanı Radovan Karaciç'in de Karadağlı olduğunu ve “bu katil” in 14 yıl sonra tutuklanana kadar Avrupa'nın ortasında serbestçe dolaştığını ifade etmiştir. Hemen ardından sözlerine şunları da eklemiştir: “Bu katliamlara ortak olanlar hiçbir mahkemede yargılanmadılar. Haklarında tutuklama kararı bile çıkarılmadı. Onların büyük çoğunluğu, Bosna Sırp hükümetinde hâlâ görevdedirler.” (s. 60- 63).

Hasaneyn, Bosna- Hersek ile ilgili olarak ise; Saraybosna'nın "inkârcılık ve komünizme" karşı direndiğini söylemektedir. Bölgedeki İslami dernek ve kurumlar ile ilgili olarak çalışmalar yapan Hasaneyn, bir süre sonra Bosna- Hersek'teki Müslüman gençler tarafından kurulan ve varlığını II. Dünya Savaşı öncesine kadar devam ettiren Mladi Müslimani¹⁰ (Genç Müslümanlar) Cemiyeti'nin üyeleri ile tanışmaya başlar. Hasaneyn, ilk olarak Aliya İzzetbegoviç¹¹ ile tanışır. Kendisi Aliya ile tanışmalarını şöyle anlatır: "Aliya İzzetbegoviç Beyefendi'yi aradım. O zamanlar bir şirkette hukuk danışmanı olarak çalışıyordu. Hamam Bar adında bir mekânda buluşmak üzere randevulaştık. Aslı bir Türk hamamı olan mekânı komünistler meyhaneye çevirmişlerdi. Bu yeri, buluşmamızı mümkün olduğunca gizlemek ve takipten korunmak için seçtik." Aliya ile birlikte derhal çalışmalara başlayan Hasaneyn, Aliya ile birlikte Muhammed Hamidullah, Muhammed Kuttub ve Seyyid Kuttub gibi isimlerin çeşitli eserlerinin tercümesi ile ilgilenmişlerdir. 1912 yılında Balkan Savaşları ile Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmek zorunda kalmasından bu yana "İslam hakikatini ele alan bu tarzda hiç kitap basılmamıştı" diyerek duygularını dile getiren Hasaneyn ve arkadaşları bir süre sonra Müslüman Öğrenciler Birliği adı altında Belgrad, Saraybosna, Zagreb, Üsküp ve Tuzla gibi şehirlerde teşkilatlanmışlardır. Aynı zamanda Sudan'da İngilizlere karşı mücadele eden İmam Muhammed Ahmed el- Mehdî'nin liderliğinde İngiliz ordusuna karşı yapılan Şeykân Savaşı'na ithafen; Müslümanların kazandığı zaferin simgesi olan Şeykân adında bir dergi yayınlamışlardır. Şeykan Savaşı sırasında Muhammed Ahmed kuvvetleri, el- Ubayd şehrine yakın bir noktadan Heks Paşa komutasındaki İngiliz kuvvetlerine karşı bir taarruza girişmişler ve söz konusu savaş Müslüman

¹⁰ Şu hususu ifade etmek gerekir ki, Aliya İzzetbegoviç ve Mladi Müslimani Teşkilatı'nın ideolojik dünyasının şekillenmesinde Emir Şekip Arslan'ın ciddi bir etkisi olmuştur. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşları sırasında Osmanlı Devleti'nin yanında saf tutan ayrıca Enver Paşa'nın da yakın arkadaşı olan Lübnanlı Dürzi lider Arslan, söz konusu dönem içerisinde Teşkilât-ı Mahsusa'da önemli görevler üstlenmiş savaşın sona ermesiyle birlikte 1930'lu yıllarda Balkan Müslümanların bağımsızlığı için çeşitli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Arslan'ın Balkanlar'da gerçekleştirdiği faaliyetler "Onun bir kere daha Osmanlı mazisine olan bağlılığını ortaya koymuştur". (Erol Cihangir, Emir Şekib Arslan ve Şehid-î Muhterem Enver Paşa, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2005, s. 60). Arslan'ın, Yugoslavya'da Mladi Müslimani Teşkilatı'nın kurulmasında ve bağımsız Bosna- Hersek Devleti'nin temellerinde büyük tesirleri olduğunu ifade edebiliriz. (Selman Kayabaşı, Teşkilat, Yakın Plan Yayınları, İstanbul, 2013, 20. Baskı, s. 16- 17); Abdullah Muradoğlu, "Dün ile bugün arasında bir Osmanlı aşığı: Emir Şekip Arslan", *Yeni Şafak*, 27.11.2005, <http://www.yenisafak.com/arsiv/2005/aramlik/02/hayat.html> (Erişim tarihi: 10.09.2017.); Muaz Ergü, "Birliğin Çılgılığı: Emir Şekip Arslan, Dünya Bizim, <http://www.dunyabizim.com/portre/25044/birigin-cigli-emi-secip-arslan> (Erişim tarihi: 10.09.2017.). Aliya İzzetbegoviç'in en yakın mücadele arkadaşlarından İsmet Kasumagiç; kendisinin, Aliya ve Ömer Behmen'in yaklaşık 1.5 sene kadar Emir Şekip Arslan ile birlikte çalıştıklarını, Arslan'dan "çok etkilendiklerini ve yararlandıklarını" ifade etmiştir. (Muharrem Balcı, "Srebrenitsa Katliamı ve Aliya Önderliğinde Bosna, *İkra'r Dergisi*, Ağustos- Eylül 2016, Sayı: 4, Röportaj: Zennur Çalık, <http://ikrardergi.com/roportaj/muharrem-balcı/> (Erişim tarihi: 10.09.2017).).

¹¹ Aliya İzzetbegoviç'in dedesi Alija İzzetbegoviç, XIX. Yüzyılın ortalarında ailesi ile birlikte Belgrad'tan Bosna'ya göç etmeye zorlanmıştır. Dede Alija, Bosanski Şamac'ta uzun yıllar vali olarak görev yapmıştır. Askerlik görevini İstanbul'da yapan dede Alija, burada bir Türk kızıyla evlenmiştir. Dolayısıyla Bosna- Hersek Cumhuriyeti'nin kurucu Cumhurbaşkanı Aliya'nın babaannesi Üsküdar da ikamet etmiş olan bir Türk'tür. Ayrıca Aliya'nın babası Mustafa İzzetbegoviç'te, I. Dünya Savaşı sırasında Plava'da, Osmanlı Devleti'nin ittifak halinde bulunduğu Avusturya- Macaristan saflarında İtalyanlara karşı savaşmış ve ağır yaralanmıştır. (Muzej Alija İzzetbegović, izložba, p. 4). I. Dünya Savaşı sırasında Balkan Müslümanlarının büyük bir çoğunluğu Osmanlı Halifesi'nin Cihad çağrısına binaen Osmanlı Devleti'nin ittifak halinde olduğu Bulgaristan ve Avusturya- Macaristan saflarında savaşmışlardır. I. Dünya Savaşı sırasında Boşnaklarla ilgili ilginç bir anekdotu nakletmek gerekirse: "Bosna'da tamamı Boşnaklardan oluşan bir Müslüman tugayı bile vardı. Bu tugay, İtalyanlar karşısında büyük başarılar kazandı. (...) Boşnak Tugayı, İtalyanların üzerine "Allah, Allah" nidaları ile saldırıya geçtiğinde, İtalyanlar onları Osmanlı Ordusu'nun öncü kuvvetleri sandılar. "El Turco" diye bağırma bağırma geri çekildiler." ("Haydi Yiğitler Vatan İmdadına", *Takvim Gazetesi*, 25.10.2010, http://www.takvim.com.tr/yazi_dizisi/2010/10/25/haydi_yigitler_vatan_imdadina (Erişim tarihi: 10.09.2017).).

askerlerin ezici bir üstünlüğüyle sonuçlanmıştı. Hasaneyn, çıkardıkları Şeykan Dergisi'nin sloganının da:

“Sorun Şeykân'a, sorun Şeykân'a

Kâfir ordusuna neler eyledik?

Sorun Kordon Paşa'ya biz kaç kişiydik?

Nasıl da kahr u perişân eyledik!” şeklinde olduğunu ifade eder.

Dönemin Sudan Devlet Başkanı Cafer Numeyri'nin Saraybosna ziyaretinden de bahseden Hasaneyn, Numeyri'nin Osmanlı'dan kalma Gazi Hüsrev Bey Camii'ni ziyaret ettiğini ve çok etkilenerek gözyaşlarını tutamadığını hatta Camii için bir halı bağışladığını belirtmiştir. Söz konusu süre zarfında Aliya ve Hasaneyn; Bosna- Hersek'te İslami şuurun uyandırılması adına çok sayıda faaliyette bulunmuşlardır. 100'den fazla temel İslami kaynağın Boşnakçaya tercüme edilmesini sağlamış ve ideolojik mücadelelerini de devam ettirmişlerdir.¹² Bosna- Hersek'te gerçekleştirilen İslami çalışmalarının karşılığını aldıklarını ifade eden Hasaneyn, duygularını şu şekilde dile getirmiştir: 1960'lı yıllarda Gazi Hüsrev Bey Camii'nde namaz kılanların sayısı toplamda 3 veya 4 safı geçmezdi. Bunlarında çoğu yaşlıydı, en gençleri 65 yaşın üstündeydi. Muhterem büyüğüm Aliya ve arkadaşlarımızın çalışmaları sayesinde 1970'li yılların başında Camii gençlerle dolmaya başladı ve bunların büyük çoğunluğunu da gençler oluşturmaktaydı. *“Bu iş, 1912 yılında Balkanlar'daki son savaştan, Osmanlı İmparatorluğu'nun Makedonya Vilayeti'nde kayıplar vermesinden ve Yugoslavya olarak adlandırılan bölgede İslami yönetimin yok olmasından bu yana görülen ilk ışıktı.”* (s. 60- 94).

Yugoslavya'da gerçekleştirdiği faaliyetlerden de bahseden Hasaneyn, Sudan'da başbakanlık yapmış olan Abdülhâlik Mahcub'un Yugoslavya ziyaretini ve konferansını da konu edinmiştir. Hasaneyn, Kara Afrika'dan gelen Marksist- Leninist öğrenciler arasında da propaganda faaliyetlerinde bulunmuş ve Afrikalı öğrencilerin büyük bir çoğunluğunu Çağdaş Demokratik Koalisyon Cephesi adı altında bir araya getirmiştir. Söz konusu teşkilatın içerisinde ilerleyen yıllarda Sudanlı büyükelçiler, deniz ve hava kuvvetleri subayları yetişmiştir. Ayrıca Yugoslavya'daki Müslüman Öğrenciler Birliği'nin Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Yunanistan ve SSCB'de teşkilatlanması adına çeşitli kongreler düzenlenmiştir. Konjiç şehrinde düzenlenecek kongre ve Aliya ile görüşmek için yola çıkan Hasaeyn hatıralarında şu ifadeleri kullanmaktadır: *“Adriyatik Denizi'ne doğru yöneldik. Gün batımı vaktinde Konjiç şehrine vardık. Bu*

¹² Aliya ve Hasaneyn'in, Bosna'daki ideolojik mücadelesi sırasında istifade ettikleri eserlerden bir tanesinin yazarı da Cemâleddin Çavuşevic'tir. Çavuşevic uzun yıllar Bosna Müslümanlarının müftülüğünü yapmıştır. Teşkilât-ı Mahsusa'nın kıdemli isimlerinden Hüsamettin Ertürk anılarında, Bosna Müftüsü Cemâleddin Çavuşevic'in I. Dünya Savaşı sırasında Müslüman Boşnaklar arasında teşkilatlanma çalışmaları yapmak üzere Saraybosna'da görevlendirildiğini belirtmiştir. (Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 135). Çavuşevic hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Enes Karić- Mujo Demirović, Reis Džemaludin Čaušević -prosvjetitelj i reformator-, 1- 2 tom, Ljiljan, Sarajevo, 2002).

şehir, Hersek'teki Neretva Nehri üzerinde bulunan, Osmanlılar zamanında köprüsü inşa edilen, Bosna savaşıdan sonra Türkiye Cumhuriyeti tarafından karşılıksız olarak restore edilen Mostar'dan sonra ikinci Müslüman şehriydi. (...) Eski Konjiç'in minaresini gördük. Türklerin âdeti, minarenin en uzak yerden görülebilmesi için İslam alametlerine olan hürmet ve ehemmiyetin bir işareti olarak mescitleri şerin veya köyün en yüksek yerine inşa etmektir. Bu şekilde ezanın büyük mescit yani Cuma Camii olmayan civar köylerden de duyulması mümkün olabilmekteydi. Sonra akşam namazında minarenin en tepe noktasının ışıklandırılması âdeti de devam etmekteydi.” Poçitel şehri ile ilgili olarak ta “Osmanlıların ulaştığı son sınır olan Gavran Kapianovın kalesinin olduğu bir kale şehri” betimlemesini yapan Hasaneyn, Konjiç şehrinde Aliya İzzetbegoviç ile görüşmüş; Bulgaristan, Rusya, Slovenya, Yugoslavya, Macaristan, Romanya ve Arap ülkelerinden gelen delegelerle birlikte büyük bir kongre düzenlemiştir. (s. 94- 98, 100- 111).

Doğu Bosna bölgesine gerçekleştirdiği bir geziyi de konu edinen Hasaneyn, Doğu Bosna bölgesi ile ilgili olarak çok önemli bilgiler vermiştir. Doğu Bosna'nın Müslümanlar için çok önemli olduğunu ifade eden Hasaneyn, buranın başkentinin Foça olduğunu ve bu bölgede Gorazda, Vişegrad, Rogatica (Çelebi Pazar), Ustikolina, Usti Braca gibi şehirlerinin bulunduğunu belirtmiştir. İslam'ın Bosna'ya Doğu kapılarından girdiğini ve ilk mescidin Bosna'da inşa edildiğini de ifade eden Hasaneyn, söz konusu mescidin Sırt çentikler tarafından yıkıldığını ve tamamen harap edildiğini belirtmiştir. Yugoslavya Komünist Partisi ve Tito'nun karargâhının Foça Bölgesi ve Neretva Nehri etrafında olduğuna değinen Hasaneyn, Sırp Cumhuriyeti'nde yaşayan Sırp çentikler tarafından Doğu Bosna'da Müslümanlara yönelik büyük katliamlar yapıldığını ve söz konusu katliamlarda Yugoslav Komünist Partisi'nin de sorumluluğunun bulunduğunu ifade etmiştir. Kitabına adını veren Drina Köprüsü'nden de bahseden Hasaneyn bu bağlamda oldukça önemli bilgiler vermiştir:

“Doğu Bosna'nın ortasında Riyeka Drine (Drina Nehri) adında bir nehir akar. Drina Nehri, Müslümanlar için bu bölgede ki çok yakın bir arkadaş ve sıcak bir dosttu. Hem onların tarihini bilir hem de onların daha önce çektiği çilelere de şahitti. Müslümanların kanyıyla birkaç kez rengi koyu kırmızıya dönüştü. En meşhurları Foça ve Gorajde mezbahaneleriydi. (...) Drina Nehri, Foça'da 15.000'den fazla Müslüman şehidin bedenini yutmuştur. Sırp çentik terör gurupları, büyük şehirlerdeki nehir kıyılarında soykırım gerçekleştirmiştir. Demokrat İşçi Partisi'nin kuruluşunu hatırlıyorum. Foça Şubesi'nin sloganı şuydu: Foça'da yaşananlara sonsuza kadar dönülmemesi için! Ancak büyük bir üzüntüyle söylüyorum ki eski Foça geri kurulamadı. Bilakis çok defa eskiye dönüldü. Şu an Foça Sırp Cumhuriyeti'nin yönetimi altında.” “İkinci Nehir ise Neretva Nehri'dir.” Drina Nehri üzerindeki Vişegrad şehrinde kurulan taş köprüyü yaptıran Osmanlı Sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa, Vişegrad şehrine yakın bir köyde doğmuştur. Hrisiyan bir aileden gelen Sokullu, ilerleyen yıllarda Müslüman olmuş ve Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetler de bulunmuştur. Drina Köprüsü, “Osmanlı İmparatorluğu'nun dâhi mimarı” Mimar Sinan tarafından Bosna ve Sırbistan arasındaki sınıra inşa

edilmiştir. Drina Köprüsünün yapılması, Sırların kızmasına sebep olmuştur. Çünkü köprünün yapımı sayesinde bölgenin demografik yapısı değişmiş ve bölge Müslümanların yerleşimi için uygun bir hale gelmiştir. Drina Köprüsü, XVI. yüzyıldan günümüze uzanan “*en meşhur, en güzel ve en çok beğenilen mühendislik ve mimarlık harikası olarak kabul edilmektedir. 2008 yılında Bosna Hersek’te ulusal simge olarak kabul edilmiştir. Aynı şekilde Unesco tarafından da 2008 yılında birinci derece tarihi eser olarak kabul edilmiştir.*” I. Dünya Savaşı sırasında, 1914 yılında Macarlar bölgeden çekilirken köprünün sütunlarından birisi vurulmuştur. 1915 yılında da ise Sırp askerleri köprünün diğer sütununu vurmuşlardır. 1939 yılında köprü tamamen yıkılmış, geçişi sağlamak adına yıkılan kısım demirle onarılmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında 1943’te Almanlar bölgeden çekildiği zaman demir kısım çıkarılmış ve köprü eski haline uygun olarak onarılmıştır. Drina Köprüsü’nden dolayı, “*İslama ve Müslümanlara kin besleyen*” Sırp yazarlardan İvo Andrić, Drina Köprüsü (Na Drini Cupriya) adına bir kitap yazdı.¹³ “*Sırlar, bu köprünün yapılması hakkında sahtekârlık ve yalancılık yapmaktadırlar. Bu bölgede meydana gelen hadiseleri ve tarihlerini anlatırken Müslümanları haksız gösterme gayreti içerisine girmektedirler.*” Söz konusu kitap, içerisinde yalan yanlış bilgiler ve iftiralar içermektedir. Söz konusu kitaba, bu sebeplerden dolayı bir rağbet oluşmuş hatta Nobel ve özgür düşünce ödülü dâhi verilmiştir. (s. 112- 113, 222- 224). II. Dünya Savaşı sırasında Mladi Müslimani Teşkilatı’nın çalışma alanlarından birisi olan Doğu Bosna bölgesinin tarihi işte bu şekildedir.

Hasaneyn, Bosna- Hersek içerisindeki faaliyetlerine devam ederken Dünya Müslümanlarının sorunlarıyla da yakından ilgilenmeye devam etmiştir. 1965 yılında Pakistan’ın Keşmir meselesi ile ilgili olarak çeşitli toplantı ve konferanslara katılmış hatta Keşmir Meselesi hakkında sunumlar gerçekleştirmiştir. Malumunuz üzere bölgedeki Türk sevgisi oldukça yoğundur. Hasaneyn, bu bağlamda, Gorajde Şehri’nin bir köyünde Osmanlılarla ilgisi yaşadığı ilginç bir hatırasını nakletmiştir. Köyün imamı ile ilgili gerçekleştirdiği bir konuşmayı önemli bulduğumuz için aynen naklediyoruz:

“Ben bu caminin onlarca yıldır imamıyım. Babam da imamdı. Senden cevabını istediğim soru şudur, bu bölgede oturan Sırların ileri gelenlerinden birkaçı bana geldi. Buluşmamızın çok gizli olmasını şart koştular, hatta bunu bir kişi dahi bilmeyecekti. Buluşmada dediler ki hayatımızda büyük çelişkiler gördük. Osmanlılara daha önce vergi veriyorduk. Onların bölgeden çıkmasından sonra hayatımız değişti. Topraklarımız bize önceki gibi kendisinden topladığımız mahsulleri vermez oldu. İnek ve koyunlarımızın hepsinin sayıları eksildi ve sütleri de azaldı. Bu durum, aynen meyvelerde de kendini gösterdi. Ayrıca kendimizde, çiftlik hayvanlarımızda ve topraklarımızda hastalıklar çoğaldı. Uzun uzun düşünceler, istişareler neticesinde büyük bunların sebebini Osmanlılara verdiğimiz vergileri kesmemize bağladık. Bundan dolayı Osmanlılara vermeyi kestiğimiz o vergileri size getirdik. Vergiyi vermeye niyet ettikten sonra bile hayatımızın olumlu yönde değiştiğini gördük. Bu sebeple bu

¹³ Söz konusu eser için bkz. (İvo Andrić, çev. Hasan Âli Ediz- Nuriye Müstakimoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, 20. Baskı).

vergiyi sana getirdik. Senin de daha önce olduğu gibi bu vergilerimizi kabul etmen gerekir.” “Adamı dinliyordum, iki gözüm iki çeşmeydi. (...) fikrimi Osmanlı'nın hüküm sürdüğü adaleti, emniyet ve huzur dolu günleri hayal edip tarihin derinliklerine uzanarak uzun uzadıya açıkladım.” Söz konusu anekdot; Avrupa'dan, Asya'ya ve Afrika'ya kadar kadim bir medeniyet tasavvuru ortaya koyan Osmanlı'nın birlikte barış içerisinde yaşayabilme ülküsünü ve uygulamaya koyduğu adalet kavramını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Şüphesiz Hasaneyn, gerçekleştirdiği faaliyetler sebebiyle Bosna- Hersek'teki mücadelenin en önemli isimlerinden biri tanesidir. Bu bağlamda, Bosna- Hersek'in kurucu Cumhurbaşkanı Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç Hasaneyn'e, Bosna'daki çalışmalarından ötürü şöyle diyordu:

“Hiç şüphe yok ki Allah bize Bosna'da bu görevi üstlenmeyi yazdı. Bizi hapse attılar, meşhur olduk ve Bosna Hersek'te Müslümanların lideri hâline geldik. Sen buraya eğitim için geldin, bizimle tanıştın. Senin sayende Arap ve İslam âlemiyle, özellikle İslam davetçileriyle aramızdaki ilişkiler başladı. Sonra bir başka sefer döndüğümde bizim hakkımızda dediklerinin ve bizim için yaptıklarının güvenilir olduğunu gördük. Çünkü onlar, seni ilk önce denediler ve sana itimat ettiler. Sonra senin için mücahitlerden kardeşler geldi. İşte böylece başarının ilk adımları oluştu. Allah bundan sonra işi hayırla tamamladı.” (s. 118- 124).

Türkiye'ye ilk ziyaretini 1968 yılında gerçekleştiren Hasaneyn, İstanbul'a gelmiş ismini taşıdığı Fatih Sultan Mehmet'in kabrini, Sultahahmet'i, Süleymaniye'yi, Topkapı Sarayı'nı ve müzesini, Valide, Fatih, Eyüp Sultan ve Yeni Camileri ziyaret etmiştir. Eserinin bir bölümünde, Bosna Tarihi üzerine kısa bir değerlendirme de kaleme alan Hasaneyn, Boşnakların Osmanlılar tarafından İslam'la tanıştırılmadan önce Bogomil dinine tabi olduklarını, Bogomiller ve Müslümanlar arasında birçok ortak nokta olduğunun da altını çizmiştir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet'in, Bosna'daki bütün tebaasının haklarını din ayrımı yapmaksızın güvence altına almasının Osmanlı'nın bölgedeki adil yaklaşımından kaynaklandığını ifade etmiştir. (s. 125, 127, 129- 131- 137).

Hasaneyn, Sırpların; Müslümanların yaşadığı Saraybosna ve çevre şehirlere nasıl saldırdıklarını, bölge Müslümanlarını asimile etmek amacıyla yerleşim yerlerinin Türkçe isimlerinin nasıl değiştirildiğini de konu edinmiş ayrıca Mladi Müslimani Teşkilatı'ndan arkadaşları olan Aliya İzzetbegoviç, Münir Gabran Kaptanoviç, Fahro Edenoviç, Eşref Çambra gibi isimler ile olan hatıralarına ve onların Yugoslav hükümeti tarafından nasıl tutuklanarak eziyet gördüklerine de değinmiştir.¹⁴ Bosnalı Müslümanların birbirlerine verdikleri desteği ve mücadele sürecini *“kalabalık sanki bir Osmanlı*

¹⁴ Hasaneyn, Mladi Müslimani Teşkilatı'nın faaliyetlerini, şehit edilmiş üyelerini ve birlikte mücadele etmiş olduğu Aliya İzzetbegoviç ve diğer Boşnak arkadaşlarının mücadele dolu hayatına dair önemli bilgiler vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Hasaneyn, Foça'ya Giden Yol, a.g.e.).

ordusuna benziyordu. Yönetimimiz altında olan Makedonya, Sırbistan ve Bulgaristan'ın düştüğü 1912 Balkan Savaşları'ndaki savaş birliklerini andırıyordu. Bu bölge de Osmanlı Devleti'nin mevzilerinin en sonuncusuydu” şeklinde tasvir etmiştir. (s. 138- 176).

Bulgaristan Türklerinin hak ve özgürlükleri adına da bir takım faaliyetler gerçekleştiren Hasaneyn¹⁵, Bulgaristan'da çeşitli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Hasaneyn, Bulgaristan'daki manzarayı şöyle anlatır: *“Bulgaristan, yakın zamana kadar Müslümanlar için son derece kötü bir vaziyetteydi.”* Bulgaristan'daki Müslümanlar asimile faaliyetleri doğrultusunda çeşitli baskılara maruz kalıyor ve isimleri değiştiriliyordu. Buradaki Türk, Pomak, Makedon, Arnavut, Tatar, Çerkes, Torbeş, Nur ve Ğacer'ler oldukça zor durumdaydılar. *“Bulgarlar, Türk olsa da olmasa da Müslümanlara baskı uyguluyorlardı. Onlara ait malı mülkü, arazileri ellerinden alıyor, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmeye zorluyorlardı. Şunu da özellikle belirtmek gerekir ki 1878 yılından 1985 yılına kadar geçen sürede yaklaşık olarak 10 milyon Türk asıllı Müslüman'ı Türkiye'ye göç ettirdiler. Bu satırları okuyan kıymetli kardeşim, şöyle bir hayal et! Bu kadar Müslüman oradan göçe zorlanmasaydı, bu kadar Müslüman Bulgaristan'da olsaydı bugün orası Müslüman bir devlet olurdu. İşin doğrusu, Osmanlı vilayeti, 1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan beri büyük terör hareketi altında başlayan sınır dışı etme işine kadar İslam hilafetine bağlıydı.”* (...) *“1972'de komünistler, Müslümanların aleyhinde terör zirvesi gerçekleştirdiler. Zirve, Bulgaristan'daki İslam'ın ve Müslümanların karşılaşacakları daha kötü günleri ortaya çıkarmıştı.”* (...) 1972 yılında Bulgar ve Müslümanlar arasında, Kırcaali'de şiddetli bir savaş meydana geldi. Çoğu yerleşim yerinde olduğu gibi Türk isimleri değiştirilerek Bulgarlaştırılmaya çalışıldı. Bunlara örnekler vermek gerekirse; Mestanlı, Eski Zağra, Yeni Zağra, Hasköy, Filibe gibi yerleşim yerlerinin isimleri Momchilgrad, Stara Zagora, Nova Zagora, Haskovo, Plovdiv gibi isimlerle değiştirildi. Kırcaali'deki çarpışmalar sırasında binlerce Müslüman şehit oldu. *“Hatta dağlara, ormanlara kaçanları dahi öldürmek için arkalarından komünist komando kuvvetlerini göndererek kimyasal gazlarla şehit ettiler, ardından çoluk çocuk demeden herkesi ortadan kaldırarak büyük bir soykırım gerçekleştirdiler.”* 1973 yılında Libya'daki Uluslararası İslam Gençliği Kongresi'ne katılan Hasaneyn, burada da Bulgaristan Müslümanlarının haklarını savunmaya devam etmiştir. Libya ile Bulgaristan arasındaki yoğun ticarî faaliyetlerin sınırlandırılmasını talep eden Hasaneyn, Libya Devlet Başkanı Albay Muammer Kaddafi'nin kongre sırasında Mısır ve Türkiye'den gelen heyetlerle görüştüğünü de belirtmiştir. Bulgaristan'da söz konusu dönem içerisinde 1 milyon Türk'ün öldürüldüğünü ifade eden Hasaneyn, Bulgaristan Türklerinin haklı davalarına her zaman destek olmuş ve mücadele arkadaşlarıyla birlikte Bulgaristan Müslümanlarıyla Dayanışma Cemiyeti'ni kurmuştur. Rodoplar Cemiyeti ile birlikte ortaklaşa düzenlenen Doğu Avrupa'daki Müslüman azınlıklar kongresine de katılan Hasaneyn, Afganistan'a da çeşitli seyahatler gerçekleştirerek

¹⁵ Hasaneyn, Bulgaristan Türklerinin çektiği acıları, Bulgar Komünist Partisi'nin Belene Kampında Türklere yaptığı zulümleri ve Bulgaristan'ın Türklere yönelik gerçekleştirdiği asimilasyon faaliyetlerini detaylı bir şekilde anlatmıştır. Ayrıca Batı Trakya Türklerinin bitmeyen çilesini de kaleme alan Hasaneyn, Polonya'daki Türk- Tatar toplumunun tarihi ve sosyal hayatı hakkında da etraflıca çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Hasaneyn, Şeytan Adası Belene, a.g.e.).

Dünya'nın neresinde zulme uğrayan bir Müslüman varsa yardımına koşmayı kendisine düstur edinmiştir. (s. 179, 181, 184- 194, 195- 221).

Çalışmasında Sudan'daki siyasî duruma da sık sık değinen Hasaneyn, 1969 yılında Sudan'da komünistlerce gerçekleştirilen ve dönemin devlet başkanı Cafer Numeyri'ye karşı yapılan darbe teşebbüsünü de ayrıntılarıyla anlatmış ve söz konusu darbe teşebbüsü ile ilgili dikkat çekici bilgiler vermiştir. Haşim el- Ata, Faruk Hamdanallah, Babekir en- Nur gibi isimler tarafından Numeyri'ye karşı gerçekleştirilen darbe teşebbüsü sonrasında Sudanlı komünistler tarafından kurulan hükümet yalnızca 3 gün sürmüştür. Numeyri'nin tutuklanmasından sonra *"İslamcılar dâhil bütün halk duruma müdahale etti ve Numeyri'yi tekrar başkanlığa oturtmak için çağrıda bulundular. İslamcılar, Numeyri'nin yönetim sistemine şiddetle karşı çıkmalarına rağmen halkla birlikte onun tekrar başkanlığa gelmesini istediler."* Bu şekilde Haşim el- Ata öncülüğündeki komünist darbe girişimi başarısız oldu. *"Her yer Numeyri döndü! Numeyri döndü! Sloganlarıyla dolup taşıtı."* Müslüman Kardeşler ve Vatan Birliği de süreç içerisinde aktif rol aldılar. Bu noktadan hareketle darbenin başarısız olmasına sebep olan temel olaylardan bir tanesini de nakleden Hasaneyn, Ziyafet Kasrı olayını konu edinmiştir. Darbe girişimi sırasında Hartum'un birçok yerinde silahlı çatışmalar başlamış ve Numeyri her tarafta aranmaktadır. Ziyafet Kasrı denilen yerde bulunan Numeyri öldürülmek istenmiş fakat Seyyid Halife isimindeki şarkıcı kendisini buradan kaçırarak Zırhlı Birlikler Komuta Karargâhına ulaştırmış bu sayede hem Numeyri ölümden kurtulmuş hem de darbe başarısızlığa uğramıştır. Darbenin seyrini değiştiren en önemli olaylardan bir tanesi de Babekir en- Nur Cumhurbaşkanı olarak ilan edildikten sonra en- Nur'un Hartum'a geldiği uçak Numeyri'nin iyi dostluk ilişkileri içerisinde olduğu dönemin Libya devlet başkanı Kaddafi tarafından engellenmiştir. Darbe girişimi sırasında Kaddafi'nin Numeyri'ye verdiği destek sayesinde, Libya-Sudan ilişkileri de ciddi derecede olumlu bir ivme kazanmıştır. Darbe girişimi sırasında, Tito'nun da tarihi bir rolü olmuştur. Halid Hasan Abbas tarafından Yugoslavya'ya giderek dönemin devlet başkanı Tito ile görüşen Sudan heyeti, Tito'nun kendilerine verdikleri uçak ile birlikte Mısır'a hareket etmiş, Mısır'daki temasları sonucunda Süveyş Kanalı'nda konuşlandırılmış Sudan askerî birlikleri geri çekilmiş ve Hartum'a dönerek darbe girişimini engellemişlerdir. Mısır da, Süveyş Kanalı'nda konuşlandırılmış olan Sudanlı birliklerin çekilmesine yardımcı olmuş ve Sudan'a geri dönmelerini sağlamıştır. (s. 206- 209).

Sudanlı Dr. Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif'in, Drina Köprüsü isimli eseri; Balkanlar'da Müslümanlar arasında gerçekleştirdiği faaliyetler, Bosna- Hersek'te Aliya İzzetbegoviç ve arkadaşlarıyla birlikte verdiği bağımsızlık mücadelesi, Türkiye- Sudan- Bosna üçgenindeki önemli hatıralar ve Afrika ile Balkan Müslümanların ortak mücadelesini anlamak adına günümüze ışık tutan, yakın tarih ile ilgili oldukça önemli bir hatıratdır.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIMI ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayınlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayımlar. Başka bir yayın organında yayınlanmış yazıların çevirileri yayınlanabilir. Çevirilerin özgün metni de gönderilmelidir.

2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayın kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayın kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayımlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgili değişiklik yapabilir.

3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.

4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,

a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,

b. Özet kısmında kitabın esas argüman ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,

c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve

ç. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.

6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA*

7. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e-posta adresi yazılır (* Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).

8. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.

9. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.

10. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı olmalıdır.

11. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içeride blok halinde, 9 punto ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

12. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.
2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon approval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layout format.
3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.
4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.
5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall
 - a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in the introduction,
 - b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,
 - c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.
 - d. Express in the conclusion part he/she has inferred about the book
6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See an example below;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

Mesut UYAR*

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk (* Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).
8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review or essay.
10. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.
11. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1 linespacing.
12. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the page with numbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİK DERGİSİ
Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review Essays
Yıl/Year 3 • Sayı/Issue 4 • Ekim/October 2017 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Doç. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Vice Editor
Ali ARSLAN

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

MUSAHHİH/Proofread
Yunus ALICI, Serhat DEMİR, Mustafa Hakan
YILDIRIM, Serkan GÖKBULUT

tarihkritik@gmail.com